

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE-ÜRDÜN SERBEST TİCARET
ANLAŞMASI KARŞILIKLI TİCARETTE ETKİLİ
OLDU MU?**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Shatha ALMASRİ
ORCID: 0000-0002-7327-9765**

**Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası Ticaret
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası Ticaret**

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halil ŞİMDİ
ORCID: 0000-0002-9395-0667**

EKİM – 2024

Shatha Almasri tarafından hazırlanan “Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Karşılıklı Ticarete Etkili Oldu Mu?” başlıklı bu tez, 25/09/2024 tarihinde Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yapılan Tez Savunma Sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Halil ŞİMDİ
Sakarya Üniversitesi

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Hakan TUNAHAN
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Ayberk ŞEKER
Bursa Teknik Üniversitesi

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İŞLETME ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa: 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Shatha Almasri
Öğrenci Numarası	:	y229056001
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası Ticaret
Enstitü Bilim Dalı	:	Uluslararası Ticaret
Programı	:	Tezli Yüksek Lisans
Tezin Başlığı	:	Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Karşılıklı Ticarete Etkili Oldu mu?
Benzerlik Oranı	:	%10
Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. 09 / 09 / 2024 İmza Öğrenci		
Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere gsbtez@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim. ... / ... / 2024 İmza Danışman		
Uygundur Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Halil Şimdi Tarih: 09 / 09 / 2024 İmza:		
☐ Kabul Edilmiştir ☐ Reddedilmiştir EYK Tarih ve No: / / 20.... /		Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

“Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Karşılıklı Ticarete Etkili Oldu Mu?” başlıklı tezimin yazım sürecinde, her aşamada titizlikle çalışmamı takip eden, katkılarını ve değerli fikirlerini esirgemeyen, bana sürekli destek sağlayan ve yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Halil ŞİMDİ'ye, sunduğu kıymetli katkılar için en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez savunma jürisinde yer alan ve fikirleri ile katkı sunan Prof. Dr. Hakan TUNAHAN ve Doç. Dr. Ayberk ŞEKER'e teşekkür ederim.

Haklarını asla ödeyemeyeceğim sevgili Annem Tagreed ALMORAQTAN'a ve Babam Muhammed ALMASRİ'ye şükran borçluyum. Onların varlığı ve desteği olmadan bu değerli tecrübeyi yaşamam mümkün olamazdı. Her zaman onların beklentilerini karşılamaya çalışıyorum.

Çalışmam süresince ve zor zamanlarımda yanımda olan en yakın arkadaşlarım Sara BADER ve Sara ALREFAİ'ye gönülden teşekkür ediyorum. Sakarya'ya adım attığım ilk günden itibaren sevgi ve desteklerini her daim hissettiren kıymetli Kardeşim Asim ALMASRİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımı zenginleştiren, bana her daim güç veren ve zor zamanlarımda yanımda olan Sevgili Eşim Wasfi ALZOUBİ'e teşekkür ederim.

Shatha ALMASRİ

25.09.2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLOLAR	iv
ŞEKİLLER	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1. EKONOMİK ENTEGRASYONLARA GENEL BAKIŞ.....	7
---	----------

1.1. Ekonomik Entegrasyonların Kavramsal ve Teorik Çerçevesi	7
1.2. Ekonomik Entegrasyon Kavramı, Nedenleri, Kazançları ve Amaçları.....	8
1.3. Ekonomik Entegrasyon Türleri	10
1.4. Viner 'in Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorisi	13
1.5. Viner Teorisine Yönelik Eleştiriler	16
1.6. Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmaları	18
1.7. Dünyadaki Serbest Ticaret Anlaşmalarına Genel Bakış	19
1.7.1. APEC	21
1.7.2. USMCA – NAFTA	22
1.7.3. EFTA.....	22
1.7.4. LAFTA - LAIA	23
1.7.5. ASEAN	23
1.7.6. GAFTA	24
1.7.7. Agadir Anlaşması.....	25
1.7.8. EMFTA	26
1.7.9. RCEP	26
1.7.10. AFCFTA	27
1.7.11. CPTPP	27

BÖLÜM 2. ÜRDÜN EKONOMİSİ VE ÜRDÜN -TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ.....	29
---	-----------

2.1. Ürdün Ekonomisinin Geçmişten Günümüze Durumu	29
2.2. Ürdün Dış Ticaretinin Görünümü	35
2.2.1. Ürdün İhracatı ve Başlıca İhracat Ürünleri	36
2.2.2. Ürdün İthalatı ve Başlıca İthalat Ürünleri.....	38
2.2.3. Ürdün'ün Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	40

2.3. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret	42
2.3.1. Türkiye'nin İhracatı ve Başlıca İhracat Ürünleri	45
2.3.2. Türkiye'nin İthalatı ve Başlıca İthalat Ürünleri	47
2.3.3. Türkiye'nin Taraf Olduğu STA' ları.....	49
2.4. Ürdün ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaret.....	51
2.5. Türkiye -Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması.....	54
BÖLÜM 3. TÜRKİYE'NİN VE ÜRDÜN'ÜN DIŞ TİCARETLERİNE ÜRDÜN- TÜRKİYE STA'NIN ETKİSİNİ EKONOMETRİK ANALİZİ.....	56
3.1. Literatür Taraması.....	56
3.2. Veri Seti ve Araştırma Modeli	62
3.2.1. İhracatta Uzmanlaşma Endeksinin Bulguları.....	64
3.2.2. ARDL modelinin analizi.....	66
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	75
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AfCFTA	: Afrika Kıta Serbest Ticaret Alanı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu
ARDL	: Gecikmeli Dağıtılmış Otoresif
ASEAN	: Güneydoğu Asya Milletleri Birliği
ATO	: Amman Ticaret Odası
BM	: Birleşmiş Milletler
CPTPP	: Kapsamlı ve İlerlemeci Trans-Pasifik Ortaklığı Anlaşması
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EMFTA	:Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi
GAFTA	: Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
LAFTA – LAIA	: Latin Amerikan serbest ticaret Birliği
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
RCEP	: Kapsamlı Bölgesel Ekonomik Ortaklık Anlaşması
STA	: Serbest Ticaret Anlaşmalar
USMCA– NAFTA	: Amerika Birleşik Devletleri-Meksika-Kanada Anlaşması/ Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
ÜMB	: Ürdün Merkez Bankası
ZSO	: Zarqa Sanai Odası

TABLÖLAR

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyon Türleri Özellikleri(Özet)	13
Tablo 2: Gümrük Birliği'nin Ticaret Yaratıcı Etkisi	15
Tablo 3: Gümrük Birliği'nin Ticaret Saptırıcı Etkisi.....	16
Tablo 4: Klasik Gümrük Birliği Çalışmaları	17
Tablo 5: Ürdün'ün Temel Ekonomik Göstergeleri	35
Tablo 6: Ürdün'ün Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$).....	36
Tablo 7: Son 5 Yılda Ürdün İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)	37
Tablo 8: Ürdün'ün Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon \$)	38
Tablo 9: Ürdün'ün İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon \$).....	39
Tablo 10: 1929-2023 Arasında Türkiye'nin İthalatı ve İhracatı ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	44
Tablo 11: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$)	45
Tablo 12: Türkiye'nin İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon \$).....	46
Tablo 13: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon \$)	47
Tablo 14: Türkiye'nin Son 5 Yılda İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)	48
Tablo 15: Türkiye'nin Yürürlükte olan STA'lar listesi	50
Tablo 16: Türkiye ve Ürdün Arasında İmzalanan Anlaşmalar	51
Tablo 17: 1969-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin Ürdün'e Toplam İhracatı ve Ürdün'den İthalatı	52
Tablo 18: Türkiye'nin Ürdün'e Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$)..	52
Tablo 19: Türkiye'nin Ürdün'den Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon\$)	53
Tablo 20: Analizde Kullanılan Değişkenler.....	63
Tablo 21: Türkiye'nin İlgili Dönemlerde Dış Ticareti (Çeyreklik)	64
Tablo 22: Ürdün'ün İlgili Dönemlerde Dış Ticareti (Çeyreklik).....	65
Tablo 23: Türkiye'nin ve Ürdün'ün ES Ortalama Değerleri	65
Tablo 24: ADF Birim Kök Test Sonuçları	67
Tablo 25: ARDL sınır testi sonuçları	68
Tablo 26: Tanısal İstatistik Testlerin Sonuçları	69
Tablo 27: ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları.....	72
Tablo 28: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Sonuçları	73

ŞEKİLLER

Şekil 1: Ürdün Dış Ticareti ve Dış Ticaret Dengesi (1980-2022 Milyar \$)	34
Şekil 2: 2010-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Ürdün'e Toplam İhracatı ve Ürdün'den İthalatı (Milyon \$)	55
Şekil 3: Birinci Model İçin CUSUM ve CUSUM ² Testi.....	70
Şekil 4: İkinci Model İçin CUSUM ve CUSUM ² Testi	711

ÖZET

Almasri, S. (2024). *Türkiye-Ürdün serbest ticaret anlaşması karşılıklı ticarete etkili oldu mu?* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Bu çalışma, Mart 2011’de yürürlüğe giren ve 22 Kasım 2018’de Ürdün tarafından ekonomik etkilerinin olumsuz olduğu gerekçesiyle feshedilen Ürdün-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması’nın etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Serbest ticaret anlaşmaları, taraf ülkeler arasında dış ticaretin kolaylaştırılmasına katkıda bulunan ekonomik entegrasyon modellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu anlaşmaların dış ticaret üzerindeki etkilerine dair literatürde görüş ayrılıkları mevcuttur; bazı çalışmalar olumlu etkilerden bahsederken, diğerleri olumsuz etkiler ya da belirgin bir etki olmadığını öne sürmektedir. Bu çalışmada, Ürdün ve Türkiye’nin ihracat uzmanlık endekslerini hesaplamak ve bu endeksleri üç dönemde (anlaşma öncesi, anlaşma süresi ve anlaşma sonrası) karşılaştırmak için 2002:Q1 - 2023:Q4 dönemi için çeyreklik veriler kullanılmıştır. Ayrıca, iki ülkenin Serbest Ticaret Anlaşmaları ile dış ticaret arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler, iki ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Ürdün Dinarı’nın Türk lirası karşısındaki nominal döviz kuru verileri dikkate alınarak Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modeli (ARDL) kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye ve Ürdün arasında imzalanan anlaşmanın Ürdün’e olumlu açıdan fayda sağlayarak ihracat uzmanlaşma endeksini yükselttiği diğer taraftan Türkiye için ihracatta uzmanlaşma endeksini düşürdüğü bulunmuştur. Uzun vadede, hem Ürdün hem de Türkiye’nin GSYİH’sının yanı sıra Serbest Ticaret Anlaşması’nın Türkiye’nin Ürdün’e olan ihracatı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, ancak Ürdün Dinarı’nın döviz kuru Türkiye’nin Ürdün’e olan ihracatı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin Ürdün’den ithalatı açısından, Serbest Ticaret Anlaşması değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etki göstermiştir. Bu bulgu, İhracat Uzmanlık Endeksi analizi sonuçlarıyla uyumludur; her iki analiz de anlaşmanın Ürdün’ün ihracatı üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Kısa dönem analizinde ise, Ürdün Dinarı’nın döviz kurunun Türkiye’nin ihracatı üzerinde olumlu etkileri olduğu, ancak Serbest Ticaret Anlaşması’nın olumsuz bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin ithalatı açısından, yalnızca Ürdün’ün GSYİH’sının olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Ürdün’ün Serbest Ticaret Anlaşması’nın Ürdün ekonomisine zarar verdiği iddiasının, ihracatta uzmanlaşma endeksi skorları ve ARDL modeli istatistiksel sonuçlarına göre doğru olmadığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün-Türkiye Dış Ticareti, Serbest Ticaret Anlaşması, Ürdün İhracat, Türkiye İhracat

ABSTRACT

Almasri, S. (2024). *Was the Türkiye-Jordan free trade agreement effective in bilateral trade?* (Unpublished master's thesis). Sakarya University.

This study aims to analyze the effects of the Jordan- Türkiye Free Trade Agreement, which came into force in March 2011 and was terminated by Jordan in November 2018 due to its adverse economic impacts. Free trade agreements are considered one of the economic integration models that contribute to the facilitation of foreign trade between the parties. However, there are differing views in the literature regarding the effects of these agreements on foreign trade; while some studies mention positive effects, others suggest adverse effects or no significant impact. In this study, quarterly data for the period 2002:Q1 - 2023:Q4 have been used to calculate the export specialization indices for Jordan and Türkiye and to compare these indices in three periods (pre-agreement, during the agreement, and post-agreement). Additionally, the long- and short-term relationships between the Free Trade Agreement and foreign trade for both countries have been analyzed using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model, taking into account the Gross Domestic Product (GDP) of both countries and the nominal exchange rate of the Jordanian Dinar against the Turkish lira. The results of the study indicate that the agreement between Türkiye and Jordan increased Jordan's export specialization index positively, while it decreased Türkiye's export specialization index. In the long run, both Jordan's and Türkiye's GDP, as well as the Free Trade Agreement, have a positive impact on Türkiye's exports to Jordan, although the Jordanian Dinar's exchange rate has a negative impact on Türkiye's exports to Jordan. For Türkiye's imports from Jordan, the Free Trade Agreement variable showed a statistically significant and positive effect. This finding is consistent with the results of the Export Specialization Index analysis, both analyses showing that the agreement had a positive effect on Jordan's exports. In the short-term analysis, it was found that the exchange rate of the Jordanian Dinar had positive effects on Türkiye's exports, while the Free Trade Agreement had a negative effect. For Türkiye's imports, only Jordan's GDP had a positive effect. Consequently, it can be stated that the claim that the Free Trade Agreement harmed the Jordanian economy is not supported by the export specialization index scores and the statistical results of the ARDL model.

Keywords: Jordan-Türkiye Foreign Trade, Free Trade Agreement, Jordan Exports, Türkiye Exports.

GİRİŞ

Ticaretin tarihi boyunca, bireylerin ticaret yapması ve ülkeler arasında mal taşınımı, ekonomik faaliyetlerin temel bir bileşeni olmuştur. Zamanla ticaretin gelişimi ve teknolojik ilerlemeler, ithalat ve ihracatın önemini artırmış; özellikle küreselleşme ve ekonomilerin entegrasyonu sürecinde bu faaliyetler daha da kritik hale gelmiştir. Günümüzde ülkeler, dış ticareti güçlendirerek ekonomik büyüme ve refah seviyelerini artırmayı hedeflemektedir. Bu süreç, malların ve hizmetlerin ülkeler arasında serbestçe hareket etmesini engelleyen bariyerlerin azaltılmasını gerektirmektedir. Ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ve ithalat ile ihracatın teşvik edilmesi, ülkelerin daha fazla yatırım çekerek dış ticaret hacimlerini artırmalarını ve dolayısıyla daha büyük ekonomik kazançlar elde etmelerini sağlamaktadır.

Ekonomik entegrasyon, ulusal sınırların ötesine taşan ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi ve ülkeler arasındaki ticareti engelleyen bariyerlerin ortadan kaldırılması sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, ticaret engellerinin kaldırılmasını, katılımcı ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, ekonomik entegrasyon, ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların azaltılması ve daha yakın ekonomik iş birliği yoluyla ilişkilerin güçlendirilmesi hedefini de içermektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği, ekonomik entegrasyonun başarısına örnek teşkil eden önemli bir model olarak kabul edilmekte; bölgedeki ekonomik ve siyasi istikrarı pekiştiren bir ortak pazar yapısı oluşturmaktadır.

Günümüzdeki zorluklar ve gelişmeler, ekonomik kazanımlar elde etmeyi hedefleyen ekonomilerin, ekonomik entegrasyon olmadan başarılı olamayacağını göstermektedir. Serbest ticaret anlaşmaları gibi ekonomik işbirliği fırsatlarını değerlendirmeyen ülkeler, ekonomik gelişimden geri kalma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Birinci bölümde ele alınan noktalardan çıkarılan sonuçlar doğrultusunda, ekonomik liberalizasyon, ekonomik entegrasyon ve uluslararası işbirliğinin, uluslararası pazarda yer alan ülkelerin ekonomik büyümesini ve yaşam standartlarını yükseltmede önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmaktadır. Ekonomik entegrasyon sürecinin temelleri, GATT anlaşması ile atılmış; bu anlaşma, ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırmayı ve gümrük vergilerinin kaldırılması yoluyla dünya ticaretini düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu çaba, günümüzde Dünya Ticaret Örgütü'nün oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Türkiye ile Ürdün'ü ekonomik liberalleşme politikalarının başlangıcı açısından karşılaştırdığımızda, Türkiye'nin ekonomiyi serbestleştirme yönünde ciddi adımlar atmaya 24 Ocak 1980'de başladığı görülmektedir (Dağdelen, 2004). Bu politikalar, Türk ihracatının artmasına ve birçok ülkeyle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmasına büyük katkı sağlamıştır. Diğer yandan, Ürdün hükümeti 1990'lı yıllarda ve sonrasında açıklık ve serbest ticaret esasına dayalı bir ekonomik yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Bu dönüşümdeki en önemli dönüm noktalarından biri, Ürdün'ün 1997 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile serbest ticaret anlaşması imzalaması ve 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmasıydı (Amman Sanayi Odası, 2017). Bu politikalar sayesinde Ürdün ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomiden, uluslararası ticaretin sunduğu fırsatlardan yararlanmaya çalışan çeşitlendirilmiş bir ekonomiye dönüşmüştür.

Ürdün ve Türkiye, karşılıklı ticaret hacmini geliştirmek amacıyla 2009 yılında Amman'da bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamışlardır. 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe giren anlaşma ancak Ürdün tarafından yerel ekonomiye zarar verdiği iddiasıyla 22 Kasım 2018 tarihinde iptal edilmiştir (WTO, 2024; Amman Sanayi Odası, 2017). Bu kapsamda çalışmada, imzalanan ve sonrasında iptal edilen ticaret anlaşmanın Ürdün ekonomisi için zararlı olup olmadığı araştırılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Araştırmacıların ve karar alıcıların serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini değerlendirme konusundaki ilgileri göz önüne alındığında, Türkiye ile Ürdün arasındaki serbest ticaret anlaşmasının iki ülkenin dış ticaretine olan etkilerini kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde inceleme gereği ortaya çıkmaktadır. Anlaşmanın imzalanmasının üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen, mevcut değerlendirmeler, ticaretin geliştirilmesi veya daha büyük bir ekonomik entegrasyon sağlanması açısından anlaşmanın gerçek etkileri hakkında net ve tam bir tablo sunmamaktadır. Araştırmanın önemi, serbest ticaret anlaşmalarının ikili ticari ilişkilere olan etkilerini anlamının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik entegrasyonun ve serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret üzerindeki etkilerini ele alan çok sayıda çalışma bulunmasına ve bu etkilerin sonuçları hakkında çelişkili bulgular elde edilmesine rağmen, Ürdün ve Türkiye arasındaki ikili ekonomik ilişkilerin etkisini özellikle araştıran çalışmalar nadirdir. Araştırmacının bilgisi dahilinde, sona erdirilen ticaret anlaşmalarının etkilerini ele alan çalışmalara rastlanılmamış olması, bu araştırmayı yapmaya teşvik eden başlıca faktörlerden biridir. Yazında böyle bir çalışmanın

bulunmaması çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Bu araştırma, önemli bir bilgi boşluğunu doldurmakta ve Türkiye kütüphanelerinin zenginliğini artıran bilimsel bir katkı sağlamaktadır. Anlaşmanın iki ülke arasındaki dış ticaret üzerindeki etkilerini kapsamlı ve detaylı bir şekilde analiz ederek, karar alıcılara karşılıklı fayda sağlamayı amaçlayan ekonomik politikalar geliştirmede yardımcı olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, Ürdün ve Türkiye arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının iki ülkenin dış ticaretine etkilerini analiz etmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bu anlaşmanın Ürdün hükümeti tarafından sona erdirilmesinin ne derece doğru olduğunu değerlendirmeyi hedeflemektedir; zira anlaşmayı fesheden taraf Ürdün'dür.

Araştırma sonuçlarına dayanarak, araştırmayı yapmamıza neden olan soruya yanıt verilecektir: Ürdün hükümetinin aldığı karar doğru muydu ve gerçekten bu anlaşma Ürdün'ün ihracatı ve ithalatı üzerinde olumsuz bir etki yaratmış mıdır, yoksa hükümet yeterli araştırma yapmadan ve durumu tam olarak anlamadan mı kararını vermiştir.

Çalışmanın Kısıtları

Çalışmanın amacına ulaşmak için, Ürdün tarafının veri açıklamama sorunu, istatistiksel analizlerin tamamlanmasında karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur. Örneğin, Ürdün'ün ihracat uzmanlık endeksini hesaplamak amacıyla 2002:Ç1-2008:Ç4 ve 2021:Ç1-2023:Ç4 dönemlerine ait Ürdün'ün Türkiye'ye ihracat verileri, Trade Map sitesindeki Ürdün'ün ihracat sayfasında erişilememiştir. Bu sorunu aşmak amacıyla, verilerin bir ülkede diğer ülkenin verilerinin yansıması olarak temsil edildiği dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, Ürdün'ün Türkiye'ye ihracatının aslında Türkiye'nin Ürdün'den ithalatını temsil ettiği kabul edilerek, Türkiye'nin Ürdün'den ithalat verileri kullanılmıştır. Buna ek olarak, Ürdün'ün ihracatına ilişkin çeyreklik verilerin bulunmaması, ürün gruplarına göre "İhracat Uzmanlık Endeksi"nin hesaplanmasını engellemiştir. Bu veri eksikliği nedeniyle, endeks hesaplamasında ürün grupları yerine Ürdün ile Türkiye arasındaki toplam ihracat verilerine dayanan bir yaklaşım benimsenmiştir. Diğer taraftan çalışmada dolaylı ticaret verileri kullanıldığı için az miktardaki gözlem değerlerinde sigorta ve navlun (ortalama %10 seviyesinde) giderleri bulunmaktadır. Bu durumdaki gözlem sayısı az olduğu için bu durum gözardı edilmiştir. Çalışmada toplam ithalat ve ihracat rakamları kullanılmıştır. Oysa serbest ticaret anlaşmalarındaki tarım ürünlerindeki vergilerin devam etmesi de çalışmanın bir diğer kısıtı olarak kabul edilmektedir.

Çalışmadaki bir diğer kısıt ise Ürdün Dinarı'nın ABD dolarına endekslenmiş olmasıdır. İki farklı döviz kuru rejiminde nominal kurun etkisi tam anlamıyla belirlenemeyebilir.

Çalışmanın Metodolojisi

İki ülke arasında imzalanan STA'nın dış ticaret üzerindeki etkisini açıklamak amacıyla, serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini araştıran ekonomi alanındaki araştırmacılar arasında süregelen tartışmayı ele alan ve ekonometrik analiz yöntemlerine dayalı bir literatür taraması çalışmaya dahil edilmiştir. Ardından, her iki ülkenin ihracattaki uzmanlaşma derecesini belirlemek üzere İhracat Uzmanlık Endeksi (ES) skoru hesaplanmıştır. Sonrasında ise elde edilen sonuçların geçerliliğini görebilmek adına STA değişkeninin kukla değişken olduğu Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) modeli tahmin edilmiştir. ES ve ARDL analizleri için veriler Trade Map sayfasından 2002:Ç1-2023:Ç4 dönemini kapsayacak şekilde toplanmıştır.

ARDL modeli tahmininde, ihracat ve ithalat modellerinde serbest ticaret anlaşmasının (STA) yanı sıra, iki ülkenin gayri safi yurt içi hasılası ve Ürdün dinarının Türk lirasına karşı nominal döviz kuru gibi değişkenler de modele dahil edilmiştir. Veriler, iki ülkenin karşılıklı ticaretinin yansımaları temsil ettiğinden, Türkiye'nin ihracatı Ürdün'ün ithalatını, Ürdün'ün ihracatı ise Türkiye'nin ithalatını oluşturmaktadır. Bu nedenle, etkilerin net bir şekilde belirlenmesi amacıyla istatistiksel modeller Türkiye'nin hem Ürdün'e ihracatını hem de Ürdün'den ithalatını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

Araştırmanın Problemi ve Soruları

Birçok araştırma ve çalışmanın ortak görüşüne göre, ülkelerin ticaret sektörlerini serbestleştirmeleri ve liberal politikalar izlemeleri, ekonomik açıdan dünyaya daha açık hale gelmelerini sağlamakta, sonuç olarak toplumların refahını artırmakta ve uluslararası ticaretin avantajlarından en üst düzeyde yararlanmalarını mümkün kılmaktadır (Peridy, 2005; Gülen,2014; Bolat ve Kaplan,2021; Cihan ve Sandalcılar, 2022; Cardozo vd, 2022; Dinç ve Sunal, 2012; Hosoe, 2001; Doan ve Xing, 2018; Harada ve Nishitateno, 2021; Arslan ve Alkin, 2023; Mahmood, 2019; Rahman, 2003). Ancak, diğer taraftan, başka bir dizi araştırma, ticaretin serbestleştirilmesinin dış ticaret üzerinde olumsuz etkiler taşıdığını ve ticaret dengelerinin olumsuz etkilendiğini öne sürmektedir (Kütük ve Akbostanci,2016; Antonucci ve Manzocchi 2006; Dursun ve Aytkin 2022; Busse vd,2012; Demiroğlu, 2019; Özkaya 2011; Bino vd., 2014; Jaloudi ve Omar, 2019;Gould, 1998; Kaushal, 2022). Bu çelişkinin varlığı, ülkelerin anlaşmaların faydası konusunda

şüphe uyandırmakta ve bizi bu anlaşmaların dış ticaret üzerindeki etkisini yeniden değerlendirmeye yöneltmektedir. Özellikle, ticaretin serbestleştirilmesine tepkileri birçok dönemde ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yapan Ürdün ve Türkiye gibi ülkeler için bu durum geçerlidir.

Yukarıdakilere dayanarak, bu çalışmanın araştırma probleminin özü şu soruya dayanmaktadır:

- ❖ Ürdün ve Türkiye arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının iki ülkenin dış ticaretine etkisi nedir?

Araştırmanın ana sorusuna dayanarak, serbest ticaret anlaşması değişkeninin yanı sıra diğer değişkenlerin de iki ülkenin dış ticareti üzerindeki etkilerini incelemeyi düşünülmüştür. Bu bağlamda, aşağıdaki alt soruları formüle verilmektedir:

- İmzalanan serbest ticaret anlaşması çerçevesinde, gayri safi yurt içi hasıla değişkeninin iki ülkenin dış ticaret hacmi üzerinde bir etkisi var mıdır?
- İki ülkenin farklı döviz kuru sistemlerine sahip olmaları nedeniyle, nominal döviz kuru değişkeninin imzalanan serbest ticaret anlaşması çerçevesinde iki ülkenin dış ticaret hacmi üzerinde bir etkisi var mıdır?

Çalışmanın İçeriği

Çalışma, "Ekonomik Entegrasyonlara Genel Bakış", "Ürdün Ekonomisi ve Ürdün-Türkiye Dış Ticareti" ve "Türkiye'nin ve Ürdün'ün Dış Ticaretine Ürdün-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşmasının Etkisinin Ekonometrik Analizi" olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, ekonomik entegrasyon hareketlerinin teorik çerçevesine genel bir bakış sunmaktadır. Bu bölüm, ekonomik entegrasyonun kavramsal çerçevesini ele almakta; kavramın tanımını, sağladığı kazançları, amaçlarını ve türlerini açıklamaktadır. Ayrıca, Viner'ın geleneksel teorisinin dayandığı teorik temeli tartışmakta ve bu teoriyi detaylı bir şekilde ele alan literatür çalışmaları ile tümevarım analizlere dayanan açıklamalarda bulunmaktadır. Ülkelerin ekonomik entegrasyonun farklı biçimlerine girmesi sonrasında yaşadığı dinamik ve statik etkileri açıklamayı hedeflemekte ve bölümü, dünya genelinde imzalanmış bölgesel serbest ticaret anlaşmalarına genel bir bakış ile sonlandırmaktadır.

İkinci bölüm, hem Ürdün hem de Türkiye'nin ekonomisi ve dış ticaretine dair tarih boyunca diğer ülkelerle olan ilişkilerine genel bir bakış sunmaktadır. Bölüm, her iki

ülkenin ticaret ortaklarını ve ithalat ile ihracatında önemli olan ürünleri ele almakta, ayrıca Türkiye ve Ürdün'ün taraf olduğu serbest ticaret anlaşmalarını ve iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin tarihine dair bir inceleme sunmaktadır. İki ülke arasında Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden önce, yürürlükte olduğu dönemde ve sonrasında iki ülke arasındaki ticaret hacmini gösteren veriler, dönemin özelliklerini yansıtacak şekilde tanımlayıcı analiz yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Bu analizler, anlaşmanın ticaret hacmi üzerindeki etkilerini detaylı bir biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır

Çalışmanın üçüncü bölümünde, serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret üzerindeki etkilerini ele alan literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Yöntem kısmında ise ihracat uzmanlık endeksi ve ARDL modeli kullanılmıştır. Bu bölüm, çalışmanın bulgularını sunmakta, anlaşmanın Ürdün ve Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini yorumlamakta ve Ürdün'ün anlaşmayı sona erdirmeye kararını değerlendirmektedir. Elde edilen sonuçlar, mevcut literatürdeki önceki bulgularla ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Ayrıca, karar alıcılar için ticaretin liberalleştirilmesi süreçlerinden her iki ülkenin daha büyük faydalar sağlamasına yardımcı olacak, öneriler ve gelecekteki araştırmacılar için fikirler sunulmaktadır.

BÖLÜM 1. EKONOMİK ENTEGRASYONLARA GENEL BAKIŞ

1.1. Ekonomik Entegrasyonların Kavramsal ve Teorik Çerçevesi

Küreselleşme ve ekonomik entegrasyon kavramları birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Her iki kavramın tarihi, II. Dünya Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Ekonomik küreselleşme, ülkeler arasındaki ticaret ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılmasına işaret eder ve bu süreç, ticaret hacminin ve sermaye hareketlerinin artmasını sağlamaktadır. Küreselleşme, ticaret politikalarının serbestleştirilmesi ve gümrük tarifelerinin düşürülmesi gibi unsurları kapsamakta olup, bu sayede mal ve hizmetlerin sınır ötesi hareketliliği kolaylaşmaktadır. Ayrıca, küreselleşme sermaye hesaplarının serbestleştirilmesini de içermekte ve bu durum, doğrudan yabancı yatırımların daha serbest bir şekilde akışına imkân tanımaktadır. Böylece, küresel finansal piyasalar arasındaki entegrasyon derinleşmekte ve ulusal ekonomilerin karşılıklı etkileşimi artmaktadır (Milner ve Mukherjee, 2009). Ekonomik entegrasyon ise, ulusal ekonomiler arasındaki ticaret ve yatırım engellerinin kaldırılmasını amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmakta ve bu süreç, malların, hizmetlerin ve sermayenin daha serbest bir şekilde dolaşımına olanak sağlamaktadır. Ekonomik entegrasyon, ülkeler arasında sıkı bir ekonomik işbirliğini ifade eder ve bu kapsamda, pazarlar ile ekonomik sistemler büyük ölçüde ticari ya da mali kısıtlamalar olmaksızın birbirleriyle uyumlu bir şekilde çalışır (Balassa, 1961). Sonuç olarak, hem ekonomik küreselleşme hem de ekonomik entegrasyon, ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırmayı ve ticari engelleri azaltmayı amaçlamakta; bu durum ise ekonomik büyümenin teşvik edilmesine ve küresel ekonomi üzerindeki etkilerin derinleşmesine katkı sağlamaktadır.

Küreselleşme, Ekonomik anlamda ortaya çıkışı ise GATT Anlaşması aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bretton Woods Konferansı'nın ana kararlarından biri, çok taraflı bir ekonomik ve ticari sistem oluşturmak olmuştur. Bu karar doğrultusunda, 1947 yılında GATT Anlaşması ortaya çıkmış. GATT Anlaşması, ülkeler arasındaki ticaret kısıtlamalarını kaldırmayı ve gümrük vergilerini ortadan kaldırmayı amaçlayarak ekonomik bütünleşmeyi hedeflemiştir. Bu anlaşma aracılığıyla, ekonomik ve coğrafi olarak benzer olan ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesini amaçlayan ekonomik entegrasyon kavramı başarı kazanmıştır (Küçükahmetoğlu vd., 2013). Dünya Ticaret Örgütü, 1995 yılında GATT anlaşmasının halefi olarak kurulmuş uluslararası bir kuruluştur. Örgüt, üye ülkeler arasındaki ticareti düzenlemeyi, ticaret kuralları koyarak

mal ve hizmetlerin serbest akışını sağlamayı ve ticaret engellerini azaltmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü, GATT'a kıyasla üye ülkeler arasındaki ticari anlaşmazlıkların daha verimli ve etkili bir şekilde çözülmesini sağlamaktadır (Deardorff ve Stern, 2002).

Bu bölümde, ekonomik entegrasyon kavramı, nedenleri, kazançları ve amaçları, ekonomik entegrasyon türleri, Viner'in geleneksel ekonomik entegrasyon teorisi ile sabit ve dinamik entegrasyon etkileri analiz edilmekte, ayrıca bölgesel serbest ticaret anlaşmalarına genel bir bakış sunulmaktadır.

1.2. Ekonomik Entegrasyon Kavramı, Nedenleri, Kazançları ve Amaçları

Balassa (1961), ekonomik entegrasyonun, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan önlemleri içerdiğini ifade etmektedir.

Oumazzane (2018), Ekonomik entegrasyon, ekonomik faaliyetleri ulusal sınırları aşacak şekilde düzenleyen bir sistemdir olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde mal ve hizmetlerin serbest ticareti, sermaye, işgücü ve şirketlerin serbest dolaşımı yer almaktadır. Bu durum, katılımcı ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması yoluyla gerçekleştirilmektedir.

En basit ifadeyle, ekonomik entegrasyonun temel amacı, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel teşkil eden kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması süreci olarak tanımlanabilir (Tekin, 2017). Kürkcü'nün (2020) araştırma makalesinde açıkladığına göre, ekonomik entegrasyon birden fazla ülkenin ekonomilerini daha yakından birleştirmeyi amaçlayan bir süreçtir.

AB, coğrafi temele dayanan ve ekonomik entegrasyonun en önemli ve başarılı örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. AB, üye ülkeler arasında tam bir ortak pazar oluşturmuş ve sınır ötesi ticareti büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu entegrasyon, Avrupa'daki savaş sonrası dönemin ekonomik ve politik istikrarını desteklemiştir. Hesary vd.'ye (2020) göre, bölgesel ekonomik entegrasyon, ulusal ekonomiler arasında var olan farklılıkları azaltmayı ve sonunda ortadan kaldırmayı amaçlayan kademeli bir süreçtir. Bu süreç genellikle komşu ülkeler arasında daha yakın ekonomik bağların teşvik edilmesi şeklinde görülmektedir. Başka bir deyişle, ekonomik entegrasyon, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleştiği ve işbirliğinin arttığı bir süreçtir. Bu süreçte, ülkeler

ticaret ve ekonomik etkileşimlerini artırmak amacıyla çeşitli entegrasyon fikirlerini benimseyebilirler.

Ekonomik entegrasyonun ortaya çıkma nedenleri arasında küresel rekabet koşulları, üretim kapasitesinin artırılması ve refahın artırılması gibi faktörler bulunmaktadır (Kürkcü, 2020). Ekonomik entegrasyonun kurulmasının bir diğer nedeni ise bölgedeki olası çatışmaları önlemektir; Bu bir araya gelen komşu ülkelerin çatışma yerine bölgesel birliktelik içinde bir arada yaşamaya yönelik çabalarını birleştirme amaçlamaktadır (Oztürk, 2016).

Dura vd. (2015)'e göre, ekonomik bütünleşme hareketleri, katılım sağlayan ülkeler arasındaki ticaret özgürlüğünü artırarak hızlı bir refah düzeyi elde etmeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak, ekonomik ve politik alandaki politikaların oluşturulmasına üye ülkelerin katılımını sağlama, bölgesel dengesizlikleri azaltma ve küresel sahnede ekonomik ve politik olaylara katılma gibi ek hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ortak sosyal ve politik zorluklara ortak çözümler bulma amacı da gütmektedir. Katılan ülkelerin ekonomik entegrasyonunun diğer amacı, sosyal hizmetlerin kalitesini yükseltmek ve diğer ülkelerle rekabet gücünü artırmaktır (Tekin, 2017).

Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Bölgesi düzeyinde entegrasyon modellerinin ekonomik kazançları, El-Agraa'nın (1989) belirttiği üzere şu şekilde sıralanabilir:

- 1. Üretimde Verimliliği Artırma:** Göreli avantaj ilkesine dayalı olarak uzmanlaşmayı artırma anlamına gelir; entegrasyonun sağlanmasından sonra her ülkenin göreli avantajına sahip olduğu ürünleri üretmeye odaklanması, üretkenliği artırabilmektedir.
- 2. Pazar Büyüklüğünden Kaynaklanan Üretim Artışı:** Piyasa büyüklüğündeki artışın ekonomik ölçeklerin daha etkili bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunarak üretimi artırabileceği bir durumu ifade etmektedir.
- 3. Büyük Pazarın Müzakerelerde İyileşme Sağlaması:** Ekonomik güçlerini birleştiren birim, ticaret anlaşmalarında daha güçlü müzakere yeteneği sağlayabilir; bu da daha iyi ticaret koşullarına yol açabilmektedir.
- 4. Rekabetin Artmasıyla Ekonomik Verimliliğin Artması:** Üyelerin rekabet ortamına uyum sağlamak için performanslarını artırmak zorunda olmaları anlamına gelmektedir.

5. Teknolojik Gelişmelere Bağlı Üretim Faktörlerindeki Değişiklikler:Yeni teknolojinin üretim ve kalite üzerinde olumlu bir etkisi olabilir; bu da verimliliği ve üretimin çeşitliliğini artırabilmektedir.

1.3. Ekonomik Entegrasyon Türleri

Ekonomik entegrasyonun önemi, ülkelerin bu süreç sonucunda elde ettikleri faydaların derecesinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik entegrasyon kavramına ilişkin tüm tanımlamalar, ülkelerin birleşmesiyle birlik ve güç kazanma yeteneğini ve mal hareketinin serbestliğini ifade etmektedir. Ancak, bu hedefe ulaşmak ve entegrasyonun sağladığı avantajlardan yararlanmak için ülkelerin çeşitli entegrasyon biçimlerini ve aşamalarını geçmeleri gerekmektedir.

Çeşitli kaynaklardaki farklılıklar nedeniyle, ekonomik entegrasyonun sınıflandırmaları çeşitli biçimlerde ortaya konulmaktadır. Ekonomistler genellikle bölgesel ticaret düzenlemelerini dört temel şekilde tanımlar: serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik. Her entegrasyon aşamasında, her ülke ekonomik ve siyasi bağımsızlığının bir kısmından feragat eder ve karşılığında blok dışındaki üyelere karşı kolektif ekonomik ve siyasi güç kazanmaktadır. Ayrıca, gümrük vergileri ve bireysel ticaret politikalarının yönetimi ile ilişkili bürokratik maliyetlerin azaltılması avantajını sağlamaktadır (Khorana ve García, 2018). Ertürk (1993) "Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar" başlıklı kitabında, belirli ekonomik entegrasyon türlerinin dahil edilmesi konusunda ekonomistler arasında bir uzlaşının olduğunu söylemenin zor olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, ekonomistler arasındaki entegrasyon tanımı farklılıklarından ve ekonomik entegrasyon türlerine belirli isimler verilmesindeki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Burada, ekonomik entegrasyon üzerinde çoğu çalışmanın ve araştırmanın ele aldığı takip edilecektir ve beş tür entegrasyon üzerine odaklanılacaktır: Tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik ve siyasi birlik, en basit ve en az entegre aşamalardan başlayarak tam bir birim oluşturan aşamalara kadar ilerlenilecektir.

- **Tercihli Ticaret Anlaşması:** Bu anlaşmalar, seçilen bazı belirli ürünlerde ticaret engellerini kaldırarak serbest ticaret anlaşması oluşturmayı hedeflemektedir. Tercihli ticaret anlaşması, ekonomik entegrasyonun en düşük seviyesini temsil etmektedir (Medvedev, 2010). Candaş (2010) araştırmasında, tercihli ticaret anlaşmalarının geniş bir şekilde yayılmasının nedeninin, çeşitli amaçlara hizmet etmesi olduğunu

vurgulamaktadır. Bu amaçlar arasında diğer ülkelerin pazarlarına daha kolay erişim sağlama ve gümrük bariyerlerinin aşılmasını kolaylaştırma bulunmaktadır. Ayrıca, tamamen serbest bırakılmamış sektörlerle, örneğin hizmetler veya kamu alımları gibi, erişim sağlama ve ikili veya dolaylı müzakerelerde ilerleme kaydetme imkânı tanımaktadır.

- **Serbest Ticaret Bölgeleri:** Bu entegrasyon türünde, ülkeler aralarındaki ticarete tarife ve tarife dışı engelleri kaldırırken, diğer ülkelere karşı kendi ticaret politikalarını sürdürmektedirler. Bu durum, ülkeler arasındaki ticaretin serbestleşmesine olanak tanımaktadır; ancak ortak bir ticaret politikası veya tarife benimsenmez (Kürkcü, 2020). Serbest Ticaret Bölgesi üyeleri, üye olmayan ülkelerle olan ilişkilerinde ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket etme yeteneğine sahiptir. Bu aşamada, üyelerin uymak zorunda oldukları tek bir dış tarife sistemi bulunmamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, ülkeler üçüncü ülkelerle ticaretlerine ilişkin gümrük tarifelerini koyma, kaldırma veya değiştirme konusunda bağımsız kararlar alabilirler (Siroën ve Yücer , 2014). EFTA bu entegrasyon aşamasının önemli bir örneğidir.

- **Gümrük Birliği:** GB, serbest ticaret bölgelerine göre ekonomik entegrasyonun daha ileri düzeyini temsil etmektedir. Esasen bir serbest ticaret alanıdır, ancak katılımcılar, birlik dışındaki ülkelere karşı ortak bir dizi ticaret engeli benimsemeyi kabul etmektedirler (Khorana ve García, 2018). GATT tarafından belirlenen tanıma göre, bir gümrük birliği şu şartları sağlamalıdır: (a) katılan ülkeler arasında neredeyse tüm tarifelerin ve diğer ticaret kısıtlamalarının kaldırılması. (b) katılmayan ekonomilerle dış ticarete ortak tarifelerin ve düzenlemelerin oluşturulması (Balassa, 1961). Bu konuda ilk örnek, 19. yüzyılda kurulmuş olan Alman Gümrük Birliği'dir (Zollverein), daha sonra modern Almanya'yı oluşturacak olan birçok küçük Alman krallığı, prensliği ve şehri bir araya gelerek bu gümrük birliğini kurmuşlardır. Daha yakın zamanlarda ortaya çıkan bir başka örnek ise, 1948 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından kurulan Benelüks'tür. Bilindiği gibi, Türkiye ile AB arasındaki ekonomik entegrasyon türü bir gümrük birliğidir (Dura vd., 2015, s. 8).

- **Ortak Pazar:** Ortak Pazar, GB'ne göre ekonomik entegrasyonun daha ileri düzeyini temsil etmektedir. Bu entegrasyon modeli, gümrük birliğine benzer özellikler taşımasına rağmen, daha fazla serbestlik sunmaktadır. GB'nde yalnızca mal ticareti serbestleştirilirken, Ortak Pazar aşamasında üretim faktörleri de serbestçe dolaşabilir. Bu,

işgücü ve sermayenin sınır ötesinde serbestçe hareket edebilmesi anlamına gelir ve dolayısıyla daha derin bir ekonomik entegrasyon seviyesini temsil etmektedir. Bu nedenle, Ortak Pazar, ekonomik kazançlar açısından gümrük birliğini aşmaktadır (Balassa, 1974). Bazı iktisatçılar tarafından ortak pazar, “derin entegrasyon” (deep integration) olarak tanımlanmaktadır. Bu seviyede bir ekonomik birleşmeden sonra ekonomik ve politik birleşme geldiğı için derin entegrasyondur. Günümüzde ortak pazara en önemli örnek, Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) ile Karayipler Topluluğı Tek Pazarı (CARICOM) ortak pazar temelinde oluşturulmuşlardır (Karluk, 2013, s. 287).

- **Tam Ekonomik ve Politik Entegrasyon:** Bir Ortak Pazar ve bir Gümrük Birliğı’ni içeren bu seviye, katılımcı ülkelerin ürün düzenlemeleri, mal ve hizmet ticareti ile üretim faktörleri (sermaye ve işgücü) serbestliğı konularında ortak politikalara sahip olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca, bu aşama ortak dış ticaret politikalarını izlemeyi ve ortak bir para biriminin kullanılmasını içeren bir entegrasyon düzeyini kapsamaktadır (Hesary vd., 2020). Bu tür ekonomik entegrasyon, sermayenin serbest dolaşımını sağlamayı, para birimi anlaşmalarını kurmayı, ortak rezerv fonu ve özel bir Merkez Bankası oluşturmayı amaçlamaktadır. Birlik içindeki ülkeler, altyapı ve ulaşım gibi zorlukları çözmek için ortak politikalar oluşturacaklardır; bu da mal ve insanların hareketini kolaylaştıracak ve ekonomik bütünleşmeyi artıracaktır. Ayrıca, ekonomik politikaların koordinasyonu, üye ülkelerin ortak ekonomiye zarar verebilecek tekel ve spekülasyon sorunlarını çözmesini sağlayacaktır (Ertürk, 1993). Avrupa’nın ekonomik ve siyasi entegrasyonunu başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra, parasal ve finansal entegrasyonu sağlamak amacıyla Avrupa Birliğı’nde ortak para birimi olarak Euro’nun kullanılması bu duruma örnek teşkil etmektedir (Tekin, 2017). Avrupa Birliğı kavramı, Avrupa’daki üye ülkeler arasında işbirliğini ve entegrasyonu kolaylaştırmak için kurulan siyasi ve ekonomik bir ittifaka işaret etmektedir. Bu kavram, 1957 yılında Roma Antlaşması’nın önsözünde resmi olarak şekillenmeye başlamıştır; burada antlaşmayı imzalayan ülkeler, "Avrupa halkları arasında daha yakın bir birlik oluşturma" kararlılığını vurgulamıştır. Bu kavram, 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile güçlendirilmiş ve üye ülkeler, Avrupa halkları arasında daha yakın bir birlik oluşturma hedeflerini sürdürmeye yönelik taahhütlerini yinelemiştir. O tarihten bu yana "birlik" terimi, Avrupa entegrasyon sürecinin evrimleşen organizasyonel şekline işaret etmekte ve üye ülkeler arasında barış ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlamaktadır (Fabbrini, 2015).

Avrupa Birliği'nin resmî web sitesine göre, avro Bölgesi, Avrupa Birliği üyesi ülkelerden oluşmakta olup, kendi para birimi olarak avroyu benimsemiştir. Avro, ilk kez 1999 yılında "defter" parası olarak tanıtıldığında, Euro Bölgesi o dönemdeki 15 Avrupa Birliği üyesinden 11 ülkeyi kapsamaktaydı. Günümüzde avro Bölgesi, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve İspanya gibi Avrupa Birliği üye ülkelerini içeren 20 ülkeden oluşmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2024).

Tablo 1'de bahsi geçen 5 entegrasyon aşaması arasındaki farkları basitleştirebiliriz. Bu entegrasyon modelleri, kısıtlamaların (kota ve gümrük) kaldırılması, ortak gümrük sistemi, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve ortak kurum ve politikalar açısından değerlendirilmektedir.

Tablo 1

Ekonomik Entegrasyon Türleri Özellikleri(Özet)

Entegrasyon Biçimi	Kısıtlamaların (tarife ve kotalar) Kaldırılması	Ortak Dış tarife	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	İktisat Politikaların Birleşmesi
Tercihli Ticaret Anlaşması	Tercihli Ürünlerde Var	Yok	Yok	Yok
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
İktisadi Birlik veya Tam (siyasi) Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Kaynak: Ertürk (2006).

1.4. Viner 'in Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorisi

Ekonomik bütünleşmeyi teorik açıdan inceleyen tüm araştırmacılar ve ekonomistler, analizlerinde genellikle gümrük birliği modellerine dayanmışlardır. Bu modeller, gümrük vergilerinin net bir şekilde kaldırıldığı ve etkilerinin detaylı bir şekilde incelenebileceği

en güçlü bütünleşme biçimleri olarak kabul edilmektedir. Viner'ın 1950 yılında yayımladığı "Gümrük Birliği Sorunu" adlı eseri, ekonomik bütünleşme teorisini derinlemesine inceleyen çalışmalar arasında ilk eser olarak kabul edilmektedir (Dura vd., 2015). Ancak, 1950'den önce Adam Smith tarafından gümrük tarifeleri ve etkileri ile ilgili çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Smith'in görüşü, bir ülkenin gümrük tarifelerini başka bir ülke ile anlaşmalar yaparak kaldırması ve diğer ülkelere karşı gümrük tarifelerini uygulamaya devam etmesi durumunda sağlanabilecek faydanın miktarıyla ilgilidir. Ancak bu yaklaşım, literatürde 1960'lara kadar dikkate alınmamıştır. Başka bir yazar olan Taussing, 1876 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile Hawaii arasında yapılan tercihli ticaret anlaşmasını inceleyerek gümrük indirimlerinin faydalarını araştırmıştır. Bu anlaşma sayesinde, Hawaii'li üreticiler pazardaki paylarının çok küçük olmasına rağmen iyi kar elde etmişlerdir (Ertürk, 1993). Bu çalışmalar, Viner'ın ünlü eserinden önceki katkılar olarak kabul edilmektedir.

Gümrük birlikleri teorisinin temellerini atan Viner, analizini esas olarak bu birliklerin üretim etkisine dayandırmıştır. Viner, analizinde tam uzmanlaşma varsayımlarına dayanarak, mal talebinin esnekliğinin sıfır ve arz esnekliğinin sonsuz olduğunu kabul etmiştir. Viner gümrük birliği modelinde "ticaret yaratıcı" ve "ticareti saptırıcı" etkilerine odaklanmaktadır. Eğer ticaret yaratmanın avantajları, ticareti saptırıcı etkilerin üzerinde gerçekleşirse, küresel refah artacaktır; aksi takdirde, durum tersine dönecek ve refah azalacaktır (Ertürk, 2016).

-Ticaret Yaratıcı Etki: Belirli bir bölgedeki ticaret engellerinin kaldırılması, bu bölgeyi oluşturan ülkeler arasındaki ticaretin daha etkili hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisini yansıtır ve dünya refahı üzerinde gümrük birliğinin pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bölge içinde gümrük vergilerinin kaldırılması ve dışarıda ortak bir tarife uygulanması, bölge içinde kalkınmayı teşvik ederken aynı zamanda bölge dışındaki ticareti olumsuz etkilemektedir. Bölge dışındaki ticaretin daralması, gümrük birliğinin saptırıcı etkisini temsil etmektedir (Hobikoğlu, 2007).

Ticaret yaratıcı etki, Viner'in geleneksel ekonomik entegrasyon teorisine dayanarak şu şekilde açıklanabilir: A, B ve C ülkelerinin buğday ürettiklerini varsayalım. Bu ülkelerdeki birim maliyetler ve gümrük vergisi oranları Tablo 2'de yer almaktadır.

Her üç ülkede buğdayın birim üretim maliyeti sırasıyla 5.000 TL, 4.300 TL ve 4.600 TL'dir (Tablo 2). Bu durumda en ucuz buğday B ülkesinde üretilmektedir. A ülkesi, kendi buğday üretimini korumak amacıyla gümrük tarifesi uygulamaktadır. A ülkesinin buğday ithalatına %20 oranında gümrük vergisi uyguladığı düşünüldüğünde, B ülkesinin buğdayının A ülkesindeki fiyatı 5.160 TL olacakken, C ülkesinin buğdayının A ülkesindeki fiyatı 5.520 TL olacaktır. Bu veriler, A ülkesi tüketicilerinin daha ucuz buğday alma şansına sahip olmadıklarını göstermektedir.

A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği oluşturduklarını kabul edelim. Bu durumda A ve B ülkeleri birbirlerinin mallarına uyguladıkları gümrük vergilerini kaldıracaklar ve birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir tarife uygulayacaklardır. ortak gümrük tarifesinin (OGT) %10 oranında ad valorem bir gümrük vergisi olduğunu varsayalım. Bu varsayımlar altında en düşük maliyetli buğday B ülkesinde üretilmektedir. Gümrük birliği kurulduktan sonra daha önce A ve B ülkeleri arasında yapılmayan ticaret başlayacaktır. Bu gelişme sonucunda B ülkesinin buğday üretimi artacak ve A ülkesinde yapılan üretim B ülkesine kayacaktır. Üretimin yüksek maliyetle gerçekleştirilen A ülkesinden daha düşük maliyetle üretim yapan B ülkesine kayması, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisini göstermektedir.

Tablo 2

Gümrük Birliği'nin Ticaret Yaratıcı Etkisi

Fiyatlar/maliyetler	A ülkesi	B ülkesi	C ülkesi
Buğday üretiminin birim fiyatı (TL)	5000	4300	4600
Maliyet+(A'nın %20 gümrük vergisi)	5000	5160	5520
Maliyet+(%10 OGT)	5000	4300	5060

Kaynak: Dura vd. (2015).

Gümrük vergilerinin ve gümrük dışı engellerin kaldırılması, birleşik taraflar arasındaki ticarete ürün maliyetlerini düşürmeye ve daha düşük maliyetle üretim olanağını artırmaya katkı sağlayacaktır. Bu durum, düşük maliyetle üretilen malların teminine ve bu malların tüketimlerinin, daha yüksek maliyetle üretilen mallara kıyasla artma olasılığına yol açacaktır. Ayrıca, düşük maliyetle ürünlerin üretimi ve tüketimi, ticaret hacminin genişlemesine de katkı sağlayacaktır (Tekin, 2017).

-Ticaret Saptırıcı Etki: Gümrük birliklerinin ticaret saptırıcı etkisi, Tablo 3'te yer alan veriler kullanılarak açıklanabilir.

Tablo 3*Gümrük Birliği'nin Ticaret Saptırıcı Etkisi*

	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
X Ürünün Fiyatı (TL)	300	250	150
Gümrük Birliği Sonrası Ürün Fiyatı + (%100 OGT)	300	250	300

Kaynak: Hosny (2013).

Önceki örnekte ele alınan A, B ve C ülkelerinin bu kez X ürününü satın aldıklarını varsayalım. Eğer A ülkesi B ülkesi ile bir gümrük birliğine girerse ve birlik dışındaki ülkelere (C ülkesi) X malına %100'lük bir tarife koyarsa, bu durumda A ülkesi X malını C ülkesinden (300 TL) satın almaktansa, B ülkesinden (250 TL) satın alacaktır. Bu durumda ticaretin yönü, başlangıçta düşük maliyetli olan bir ülkeden (C ülkesi), yüksek maliyetli bir üye ülkeye (B ülkesi) doğru kayacaktır. Bu örnek, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisine bir örnektir.

1.5. Viner Teorisine Yönelik Eleştiriler

Viner, gümrük birlik teorisinin önde gelen kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri kavramlarını geliştirerek bu teoriye önemli katkılar sağlamıştır. Viner, gümrük birliklerinin dünya refahına etkilerini bu kavramlarla açıklamış ve analizlerini gümrük birliklerinin üretime olan etkileriyle ilişkilendirmiştir. Daha sonra, Meade benzer bir yaklaşımı benimseyerek Viner'ın analizlerini takip etmiştir. Ancak, Meade tüketim etkilerini de dikkate alarak ve üretim maliyetlerinin değişken olabileceğini vurgulayarak Viner'dan farklılaşmıştır. Ayrıca, Lipsey ve Lancaster (1956; 1957) ekonomik entegrasyon teorisine önemli katkılarda bulunmuşlardır, onların katkıları ekonomik entegrasyon teorisinin ikinci en iyi teorisi olarak kabul edilmektedir (Dura vd., 2015).

Viner'ın teorisi, ekonomik entegrasyon teorisinin temelini oluşturmaya rağmen, son derece basitleştirilmiş varsayımlara dayanır ve bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bazı kritik yönlerini göz ardı etmektedir. Örneğin, teorisi üretim maliyetlerinin ortak ülkelere sabit olacağı varsayımına dayanmaktadır, ancak bu varsayım gerçek dünyada her zaman geçerli değildir. Üretim miktarının artmasıyla birlikte ürün fiyatları düşebilir ve bu da talebi artırabilir. Ayrıca, talep eğrilerinin sıfır olduğunu varsaymak da doğru değildir çünkü ülkeler ticaret entegrasyonu ve serbestleştirilmesi gerçekleştirdikten sonra talep

değişkenlik gösterebilir. Bunun yanı sıra, Viner'in arz esnekliğinin sonsuz olduğunu varsayması da gerçekçi değildir. Arz miktarı, üretim maliyetleri ve teknolojiye bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Meade'in bu eksiklikleri bulup ele almaya çalıştığı belirtilmektedir (Sözbir, 2023, aktaran Meade, 1955). Üretim ve tüketim etkileri, ekonomik entegrasyonun etkileri bölümünde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

İkinci olarak, Viner'in analizi kaynak tahsisi ve üretim verimliliğindeki değişikliklere odaklanmaktadır. Ancak, gümrük birliği oluşturulduğunda yerel fiyatların düşmesinin tüketicinin talebine nasıl bir tepki gösterdiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. yani her malın tüketim oranının gümrük birliği tarafından oluşturulan fiyat değişikliklerinden etkilenmeyeceğini ifade etmektedir (Tovias, 1991).

Tablo 4'te Viner'in çalışması ve devamında yapılan bu alanda katkıları olan çalışmalar basit bir şekilde yer almaktadır.

Tablo 4

Klasik Gümrük Birliği Çalışmaları

Çalışmanın Yazarı	Çalışmanın Başlığı	Çalışmanın Özeti
Viner (1950)	The customs union issue “Gümrük Birliği Sorunu”	Analizinin özü, üretim etkilerini incelemek ve ticaretin yaratılması ve ticaretin saptırılması etkilerini analiz etmeye odaklanmıştır. Eğer ticaret yaratmanın avantajları, ticareti saptırıcı etkilerin üzerinde gerçekleşirse, küresel refah artacaktır; aksi takdirde, durum tersine dönecek ve refah azalacaktır.
Meade (1955)	The Theory of Customs Unions “Gümrük Birliği Teorisi”	Analizinin özünü, tüketim etkilerini incelemeye odaklanma oluşturmuştur. Meade'e göre, gümrük birliği anlaşması, üyelerinin tüketimini, mal fiyatlarının göreceli olarak değişmesi yoluyla etkilemektedir. Geniş bir mal yelpazesinde talep esnekliğinin pozitif olduğu varsayımı altında, gümrük vergilerinin kaldırılması ithal malların fiyatlarını düşürerek talep ve tüketimde artışa neden olmaktadır.
Lipsey ve Lancaster (1956-7)	The general theory of second best “İkinci En İyi Teorisi”	Viner'in analizlerinde, gümrük birliklerinin dünya refahını artırabileceği öne sürülmüştür. Ancak, Lipsey ve Lancaster'ın katkıları, gümrük birliklerinin dünya refahı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda, tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkartması bakımından birinci en iyi politika olarak kabul edilmektedir. Bu idealin gerçekleştirilmesinin zor olduğu durumlarda, pazar engellerini telafi etmek amacıyla diğer önlemler (örneğin, yeni gümrük tarifeleri getirilmesi gibi) ikinci en iyi politika olarak değerlendirilebilir.

Cooper ve Maseel (1965)	General theory of customs unions for developing countries. “Gelişmekte olan ülkeler için genel bir gümrük birliği teorisine doğru”.	Ekonomik entegrasyonun gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde, entegrasyonun dinamik etkilerini anlamaya yönelik ilgi, bu ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki yapısal ve ekonomik farklılıkların bir sonucudur. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik entegrasyonun neden olduğu dinamik etkilere daha fazla ilgi göstermektedir.
-------------------------	---	---

Kaynak: Dura vd. (2015); Ertürk (2006).

1.6. Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmaları

Geçtiğimiz on yıllar boyunca, serbest ticaret anlaşmaları küresel ekonomik yapının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamış, ülkeler arasındaki ticari işbirliğinin güçlenmesine ve mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik engellerin azaltılmasına katkı sağlamıştır. Küresel ekonomik sistem geliştikçe, sınır ötesi ticari ilişkilerin temellerini atan serbest ticaret anlaşmaları ortaya çıkmış ve bu anlaşmalar, daha sonra yeni bir nesil anlaşmaların önünü açmıştır. Bu yeni nesil anlaşmalar, ekonomik ve siyasi dönüşümlere uyum sağlamayı amaçlamakta ve yalnızca geleneksel ticaretin serbestleştirilmesiyle kalmayıp, hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi, ülkeler arası yatırımların teşviki ve korunması gibi daha kapsamlı çözümler sunmaktadır. Ayrıca çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi konuları da içermekte, kirliliği azaltan veya yenilenebilir enerjiyi destekleyen ticari uygulamaların teşviki ile fikri mülkiyet haklarının korunması gibi hususları da içermektedir.

Son on yıllarda, ikili ve bölgesel anlaşmaların sayısında önemli bir artış gözlemlenmiş ve onlarcası imzalanmıştır. Önceki anlaşmalar genellikle gümrük tarifelerinin düşürülmesine odaklanırken, yeni nesil serbest ticaret anlaşmaları daha kapsamlı hale gelmiştir. Yeni nesil ticaret anlaşmaları artık sadece geleneksel ticari unsurlarla sınırlı kalmayıp, fikri mülkiyet hakları, çevrenin korunması ve çalışma standartları gibi alanları da kapsayarak dış ticareti düzenlemek için etkili araçlar haline gelmiştir. Yeni nesil anlaşmalara örnek olarak Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP), Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (AFCFTA) ve Trans-Pasifik Ortaklığı (TTP) gibi anlaşmalar verilebilir; bu anlaşmalar, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin çeşitli yönlerini kapsamaktadır (Stoll, 2017).

Yeni nesil serbest ticaret anlaşmaları, sanayi ürünleri ticaretinin ötesine geçerek daha geniş alanlara yayılmaktadır. Bu anlaşmalar artık yalnızca gümrük engellerinin

kaldırılması veya tarifelerin azaltılmasıyla sınırlı kalmayıp, tarım, tarife dışı engellerle başa çıkma, hizmet ticareti, kamu alımları, yatırım ve fikri mülkiyet gibi birçok önemli ekonomik konuyu kapsamaktadır. Ayrıca, bu anlaşmalar, katılımcı ülkeler arasında rekabet politikasını güçlendirmeye ve taraflar arasında ortaya çıkabilecek ticari anlaşmazlıkları çözmek için net mekanizmalar sunmaya odaklanmaktadır. Bu anlaşmalar, "karma anlaşmalar" olarak bilinen yapıların bir parçasını oluşturur ve Dünya Ticaret Örgütü'nün sunduğu çerçevenin ötesine geçen iddialı bir gündemle insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma gibi normatif hükümler ekler. Bu durum, anlaşmaların doğasında büyük bir dönüşümü yansıtır; artık sadece ticareti teşvik eden araçlar olmaktan çıkmış, daha geniş ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmayı amaçlayan mekanizmalar haline gelmiştir. Avrupa Birliği, bu tür anlaşmalar konusunda öncü rol oynayan taraflardan biri olarak, ticaret stratejisini büyüme ve rekabet gücünü artırmaya odaklamış ve serbest ticaret anlaşmalarına yönelik iddialı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu anlaşmalarla AB, sadece ticari açıklığı artırmayı değil, aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü'nde henüz küresel bir uzlaşmaya varılmamış olan yatırım, kamu alımları, rekabet ve fikri mülkiyet haklarının uygulanması gibi yeni ve hassas konuları ele almayı da hedeflemektedir (Allali, 2015).

1.7. Dünyadaki Serbest Ticaret Anlaşmalarına Genel Bakış

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik entegrasyonun en temel adım niteliğindedir ve ülkeler arasındaki ticaret etkileşimini başlatan başlıca unsur olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşmaların faydalar, ticaret engellerinin ortadan kaldırılmasından kaynaklanmakta ve böylece ülkelerin uluslararası pazarlarda ihracatlarını genişletmelerine olanak sağlamaktadır. Serbest ticaret anlaşmaları, ihracatlarını genişletmeyi hedefleyen ülkeler için çeşitli fırsatlar sunmakta olup, büyük pazarlara gümrük vergisi indirimleri veya muafiyetleri ile erişim imkânı sağlayarak önemli avantajlar sunmaktadır.

Birçok ülke, özellikle gelişmekte olanlar, bu tür anlaşmaların ticaret gelirlerini ve dolayısıyla yaşam standartlarını artırmak için etkili bir araç olduğuna inanmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyümesini pek çok çalışma, serbest ticaret anlaşmaları ile ekonomik gelişme arasında genellikle pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer uzmanlık araştırmaları ise bu tür anlaşmaların, özellikle benzer büyüklükteki, coğrafi

olarak yakın ve demokratik sistemlere sahip ülkeler arasında, ticareti daha fazla artırma kapasitesine sahip olduğunu gözlemlemiştir (Görgün ve Bardakçı, 2020).

Huijskens (2017), Avrupa Komisyonu'nun tanımına göre, serbest ticaret anlaşmalarının gümrük vergilerini kaldırmak veya azaltmak, kotaları kaldırmak ve ticari kısıtlamaları hafifletmek amacıyla yapılan düzenlemeler olduğunu belirtmektedir. Bu tür anlaşmalar, iki ülke arasında (ikili anlaşmalar) ya da birden fazla ülke arasında (çok taraflı anlaşmalar) gerçekleştirilebilir. Ülkeler, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) aracılığıyla küresel ticaretin tam anlamıyla serbestleştirilmesine yönelik ilerleme eksikliğine karşılık olarak, ikili ve bölgesel serbest ticaret anlaşmalarına yönelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, birçok ülke, daha fazla esneklik ve daha avantajlı koşullar sunan bölgesel veya ikili ticaret düzenlemelerini tercih etmektedir. Günümüzde DTÖ'ye bildirilen 500'den fazla serbest ticaret anlaşması mevcut olup, bunların 350'si yürürlükte bulunmaktadır. Bu durum, dış ticaretin teşvik edilmesinde söz konusu anlaşmaların öneminin kayda değer biçimde arttığını göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı). İkili serbest ticaret anlaşmalarına örnek olarak, Ocak 2002'de imzalanan Singapur ve Japonya arasındaki ticaret anlaşması verilebilir. Bu anlaşmanın temel amacı, mal ve hizmet ticaretini serbestleştirmek, gümrük prosedürlerini basitleştirmek, yatırımcı haklarını korumak ve yatırımları teşvik etmektir (Japonya Birliği, 2024). Bunun yanı sıra, önemli anlaşmalardan biri de 2005 yılında yürürlüğe giren Avustralya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki serbest ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma kapsamında, Avustralya'nın toplam ihracatının %96'sı gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur. Ayrıca, anlaşma Avustralya şirketlerine Amerika Birleşik Devletleri'ndeki federal kamu alımlarına erişim fırsatı sunmaktadır (Avustralya Hükümeti, 2024). Son olarak, Amerika Birleşik Devletleri ile Güney Kore arasındaki serbest ticaret anlaşması, ikili ekonomik iş birliğinin önemli bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Mart 2012'de yürürlüğe giren bu anlaşma, ticaretin serbestleşmesine ve birçok ürün üzerindeki gümrük vergilerinin kaldırılmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede, Güney Kore 2019 yılında Amerika'nın yedinci en büyük mal ticaret ortağı haline gelmiştir (Amerika Gümrük ve Sınır Koruma, 2024).

Genel olarak, bu anlaşmaların temel amacı, katılımcı ülkeler arasındaki ticaret akışını artırarak iç ekonomiyi güçlendirmek ve istihdam yaratmaktır. Ticaret akışındaki artış, ticaret engellerinin azaltılmasının bir sonucu olup, bu durum ülkelerin daha verimli rekabet etmelerine ve diğer ülkelere daha fazla ihracat yapmalarına olanak tanımaktadır. Bu bölümde, önceki örneklerde ele alınan ikili serbest ticaret anlaşmalarına ek olarak,

imzalanmış bazı bölgesel serbest ticaret anlaşmaları da analiz edilecektir. Bu deneyimlere geniş bir perspektifle yaklaşmak, dış ticaret ilişkilerini şekillendiren dinamiklerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

1.7.1. APEC

Mayıs 2019'da APEC Politika Destek Birimi tarafından yayımlanan bir rapora göre, APEC örgütünün ilk toplantısının Kasım 1989'da gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Avustralya, Brunei Darussalam, Kanada, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Singapur, Tayland ve Amerika Birleşik Devletleri gibi 12 kurucu üye ülkenin ticaret ve dışişleri bakanları bu açılış toplantısına katılım göstermiştir. Söz konusu toplantı, bu ulusların ekonomik ve sosyal meseleleri işbirliği çerçevesinde ele alma konusundaki ortak çıkarlarını teyit etmiştir (APEC Politika Destek Birimi, 2019).

APEC, kuruluşundan sonra Şili, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong-Çin, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Meksika, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya, Çin Taipei ve Vietnam gibi diğer ülkelerin de katılımıyla genişlemiştir. APEC, mal, hizmet, yatırım ve insanların sınır ötesi hareketliliğini kolaylaştırma konusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, üye ekonomiler arasında gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, iş ortamlarının iyileştirilmesi ve düzenlemeler ile standartların uyumlaştırılması gibi adımlar atılmaktadır. Ortak standartların belirlenmesi suretiyle APEC, üye ekonomiler arasında ürünlerin daha kolay ihraç edilmesini teşvik ederek, daha verimli ve birbirine bağlı bir bölgesel ticaret ortamının oluşumuna katkıda bulunmaktadır (APEC, 2023).

Öte yandan, APEC örgütünün yapısı bazı zayıf yönler barındırmaktadır. İlk olarak, APEC'in yapısı ve yöntemleri, ASEAN modeline benzer bir temele dayanmakta olup, kararların oy birliğiyle alınmasını gerektirmektedir. Bu durum, bazı üyeler tarafından desteklenirken, diğerleri tarafından çeşitlilik eksikliği nedeniyle eleştirilmektedir. İkinci olarak, APEC önemli ölçüde finansman eksikliğiyle karşı karşıyadır; bu durum, programlarını destekleme ve yeni girişimleri uygulama kapasitesini sınırlamaktadır, zira örgüt, üye hükümetlerin katkılarına bağlıdır ve bağımsız bir mali kaynağa sahip değildir. Üçüncü olarak, APEC'teki karar alma sistemi belirgin bir karmaşıklığa ve dallanmış yapıya sahiptir. Bir dizi forum, komite ve ağın varlığı, bu kuruluşların rollerine ilişkin belirsizliklere yol açmaktadır (McKay, 2002).

1.7.2. USMCA – NAFTA

"Uluslararası Ticaret İdaresi" web sitesine göre, ABD hükümeti tarafından uluslararası ticaret operasyonlarına dair resmî bir kaynak olarak kabul edilen bu site, NAFTA Anlaşması'nın 1994 yılında yürürlüğe girdiğini belirtmektedir. Web sitesi, bu anlaşmanın Meksika, Kanada ve ABD arasında serbest ticaret alanını geliştirmede önemli bir gelişme olduğunu vurgulamaktadır. Anlaşma ile ilgili bilgiler bölümünde, NAFTA'nın 1 Ocak 2008 tarihine kadar ABD'nin Meksika ve Kanada'ya yönelik tüm gümrük vergilerini ve kotalarını kaldırmayı başardığı açıklanmaktadır. Bu, ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerini güçlendirmede önemli bir kilometre taşı olmuş, sınırsız ticareti kolaylaştırmış, ekonomik ortaklığa engelleri kaldırmış ve artan ikili ticaret ile işbirliği için temel oluşturmuştur. Bu geniş ticaret, doğrudan ve dolaylı olarak ABD'de milyonlarca işi desteklemiştir. 2018 yılında ABD, Meksika'ya 265 milyar dolar değerinde ürün ve 34 milyar dolar değerinde hizmet ihraç ederek toplamda 299 milyar dolarlık bir satışa ulaşmıştır. Meksika'nın, ABD için birincil veya ikincil bir ihracat destinasyonu olarak ortaya çıkması, onun ekonomik önemini vurgulamaktadır. NAFTA'nın yerine 1 Temmuz 2020 tarihinde yürürlüğe giren USMCA Anlaşması, bu sürecin devamını sağlamaktadır (Uluslararası Ticaret İdaresi, 2024).

ABD'nin Meksika'ya ve Meksika'nın da ABD ve Kanada'ya açıldığı NAFTA Anlaşması sayesinde birleşik bir pazar oluşturulmuştur. Anlaşma, ticaretin serbestleştirilmesi, menşe kuralları, hizmet ticareti ve yabancı yatırımı kapsamaktadır. Ayrıca, fikri mülkiyet haklarını ve hükümet alımlarını koruma önlemlerini içeren yan anlaşmalar da bulunmaktadır (Villareal ve Fergusson, 2014).

1.7.3. EFTA

EFTA, 4 Ocak 1960'ta Stockholm Anlaşması ile resmi olarak kurulmuştur. Merkezi Cenevre'de bulunan bu birliğin kurucu üyeleri İngiltere, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz, İsveç ve İsviçre idi. Daha sonra İzlanda da bu birliğe dahil edilmiştir. EFTA'nın temel amaçları arasında üyeler arasında gümrük duvarlarını kaldırmak, serbest ticareti teşvik etmek ve dünya ticaretinin genişlemesine katkıda bulunmak yer almaktadır. 1973 yılında İngiltere ve Danimarka, ardından İsveç, Finlandiya ve Avusturya EFTA'dan ayrılarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmıştır (Bahçekapılı, 2013). Günümüzde EFTA'ya üye olan ülkeler ise İsviçre, Norveç, İzlanda ve Liechtenstein olarak kalmıştır (EFTA Serbest Ticaret Birliği, 2024).

EFTA'ya üye ülkeler, dünya genelinde en zengin ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeler, yüksek nitelikli iş gücü, geniş sermaye stokları ve etkin üretim organizasyonları sayesinde gelir elde etmektedirler. Ayrıca, dış ticaret bu ülkelerin ekonomik stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır; zira bu ülkeler küçük ölçekli olup sınırlı yerel pazarları ve belirli üretim girdilerine sahiptirler. Bu nedenle dış ticaret aracılığıyla önemli kazançlar elde edebilmektedirler. EFTA ülkeleri açık ekonomilere sahip olup, geleneksel olarak serbest uluslararası ticaretin güçlü savunucuları olmuşlardır. Bu ülkelerin dış ticaretinin yalnızca %15'inden azı diğer Avrupa ülkeleriyle gerçekleşmektedir ve ticaret ortakları genellikle Avrupa Birliği ülkeleridir (Haaland vd., 1987).

1.7.4. LAFTA - LAIA

LAFTA'nın temeli, yedi üye ülkenin 1 Şubat 1960'ta imzaladığı Montevideo Anlaşması ile atılmıştır. Montevideo Antlaşması'nın imzacı taraflarının öncelikli hedefi, taraflar arasındaki ticaretin genişlemesi ve çeşitlendirilmesini sağlamaktır. Anlaşmayı imzalayan ilk yedi ülke Arjantin, Brezilya, Meksika, Şili, Paraguay, Peru ve Uruguay'dır. Daha sonra Kolombiya, Ekvador, Venezuela ve Bolivya gibi ülkeler de birliğe dahil olmuştur (Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği, 1962).

LAFTA'nın yerine, 12 Ağustos 1980 tarihinde kurulan Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA), uzun vadede Latin Amerika'da ortak bir pazar oluşturmayı hedeflemiştir (Dura vd., 2015, s. 35)

Latin Amerika Bölgesel Entegrasyon Birliği'nin resmî web sitesine göre, mevcut durumda Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Meksika, Panama, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela olmak üzere toplam 13 üye ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler, toplamda 20 milyon kilometrekarelik bir alanı ve 510 milyondan fazla nüfusu temsil etmektedir (Latin Amerika Bölgesel Entegrasyon Birliği, 2024).

1.7.5. ASEAN

ASEAN, Güneydoğu Asya bölgesinde barış ve güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuş jeopolitik bir uluslararası örgüttür. ASEAN'ın temelleri, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland Dışişleri Bakanlarının 8 Ağustos 1967 tarihinde Bangkok Deklarasyonu'nu imzalamasıyla atılmıştır. Daha sonra, Brunei Sultanlığı (1984), Vietnam (1995), Laos ve Myanmar (1997) ile Kamboçya (1998) birliğe katılarak günümüzdeki on

üye devleti oluşturmuşlardır. Daimi Sekreterlik Jakarta'da bulunmakta ve Genel Sekreter tarafından yönetilmektedir (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, 2024).

Malezya hükümetine bağlı resmî web sitesinde, ASEAN Alanı'nın temel amaçlarının birleşik bir pazar ve uluslararası üretim tabanı oluşturmak, yabancı doğrudan yatırım çekmek ve ASEAN bölgesi içinde ticaret ile yatırım büyümesini artırmak olduğu belirtilmektedir. Bu hedefler, ASEAN'ın ekonomik entegrasyonu teşvik etme, yabancı yatırımı destekleme ve ASEAN üye devletleri arasında ekonomik işbirliğini güçlendirme konusundaki taahhüdünü doğrulamaktadır (Malezya'nın Serbest Ticaret Anlaşmaları, 2024).

1.7.6. GAFTA

Arap ülkeleri, küreselleşme döneminde uluslararası ekonomik ortamda meydana gelen değişikliklerden etkilenmiştir. Bu süreçte yenilenmiş entegrasyon umutları ortaya çıkmış ve Mısır'ın Kahire kentinde 1996 yılında düzenlenen Arap Zirvesi Konferansı, Arap ülkeleri arasında serbest ticaret alanının hızla kurulmasını Ekonomik ve Sosyal Konsey'e görev olarak vermiştir. Konsey, 1997 yılında alınan bir kararla, 1998 yılının başından itibaren yürürlüğe girecek şekilde yürütme ve zaman sınırlı bir program dahilinde serbest ticaret alanını onaylamak için adım atmıştır. GAFTA (Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi) Alanı, Arap ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri geliştirmeyi ve ekonomik kazançları artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, ülkelerin ekonomik çıkarlarını korumayı ve küresel ticaret sistemlerindeki değişikliklerden yararlanmayı amaçlamaktadır. Şu ana kadar Ürdün Haşimi Krallığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Tunus, Suudi Arabistan Krallığı, Suriye, Irak, Umman, Filistin, Katar, Kuveyt, Lübnan, Libya, Mısır ve Fas olmak üzere toplam 15 Arap ülkesi, GAFTA'ya üyeliklerini tamamlamıştır (Arap Ticaret Odaları Birliği, 2024, s. 5).

GAFTA, Körfez İşbirliği Konseyi ve Arap Birliği gibi siyasi kurumları temel almaktadır. Anlaşmanın uzun vadeli hedefleri arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasının yanı sıra idari ve nicel olmayan engellerin (kotalar gibi) ortadan kaldırılması da bulunmaktadır. Anlaşma, tarım alanındaki ticareti serbest bırakmayı ve belirli menşe kuralları setini içermeyi öngörmektedir. Ayrıca, Arap ülkeleri arasında hizmetler, araştırma, teknoloji işbirliği ve fikri mülkiyet konularında danışmalar yapılmasını sağlamaktadır. Anlaşma ayrıca, Arap ülkelerini çift taraflı veya yarı bölgesel anlaşmalar aracılığıyla entegrasyon sürecini hızlandırmaya teşvik etmektedir (Abedini ve Péridy, 2008).

Arap ülkelerinin uluslararası pazarlarda ekonomik entegrasyon eksikliği konusunda birçok faktör öne sürülmüştür. Bu faktörler arasında piyasa bozulmaları ve yetersiz kurumsal gelişim önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, Arap ülkelerinin sömürgeci güçlerin etkisi altında kalmış olması, ticaret performanslarının zayıflamasında rol oynayan etkenler arasında değerlendirilmektedir. Özellikle 1960'lardan 1980'lerin başlarına kadar bazı Arap ülkelerinde uygulanan içe dönük ve korumacı politikalar, bu durumu daha da pekiştirmiştir. Ek olarak, bazı Arap ülkelerinin Dünya Ticaret Örgütü'ne geç katılımı, kalıcı yüksek gümrük engelleri ve güvenlik-politik sorunlar, Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi'nin karşı karşıya olduğu en önemli zorluklar arasında yer almaktadır (Romagnoli ve Mengoni, 2009).

1.7.7. Agadir Anlaşması

2004 yılında Rabat'ta imzalanan bir anlaşma ile Tunus, Fas, Mısır ve Ürdün arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması kararlaştırılmış ve bu anlaşma, 26 Mart 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, Euro-Akdeniz Menşe Kuralları Protokolü de kabul edilmiş olup, protokol ilgili ülkeler arasında ve her biri ile Avrupa Birliği arasında menşe biriktirilmesini öngörmektedir. Anlaşmanın uygulanmasını izlemek ve hedeflerine ulaşmak amacıyla programlar geliştirmek için bir teknik birim, Ürdün'ün başkenti Amman'da kurulmuştur. Bu anlaşma kapsamında, Tunus, Fas, Mısır ve Ürdün arasındaki tüm mal değişimleri, gümrük vergileri, ücretler ve benzeri etkilere sahip vergilerden tamamen muaf tutulmaktadır. Üyelik yalnızca bu dört ülkeyle sınırlı olmayıp, GAFTA üyesi olan ve Avrupa Birliği ile bir ortaklık anlaşması veya serbest ticaret anlaşması bulunan her Arap ülkesine katılma özgürlüğü tanımaktadır (Legrenzi ve Calculli, 2013).

Agadir Anlaşması, GAFTA Bölgesi'nin karşılaştığı zorlukları ele almak ve mevcut boşlukları kapatmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu zorluklar, özellikle detaylı menşe kurallarının eksikliği, çatışmaların çözümüne yönelik bir mekanizmanın bulunmaması ve Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi üyeleri arasında gümrük tarifesi gelirlerinin dağıtımı için bir mekanizmanın olmamasıyla ilgilidir (Momani, 2007). Bu hedefe ulaşmak amacıyla, ihraç edilen malların Avrupa Birliği'ne ve yerel pazarlara yönelik olarak kümülatif menşe kurallarının uygulanması benimsenmiştir. Anlaşma, kendi menşe kuralları ile ortaklık anlaşmalarında talep edilen kurallar arasında uyum sağlamayı hedeflemekte olup, bu kapsamda Avrupa Birliği ile imzalanan Akdeniz Menşe Kuralları gibi anlaşmaları da içermektedir (Elmallah, 2014).

1.7.8. EMFTA

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, 27-28 Kasım 1995 tarihli Avrupa-Akdeniz Dışışleri Bakanları Konferansı'nda kabul edilen "Barselona Deklarasyonu" ile başlatılmıştır. Bu politika, Avrupa Birliği'nin Akdeniz'in diğer kıyısındaki güney ülkeleri ile ilişkilerini düzenleyen en kapsamlı politika olarak kabul edilir (Avrupa Komisyonu - Barselona Deklarasyonu, 2024).

Avrupa Birliği ile Güney Komşuluk arasındaki ticaret işbirliğinin temel amacı, Euro-Akdeniz bölgesinde ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, ticaret ve yatırıma ilişkin engellerin sistematik olarak ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Avrupa Komisyonu - AB ile Güney Komşuluk, 2024).

Avrupa On Beşli Grubu, sekiz Arap ülkesi ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi oluşturma fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler Cezayir, Tunus, Fas, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Filistin Ulusal Otoritesi'dir. Buna ek olarak, dört Arap olmayan ülke Türkiye, Malta, Kıbrıs ve İsrail bu yapı içerisinde yer almıştır. Daha sonra genişleyen bu yapı, şu anda yirmi yedi AB ülkesini ve Akdeniz'in güney ve doğusundan on beş ülkeyi içermektedir. Suriye'nin üyeliği ise 1 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır (Akdeniz Birliği, 2024).

1.7.9. RCEP

Kapsamlı Bölgesel Ekonomik Ortaklık Anlaşması, Kasım 2012'de Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) tarafından bir girişim olarak başlatılmıştır. O tarihten bu yana, üye ülkeler 31 tam müzakere turuna, birçok bakanlar toplantısına ve üç zirveye katılmış ve bu süreç 15 Kasım 2020'de anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma, mal ticaretinde karşılaşılan gümrük dışı engelleri ele almayı amaçlamakta ve ihracatçıların gümrük işlemlerini bekleme süresini kısaltarak önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu tedbirler, ihracatçıların ürün ve hizmetlerini bölgesel değer zincirlerine dahil etme fırsatlarını artırmaktadır. Anlaşma, ASEAN üyesi on ülke ile birlikte toplam 15 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu ülkeler şunlardır: Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam. Ayrıca, ASEAN ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamış beş bölgesel ülke de anlaşmaya dahil edilmiştir; bunlar Avustralya, Çin, Japonya ve Güney Kore'dir. Anlaşmaya katılan ülkeler, toplamda 2.3 milyar kişilik bir nüfusa, yani dünya nüfusunun yaklaşık %30'una sahiptir. Ayrıca, bu ülkelerin toplam gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 38.813 trilyon dolar olup, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının %30'unu temsil etmektedir. Dikkate değer bir diğer nokta, bu

lkelerden beşinin (Avustralya, Çin, Endonezya, Japonya ve Güney Kore) G20 grubunun birer yesi olmasıdır; bu grup, dünya genelindeki en büyük 20 ekonominin ekonomik işbirliği yaptığı bir platformdur. RCEP, ye ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari bağlantıların güçlenmesine büyük katkı sağlamaktadır. Bu durum, ekonomik büyümeyi teşvik ederken, bölgedeki sürdürülebilir kalkınmayı da desteklemektedir. Bu ortaklık, Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomiler arasında daha büyük bir entegrasyon sağlama yönünde önemli bir adımı temsil etmektedir ve bu durum, halkların refahı ile yaşam standartlarının iyileştirilmesine olumlu yansımaktadır (Yeni Zelanda Dış İşleri ve Ticaret Bakanlığı, 2024).

1.7.10. AFCFTA

Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (AfCFTA), Afrika kıtasında başlatılan en önemli ekonomik ve kalkınma girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1 Ocak 2021'de faaliyete geçen bu anlaşma, dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesini temsil etmektedir. 1,2 milyar kişilik bir pazarı ve yaklaşık 3 trilyon dolarlık bir gayri safi yurt içi hasılayı (GSYİH) kapsayan bu ticaret bloğunun, 2050 yılına kadar bu rakamı ikiye katlaması beklenmektedir. Afrika Serbest Ticaret Bölgesi'nin önemi sadece ekonomik boyutla sınırlı değildir; bu anlaşma, Afrika'nın bütünleşme ve kalkınma sürecinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Anlaşma, ye ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması ve malların, sermayenin, bireylerin ve hizmetlerin serbest dolaşımını kolaylaştıracak ortak politikaların benimsenmesi yoluyla kıtada tek bir pazar oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, özellikle küçük işletmelerin ticari operasyonlarını kolaylaştırmayı ve gümrük gecikmeleri gibi tarife dışı engelleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, Afrika'nın fikri mülkiyet hakları, yatırım, rekabet ve e-ticaret gibi alanlardaki kapasitesini artırmayı da amaçlamaktadır. Anlaşmanın ncelikleri arasında ye ülkeler arasındaki vergilerin ve gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve ticareti kolaylaştırmak için yollar ve limanlar gibi altyapı projelerinin geliştirilmesi yer almaktadır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2024).

1.7.11. CPTPP

Kapsamlı ve ilerlemeci Trans-Pasifik Ortaklığı Anlaşması (CPTPP), uluslararası düzeydeki en önemli serbest ticaret anlaşmalarından (FTA) biri olup, Avustralya, Brunei Darussalam, Kanada, şili, Japonya, Malezya, Meksika, Peru, Yeni Zelanda, Singapur ve Vietnam gibi Pasifik bölgesinden 11 ülkeyi içermektedir. Anlaşma, 8 Mart 2018 tarihinde

Şili'nin Santiago kentinde imzalanmış olup, modern dünya ticaret sisteminin önemli bir parçasını temsil etmektedir ve üyeleri arasında ekonomik işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Anlaşma, kurucu ülkeler olan Avustralya, Kanada, Japonya, Meksika, Yeni Zelanda ve Singapur için 30 Aralık 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Vietnam, 14 Ocak 2019 tarihinde anlaşmaya katılmış, ardından Peru 19 Eylül 2021, Malezya 29 Kasım 2022, Şili 21 Şubat 2023 ve son olarak Brunei Darussalam 12 Temmuz 2023'te anlaşmaya dahil olmuştur. Ayrıca, 16 Temmuz 2023 tarihinde Birleşik Krallık'ın anlaşmaya katılım protokolü imzalanmış, böylece CPTPP'nin Pasifik bölgesi dışındaki büyük ülkeleri de kapsayan büyüyen bir ticaret şemsiyesi olma konumu güçlenmiştir (Avustralya Hükümeti, 2024).

Kapsamlı ve İlerlemeci Trans-Pasifik Ortaklığı, 514 milyonluk nüfusuyla dünya nüfusunun yaklaşık %6.6'sını temsil eden devasa bir pazar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, bu ülkelerin toplam gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) yaklaşık 11.7 trilyon Amerikan dolarıdır ve bu da küresel GSYİH'nin yaklaşık %12.2'sine karşılık gelmektedir. Ticaret açısından bakıldığında, üye ülkeler arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 6.6 trilyon doları bulmakta olup, bu da dünya ticaretinin %14.7'sine tekabül etmektedir. İhracat miktarı ise yaklaşık 3.4 trilyon dolar olup, bu küresel ihracatın %15.2'sini oluştururken, ithalat miktarı yaklaşık 3.2 trilyon dolar olup, bu da dünya ithalatının %14.3'ünü temsil etmektedir (Malezya Yatırım, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, 2024). Bu veriler, CPTPP ülkelerinin küresel ekonomide artan ekonomik önemini ortaya koymakta olup, anlaşmanın üye ülkeler arasındaki ticari işbirliğini artırmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için stratejik bir adım olduğunu göstermektedir.

BÖLÜM 2. ÜRDÜN EKONOMİSİ VE ÜRDÜN -TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ

2.1. Ürdün Ekonomisinin Geçmişten Günümüze Durumu

San Remo Konferansı'nda (1920), I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin toprakları ve çevresindeki bölgelerin İngiliz manda yönetimine devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda, Ürdün 1927 yılında resmi olarak İngiliz himayesi altında bir emirlik olarak tanınmıştır. Bu himaye dönemi, Ürdün'ün doğal kaynaklarını kullanma ve ekonomik kazanç elde etme olanaklarını sınırlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Ürdün 22 Mart 1946'da bağımsızlığını kazanmış ve Haşimi Ürdün Krallığı olarak ilan edilmiştir (Sobutay ve Engin, 1997).

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Arap devletleri, 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'na girmişlerdir. Bu savaşın sonucunda Ürdün, Ürdün Nehri'nin batı yakasında yer alan Doğu Kudüs de dahil olmak üzere bazı toprakları ele geçirmiş ve 1950 yılında Batı Şeria bölgesini resmi olarak topraklarına katmıştır. Bu dönemde, tarıma elverişli arazilerin ve Batı Şeria'nın ilhakıyla birlikte artan su kaynaklarının etkisiyle Ürdün'de önemli bir ekonomik büyüme yaşanmıştır. Ancak bu ekonomik canlanma, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Ürdün kuvvetlerinin yenilgisiyle kısa sürmüştür. Bu savaş sonucunda, daha önce Ürdün tarafından ilhak edilen Batı Şeria ve Doğu Kudüs, İsrail'in işgali altına girmiştir (Sobutay ve Engin, 2003).

Ürdün, bağımsızlığından bu yana, Arap komşularına kıyasla daha liberal bir ticaret politikası benimsemiştir. Ülkede genel olarak gümrük vergileri düşük tutulmuş ve kotalara sınırlı kısıtlamalar getirilmiştir. Ürdün dinarı, diğer ülke paralarına göre daha kolay dönüştürülebilir hale gelmiştir. Ayrıca hükümet, ticaret işlerine müdahale etmeme politikasını benimseyerek özel sektöre serbestlik tanımıştır; bu yaklaşım, komşu Arap ülkelerinin çoğunun endüstrilerini kamulaştırdığı bir dönemde uygulanmıştır. Ancak Ürdün'ün bu açık politikasına rağmen, ithalatın ihracatı aşması, ülkenin kuruluşundan bu yana süregelen bir ticaret dengesi sorunu yaratmıştır. Ürdün'ün petrol, su ve doğal gaz gibi temel doğal kaynaklardan yoksun olması ve coğrafi olarak küçük bir ülke olması, ülkeyi ekonomik açıdan zorlu bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır (Wilson, 1988).

Ürdün'de bağımsız bir ekonomiye sahip bir devletin kurulması birkaç yıl sürmüştür. 1921'de Prens Abdullah'ın tahta geçişi, İngiliz hükümetinden aylık 5000 sterlinlik mali

destek almasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu destek, 1920'lerin ortalarında yılda yaklaşık 100.000 sterline kadar artmış ve 1940'ların ortasında 2 milyon sterline kadar yükselmiştir. (Brynen, 1992).

1973-1979 yılları arasındaki petrol krizi sonucunda, Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinde artış olması, Ürdün'e yapılan mali yardımların artmasını sağlamıştır. Ayrıca, Körfez ülkelerindeki ekonomik büyüme ve gelişme, daha fazla yabancı işçi istihdamını gerektirdiği için Ürdünlü işçi sayısı da artmıştır. Dolayısıyla, 1975'ten 1980'lerin başlarına kadar olan dönem, Ürdün'ün ekonomik büyüme ve istikrar dönemi olarak değerlendirilebilir (Sütalan, 2011). Bu bağlamda, Ürdün ekonomisinin dış yardımlardan sonra güvendiği ikinci kaynağın, özellikle Körfez ülkelerinde çalışan işçilerin dövizleri olduğunu söylenebilir. Bu nedenle, uluslararası ve bölgesel gelişmeler, Ürdün ekonomisinin istikrarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1980'den sonra durum değişmiş ve Körfez ülkelerinden gelen destek azalmıştır. 1981'den bu yana, petrol üretim seviyelerindeki düşüş ve bunun sonucunda fiyatların önemli ölçüde gerilemesiyle Arap yardımları azalmıştır. 1985'te Kuveyt'in sağladığı destek seviyesi bir önceki yıla göre dörtte bir oranında azalmış ve benzer bir durum Suudi Arabistan'da da yaşanmıştır. Arap Yarımadası ülkelerinin bakış açısına göre, Irak'a sağlanan yardımların Ürdün'e sağlanan yardımlardan öncelikli olması gerektiği düşünülmekteydi, çünkü Körfez Savaşı nedeniyle Irak'ın zor bir durumda olduğu değerlendiriliyordu (Wilson, 1988).

1980'lerde, Ürdün dış ticaret politikasında kuruluş döneminde izlenen stratejinin farklı bir yaklaşım benimsemiş; yerel üretimi desteklemeye ve korumaya odaklanmış, yüksek gümrük vergileri ve gümrük dışı engeller uygulamıştır. Bu yaklaşımın amacı, dış ticaret açığını ve cari açığı mümkün olduğunca azaltmaktır. Başka bir deyişle, devlet, yerel üretimi teşvik etmeyi ve dışa bağımlılığı azaltarak yerel ticareti canlandırmayı hedefliyordu (Sobutay ve Engin, 2003).

1980'ler boyunca Ürdün'ün dış ticaret sektöründe, ilaçlar, tıbbi preparatlar, inşaat malzemeleri, makineler ve ekipmanlar gibi ürün grupları yer almaktaydı. Ayrıca, dış ticaret sektörü, gıda maddeleri, sebzeler, et ve meyveler gibi tüketim mallarının ihracatına da dayanmaktaydı. Buna ek olarak, yakıtlar, fosfat, potas ve gübreler gibi ham maddelerin ihracatı da önemli bir yer tutmaktaydı. İthalat açısından, Ürdün'ün ithalatı, ekipmanlar, makineler ve taşıma ekipmanlarını içeren üretim mallarından oluşmaktaydı. Ayrıca,

sermaye malları ithalatı da önemli bir yer tutmaktaydı; bu grup, arabalar, araba yedek parçaları ve çimento gibi ürünleri kapsamaktaydı. Bunun nedeni, Ürdün'ün bu dönemde fabrikalar ve atölyeler açarak sanayi sektörünü geliştirip uluslararası kalkınma seviyesine ayak uydurmak istemesiydi. Aynı zamanda, Ürdün'ün ithalatı un, meyve ve sebze gibi tüketim malları ve gıda maddelerine de dayanmaktaydı. Petrol ithalatı da Ürdün'ün toplam ithalatlarının büyük bir kısmını oluşturmaktaydı; Körfez Savaşı nedeniyle petrol fiyatlarının artması, petrol ithalat değerlerinin sürekli yükselmesine yol açmıştır.

Ürdün'ün, özellikle gelişmiş sanayi ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeyle ticari ilişkilerinin yalnızca ithalatla sınırlı olduğu ve ihracatın olmadığı sabittir. Bu durum, ithalat kaynaklarının çeşitlenirken ihracat pazarlarının sınırlı kalmasına büyük ölçüde yansımaktadır. 1980'lerde Ürdün'ün ticaret ortaklarının coğrafi dağılımında büyük değişiklikler olmadan sabit bir model izlenmiştir. Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt'e tarım ürünleri, sebzeler, meyveler ve ilaçlar ihraç ederken, aynı dönemde Romanya, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelere fosfat, gübre ve ham maddeler ihraç etmekteydi. Avrupa pazarları, Ürdün'ün mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamada lider konumunu korumuştur. Amerika, ileri teknolojiye sahip sanayi mallarının Ürdün'e ihracatında başlıca bir pazar olarak kabul edilmektedir. Japonya ve Almanya, Ürdün'ün otomobil ve elektronik cihaz ithalatında önemli bir yere sahiptir, çünkü bu ülkeler Ürdün'ün bu ürünlerdeki başlıca tedarikçileridir. Ayrıca, Suudi Arabistan, Ürdün'ün petrol ithalatının ana merkezi olması nedeniyle ithalat yapılan ülkeler listesinde önemli bir konumda yer almıştır (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1980; 1981; 1982; 1983; 1984; 1985; 1986; 1987; 1988; 1989).

1980'lerde Ürdün'ün dış ticaret hacminde, ihracat ve ithalat sektörlerinde bir büyüme yaşanmıştır; ancak, ithalattaki mutlak artış, ihracatın çok üzerinde olduğundan, yıllar boyunca ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Şekil 1'de görüldüğü üzere, 1980-1985 döneminde ihracat artış göstermiştir. 1980'de ihracat 1.58 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 1982'de 1.86 milyar dolara yükselmiş ve 1985'te 1.96 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, 1986'da ülkenin ihracatında bir düşüş gözlemlenmiştir, bu yıl ihracat 1.79 milyar dolara gerilemiştir. 1986 Merkez Bankası raporuna göre, bu düşüş, Arap ülkeleri ve Ürdün'ün ihracatlarının geleneksel pazarlarının etkisi altında kalan ekonomik durgunluk, yerel ihracatın azalması ve dünya mal fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Körfez Savaşı'nın Ürdün'ün ihracatını azaltmada doğrudan bir etkisi olmuştur; çünkü Irak, Ürdün ile ticarete stratejik bir ortaklık oluşturmuyordu.

İthalat ise yıllar boyunca sürekli artış göstermiştir ve bunun nedeni yerel talep ve tüketimdeki artıştır (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1986).

26 Ekim 1994'te Araba Vadisi Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, Ürdün, İsrail ve ABD ile birçok ticaret anlaşması yapmaya başlamıştır. Bu anlaşmalar, ticari ilişkileri ve Ürdün ekonomisini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Özellikle imalat sektöründe ihracatın artırılmasına katkıda bulunan bu anlaşmaların en önemli kısmı, 1997'de nitelikli endüstriyel bölgelerin kurulmasıdır. Bu endüstriyel bölgeler aracılığıyla, Ürdün ürettikleri ürünleri ABD'ye ihraç ederek, Ürdün ürünlerinin ABD pazarında rekabetçi olmasını sağlamıştır. 1999 yılından bu yana Kral Abdullah II, kamu sektörünü (su, iletişim gibi) özelleştirmek ve yabancı yatırımları serbest bölgeler ile özel ekonomik bölgelere çekmek amacıyla liberal bir program benimsemiştir (Ababsa, 2013). Bu dönemde, Ürdün'ün ana endüstriyel tabanını oluşturan Ürdün Telekom ve Kraliyet Ürdün Havayolları gibi şirketler özelleştirilmiştir. Bu özelleştirmeler, genel borç yükünde büyük bir düşüşe neden olmuştur (Imai, 2012).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, Ürdün ihracatını yıllar içinde kademeli olarak artırmayı başarmıştır. Özellikle 2002 yılında Ürdün-AB Ortaklık Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve 2001'in sonlarında ABD ile STA'nın uygulanmaya başlaması, ekonomik faydaların elde edilmesine katkıda bulunmuştur (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 2002). Ancak ithalatın ihracatı aşması, dış ticaret dengesinde sürekli açık verilmesine neden olmuştur. Dış ticaret açığındaki azalmanın, çoğunlukla ithalat değerlerindeki düşüşten kaynaklandığı gözlemlenmiştir.

Ürdün'de serbest bölgelerin oluşturulması deneyimi 1973 yılında başlamıştır. Serbest Bölgeler Kurumu, 1976 yılında bağımsız bir devlet kurumu olarak faaliyete geçmiş ve serbest bölgelerin denetiminden ve yatırım ortamının iyileştirilmesinden sorumlu olmuştur. Bu bağlamda, Aqaba Limanı'nda dış ticareti geliştirmek ve transit ticareti desteklemek amacıyla küçük bir serbest bölge kurulmuştur. Aqaba'daki serbest bölgenin başarısı üzerine, 1983 yılında Zarqa Serbest Bölgesi kurulmuş ve 2018 yılı itibarıyla ülke genelindeki serbest bölgelerin sayısı, farklı vilayetlere yayılan yedi bölgeye ulaşmıştır. Ayrıca, özel serbest ticaret bölgeleri de bulunmaktadır ve bu bölgelerin sayısı 37'dir (Ürdün Serbest Bölgeler ve Kalkınma Alanları Grubu, 2022)¹.

¹ Serbest Bölgeler Kurumu, 1976 yılında bağımsız bir devlet kurumu olarak kurulmuş olup, 2011 yılında devlet kurumu statüsünden ayrılarak hükümete ait bir özel anonim şirkete dönüştürülmüştür. 2016 yılında, Serbest Bölgeler Şirketi ile Ürdün Kalkınma Alanları Şirketi, tek bir şirket altında birleştirilerek, Ürdün

2008 küresel mali krizi nedeniyle, 2009 yılında dış ticaret hacmi 2008 yılına göre %17.7 oranında azalmıştır (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 2009). Bu oranlar net bir şekilde Şekil 1'de görülebilir; ihracat, 2008 yılında 12.7 milyar dolar iken, 2009 yılında 11.06 milyar dolara düşmüştür. Benzer şekilde, ithalat değeri 2008 yılında 19.23 milyar dolardan 2009 yılında 16.46 milyar dolara gerilemiş, bu da yaklaşık 3 milyar dolarlık bir azalmayı temsil etmektedir.

2016 yılında Amman Sanayi Odası tarafından yayınlanan bir rapora göre, Ürdün Genel İstatistik Dairesi verileri kapsamında dış ticaret sektöründeki kriz ele alınmakta ve mal ticaret dengesindeki (ihracat ve ithalat arasındaki fark) açığın 2016 yılının ilk yarısında %2.7'ye ulaşarak yükseldiği belirtilmektedir. Rapor, 2011'den itibaren Irak ve Suriye ile olan kara sınırlarının kapatılmasının, bu ülkeler ve diğerleri ile yapılan ticarete önemli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu sınırların kapatılması, Ürdün'ün bu ülkelere ve kuzeyindeki diğer ülkelere yapılan ihracatın azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, sınırların kapatılması sonrasında karayolu erişiminin kısıtlanması nedeniyle deniz ve hava taşımacılığı tercih edilmiştir. Bu nedenle dış ticaret Ürdün için daha maliyetli hale gelmiş ve alternatif pazarlar bulma konusunda bu durum daha fazla zorluk yaşanmasına yol açmıştır (Amman Sanayi Odası, 2016).

Ürdün, 2009 Avrupa borç krizi ile başlayarak ve Arap Baharı devrimleri nedeniyle Mısır'dan Ürdün'e doğal gaz tedarikine yansıyan etkiler gibi bir dizi dış şokla karşılaşmıştır. Ardından Suriye krizi ortaya çıkmış ve Ürdün'e büyük sayıda mülteci akınına neden olarak ulusal ekonomi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 2012).

Şekil 1, Ürdün'ün dünya geneli ile gerçekleştirdiği ticaret hacmini göstermektedir. Ürdün'ün dış ticaret hacmi, Amerikan doları cinsinden ifade edilmektedir. 2010 yılında Ürdün'ün ihracatı 12.75 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bu, 2009 yılı ihracatına kıyasla bir artışı temsil etmektedir. Dış ticaret değerleri hem ihracat hem de ithalat açısından artmaya devam etmiştir. 2020 yılında ekonomistler ve araştırmacılar, Ürdün ekonomisinin uzun süreli yavaş büyüme döneminden sonra önemli bir toparlanma yaşayacağını öngörmüştü. Ne var ki, COVID-19 salgınının neden olduğu kısıtlamalar ve sağlık tedbirleri, ekonomiyi son otuz yıldan daha derin bir daralma durumuna sokmuştur.

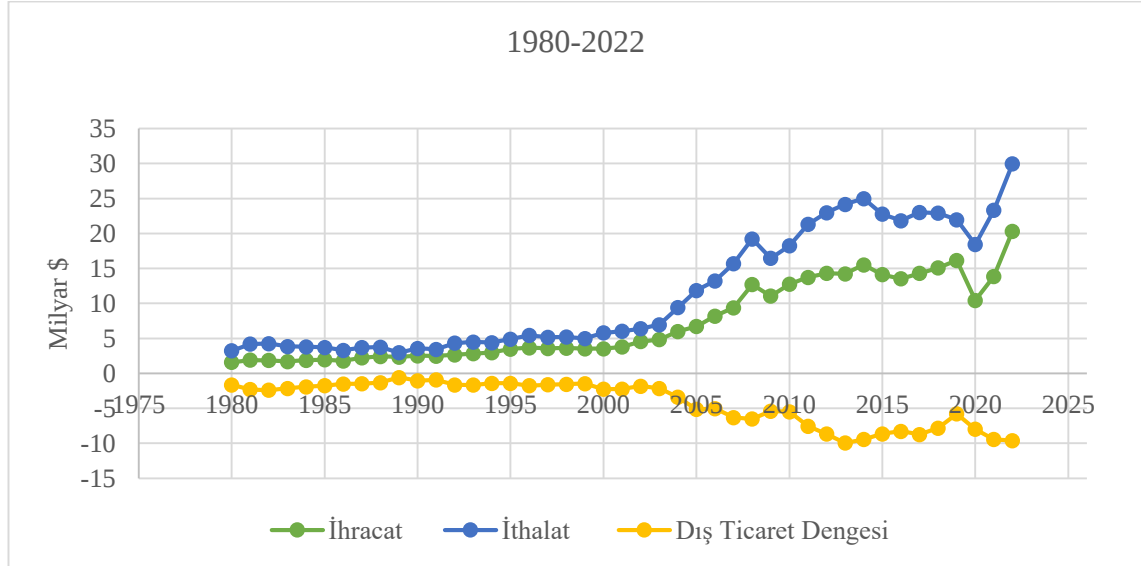
Maliye Bakanlığı'nın yönetimi altında hükümetin yatırım kolunu oluşturmak üzere tek bir yönetim altında birleştirilmiştir.

Dış ticaret sektörü, özellikle turizm gelirleri, çalışanlardan gelen transferler ve dış ticaret yoluyla, ödemeler dengesi göstergelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu unsurlar, ödemeler dengesinin önemli belirleyicilerindendir. 2021 yılı istatistiklerine göre, Ürdün ve dünya genelindeki birçok ülke COVID-19 krizinden toparlanma sürecine girmişken, Rusya-Ukrayna krizi ortaya çıkmıştır. Bu kriz, küresel ticaret dengesi üzerindeki sorunları artırmış ve 2022 yılında Ürdün'ün ticaret dengesi açığı, bir önceki yıla göre yaklaşık 1 milyar dolar artış göstermiştir. (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporları, 2021; 2022).

2024 yılında Ürdün'ün toplam nüfusu yaklaşık 11.3 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. 1960 yılına bakıldığında, Ürdün'ün nüfusu 0.9 milyon kişi olarak kaydedilmiştir (Ürdün İstatistik Bakanlığı, 2024). 2022 yılında kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla 4,204.5 \$ olarak kaydedilmiş, gayri safi yurt içi hasıla ise 47.45 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2024a; 2024b). Dış ticaret verilerine göre, 2022 yılında toplam ihracat artarak 20.33 milyar \$'a ulaşmış, ithalat ise artarak 29.95 milyar \$ olmuştur. Bu gelişmeler, Ürdün'ün ticaret dengesinde 2021'e kıyasla 9 milyar \$ açık oluşmasına neden olmuştur.

Şekil 1

Ürdün Dış Ticareti ve Dış Ticaret Dengesi (1980-2022 Milyar \$)

Kaynak: Dünya Bankası (2024c) verileri kullanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te son 15 yıllık Ülke ekonomik performansı detaylı olarak sunulmaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranının en yüksek olduğu yıl 2008'dir; bu yılda %7.2'ye ulaşmıştır. Ancak 2020'de salgın yılında büyüme %1.6 oranına düşmüştür. Enflasyon

oranı analiz döneminde en yüksek seviyeye 2008'de %14'e çıkarak ulaşmıştır. İşsizlik oranı ise 2020 yılında %23.2 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Nüfus büyüme oranları 2008-2022 arasında değişken seviyelerde artış göstermiş olup, en yüksek nüfus büyüme oranı 2013'te %8.8 olarak gerçekleşmiştir. Toplam kamu borcunun GSYİH içindeki payı ise en yüksek seviyesine 2022'de %114.2 olarak ulaşmıştır. 2022'de Ürdün Merkez Bankası'nın Finansal İstikrar Raporu'na göre, pandemiden iyileşme ve ekonomik sektörlerin yeniden açılmasıyla işsizlik oranı %22.8'e düşerek, 2021'deki %24.1'e kıyasla 1.3 puan azalmıştır. Aynı dönemde enflasyon seviyesi ise 2021'deki %1.4'ten 2022'de %4.2 artarak yükselmiştir (Finansal İstikrar Raporu, 2022, S.4-5).

Tablo 5

Ürdün'ün Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıl	Sabit piyasa fiyatlarıyla GSYİH büyüme oranı (%)	Enflasyon oranı (%)	İşsizlik oranı (% işgücü büyüklüğüne oranla)	Nüfus (büyüme oranı %)	Toplam kamu borcu (% sabit piyasa fiyatlarıyla GSYİH'ya oranla)
2008	7.2	14.0	12.7	3.0	59.6
2009	2.0	-0.7	12.9	3.1	64.4
2010	3.5	4.8	12.5	3.2	66.9
2011	3.3	4.2	12.9	4.3	70.6
2012	2.0	4.5	12.2	6.0	80.2
2013	2.2	4.8	12.6	8.8	86.6
2014	3.5	2.9	11.9	8.2	88.5
2015	2.8	-0.9	13.0	7.9	92.4
2016	2.0	-0.8	15.3	2.8	92.8
2017	2.0	3.3	18.3	2.6	93.2
2018	1.9	4.5	18.6	2.5	93.2
2019	2.0	0.8	19.1	2.3	95.2
2020	-1.6	0.3	23.2	2.4	106.5
2021	2.2	1.4	24.1	2.3	111.3
2022	2.5	4.2	22.8	2.2	114.2
Ortalama	2,5	3,15	16,14	4,11	87,71

Kaynak: Finansal İstikrar Raporu (2022).

2.2. Ürdün Dış Ticaretinin Görünümü

Bu bölümde, Ürdün'ün ihracat ve ithalatında öne çıkan ürünler açıklanacak, ihracat ve ithalat yaptığı önemli ticari ortaklar belirtilecek ve dünya ülkeleriyle yürürlükte olan ticaret anlaşmaları sunulacaktır.

2.2.1. Ürdün İhracatı ve Başlıca İhracat Ürünleri

Tablo 6

Ürdün'ün Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$)

HS Kodu	Ürün Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
611420	Diğer giyim eşyası - pamuktan. Örme	1.114,6	1.005,8	930,4	555,4	606	20.758,6
611490	Diğer giyim eşyası- dokunabilir diğer maddelerden, Pamuk harici	573,4	489,5	779,5	1.554,4	870	6.795,4
310490	Magnezyum, sülfat ve diğer potaslı mineral veya kimyasal gübreler	590,9	535,8	722,8	1.486,3	1.155,1	669,5
251010	Doğal alüminyum-kalsiyum fosfatlar- öğütülmemiş	373,3	342,3	531,0	1.070,1	634,4	590,22
300490	Tedavide / korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	421,6	420,4	478,1	496,0	574,4	374,7
310290	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler-diğer	192,4	228,9	399,9	624,1	106	289,1
711319	Kıymetli metal-kaplamalarından mücevherci eşyası	41,626	59,428	182,8	675,2	355,7	262,98
282759	Bromürler ve oksibromürler	191,7	237,4	288,95	370,4	190,1	221,5
300390	Gübre olarak kullanılan potasyum klorür	956,5	0	162	0	1.046,8	211,3

Kaynak: Trade Map (2024).

Tablo 6'da, son beş yıl boyunca Ürdün'ün dünya ülkelerine yaptığı ihracatın ortalamasına dayanarak, en fazla ihracat yapılan ürün grubunun pamuklu kumaşlardan üretilen ürünler olduğu görülmektedir. Bu ürün grubunun ortalama ihracat değeri 20.758,6 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. İkinci sırada pamuklu olmayan giysi ürünleri, üçüncü sırada ise mineral veya kimyasal gübreler yer almaktadır. Alüminyum-kalsiyum fosfatlar, fosforik

asit, ilaçlar ve kimyasal gübreler de son beş yılda en fazla ihracatı yapılan diğer önemli ürün grupları olduğu ifade edilebilir.

Son beş yılı esas alan tabloda, Ürdün'ün ihracatında önde gelen ilk 10 ülke gösterilmektedir.

Tablo 7

Son 5 Yılda Ürdün İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)

Ülke	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
ABD	1.967,2	1.754,0	2.311,7	2.854,2	2.881,1	2.353,6
Hindistan	701,7	866,4	1.281,8	1.804,6	1.730,6	1.277,0
Suudi Arabistan	843,4	834,8	1.067,6	1.220,0	1.445,7	1.082,3
Serbest Bölge	995,7	800,5	788,4	990,4	787,7	872,5
Irak	634,7	663,5	615,2	926,7	945,7	757,2
BAE	358,7	352,7	269,1	335,9	544,1	372,1
Filistin	178,2	165,8	203,1	296,4	337,9	236,3
Kuveyt	307,4	231,1	230,7	173,7	187,1	226,0
Çin	206,9	168,1	103,8	270,8	358,5	221,6
Mısır	167,3	141,7	206,7	284,0	225,4	205,0

Kaynak: TradeMap (2024).

Coğrafi dağılıma bakıldığında, ABD, ortalama 2.353,6 milyon dolarlık ihracatla Ürdün'ün başlıca ticaret ortağı olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, iki ülke arasında 17 Aralık 2001 tarihinde yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmasına dayanmaktadır. İkinci sırada, ortalama 1.277,0 milyon dolarlık ihracatla Hindistan yer almaktadır. Ürdün'ün Hindistan'a gerçekleştirdiği ihracat, ham maddeler ve kimyasallar gibi ürünlerden oluşmaktadır; bunlar arasında fosfat, fosforik asit, potas ve gübreler örnek olarak verilebilir. Üçüncü sırada, ortalama 1.082,3 milyon dolarlık ithalatla Suudi Arabistan yer almaktadır ve bu durum, iki ülke arasındaki coğrafi yakınlıktan kaynaklanmaktadır. İlaçlar, tedavi ürünleri, canlı hayvanlar, kâğıt ve karton, meyve ve kuruyemişler, Ürdün'ün Suudi Arabistan'a en çok ihraç ettiği stratejik ürün grupları arasında bulunmaktadır. Serbest bölgeler pazarı, Ürdün'ün toplam ihracat değerinin ortalama 872,5 milyon dolarını oluşturarak dördüncü sırada yer almaktadır. Ürdün ile Irak arasında ortak bir sınır bulunması, Irak'ın, ortalama 757,2 milyon dolarlık ihracat değeri ile beşinci sırada yer almasını sağlamıştır. Ürdün'ün Irak'a en çok ihraç ettiği ürünler arasında temizlik ve kozmetik ürünleri, gübreler, ilaçlar ve eczacılık ürünleri bulunmaktadır. Ürdün ile aynı sınırları paylaşan, ortalama 236,3 milyon dolarlık ihracatla Filistin'e yapılan ihracat bulunmaktadır. Çimento, plastik ürünler ve sebzeler, Ürdün'ün Filistin'e

ihraç ettiği ana ürünler arasında yer almaktadır (Ürdün Merkez Bankası Yıllık Raporu, 2022).

2.2.2. Ürdün İthalatı ve Başlıca İthalat Ürünleri

Tablo 8

Ürdün'ün Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon \$)

HS Kodu	Ürün Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
271019	Biyodizel içermeyen petrol veya bitümlü minerallerden orta yağlar	1.207,8	738,9	1.231,4	2.261,3	935,4	1.274,9
270900	Petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlar	1.101,5	556,9	1.052,3	1.355,2	0	1.016,5
999999	Belirtilmeyen mallar	820,0	881,4	1.135,8	1.389,4	500,0	945,3
710812	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş)- para yerine kullanılmayanlar	22,085	75,4	502,05	1.454,4	389,4	488,7
300490	Tedavi edici veya profilaktik amaçlı karışık veya karışiksız ürünlerden oluşan ilaçlar	376,1	420,9	468,3	493,9	373,1	426,5
870340	Motorlu otomobiller	446,1	439,7	551,7	395,0	211,2	408,7
271111	Doğal gaz-sıvılaştırılmış	770,9	420,8	258,0	352,5	122,4	384,9
600690	Örme mensucat-diğer	450,1	334,6	331,2	358,6	28,1	300,5
710813	altın, platinle kaplanmış altın dahil, yarı işlenmiş halinde, para yerine kullanılmayan	64,2	53,1	604,9	626,9	79,1	285,6
711319	Gümüş dışındaki kıymetli metallere yapılmış mücevher eşyaları ve bunların parçaları	83,1	66,5	275,8	296,8	686,1	281,6

Kaynak: Trade Map (2024).

Ürdün pazarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ithal edilen malların en fazla hangilerinin olduğunu incelediğinde, petrol ürünlerinin en yüksek sıralamalarda yer aldığı

gözlemlenmektedir. Son beş yılda, biyodizel içermeyen petrol veya bitümlü minerallerden elde edilen orta yağların ortalama değeri 1.274,9 milyon dolar olmuştur. Öte yandan, petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlar, ikinci sırada yer alarak ortalama ithalat değeri 1.016,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, değerli taşlar ve tekstil harici, tedavi edici ürünler ve motorlu otomobiller de son beş yılda en fazla ithalatı yapılan ürün grupları arasında yer almaktadır.

Ürdün'ün ithalata coğrafi dağılım Tablo 9'da sunulmuştur. Çin, ortalama 3.519,9 milyar dolarlık ihracatıyla, Ürdün'ün en büyük ticaret ortağı olarak gelmektedir. Ürdün, ulaşım araçları ve parçaları, demir ve çelik ürünleri, elektrikli makineler ve parçaları ile iletişim makineleri ve cihazları ihtiyaçlarını karşılamak için Çin'e bağımlıdır. İthalat işlemlerinde ikinci sırada, ortalama 3.239,8 milyar dolarlık ithalat değeriyle Suudi Arabistan bulunmaktadır, bu durumun nedeni, Ürdün'ün petrol türevleri ithalatının büyük ölçüde Suudi Arabistan, Hindistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından karşılanmasıdır. ABD'den yapılan ortalama ithalat değeri 1.509,7 milyar dolar olmuştur. ABD, Ürdün'ün enerji üretimi için kullanılan makineler, ilaçlar ve tedaviler, meyve, sebze ve kuruyemişler, profesyonel ve bilimsel cihazlar ve aletler gibi çeşitli ürün gruplarının ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dördüncü sırada, ortalama ithalat değeri 1.217,0 milyar dolar olan Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır. Petrol ürünleri ve demir-çelik ürünleri, BAE'den en çok ithal edilen ürünler arasında yer almaktadır. ortalama 977,5 milyon dolarlık ithalatıyla Hindistan bulunmaktadır, Körfez ülkeleriyle birlikte Ürdün'e petrol ürünleri sağlamada önemli bir ortak olmasının yanı sıra, pirinç, et, balık ve demir-çelik ürünleri gibi çeşitli ürünlerin ihracatında rol oynamaktadır. ortalama 709,3 milyon dolarlık Türkiye ihracatı bulunmaktadır, Ürdün, Türkiye'ye tekstil iplikleri ve ürünleri, giysi ve ayakkabılar, demir ve çelik, elektrikli makineler ve parçaları ithalatında bağımlıdır (Ü.M.B, 2022).

Tablo 9

Ürdün'ün İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)

Ülke	2018	2019	2020	2021	2022	Ortalama
Çin	3.086,7	2.708,2	3.141,1	4.167,6	4.495,6	3.519,9
Suudi Arabistan	3.106,9	2.099,3	3.214,4	4.129,1	3.649,5	3.239,8
ABD	1.599,9	1.413,2	1.391,5	1.500,3	1.643,6	1.509,7
BAE	517,8	628,1	1.428,4	2.141,7	1.369,3	1.217,0
Hindistan	861,7	488,9	591,8	1.397,9	1.547,2	977,5
Almanya	822,4	736,3	766,6	795,9	900,4	804,3

Tablolar Devamı

Türkiye	880,9	559,0	690,9	908,1	786,2	765,1
Mısır	792,2	595,5	712,5	783,1	696,9	716,0
İtalya	608,8	512,2	642,6	647,9	683,4	619,0
İsviçre	125,2	149,5	608,2	1.035,1	639,8	511,5

Kaynak: Trade Map (2024).

2.2.3. Ürdün'ün Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları

Ürdün, 11 Nisan 2000 tarihinden bu yana DTÖ üyesi olarak ticaret sisteminde çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, örgütün anlaşmalarına uygun hale getirilmek üzere hukuki düzenlemeler içermektedir. Ayrıca Ürdün, DTÖ üyesi ülkelerin hizmet sağlayıcıları ve yabancı yatırımcıların Ürdün pazarına serbest erişimini sağlamak amacıyla birçok hizmet sektörünü serbest bırakma taahhüdünde bulunmuş ve bu doğrultuda Ürdün yasalarını güncellemiştir (Zarqa Sanayi Odası, 2024).

Dünya Ticaret Örgütü'ne ait bölgesel Ticaret Anlaşmaları Veri Tabanı'na göre, Ürdün'ün yürürlükte olan anlaşmaları sadece altı ülke ile yapılmıştır: Birleşik Krallık, Kanada, Singapur, AB, EFTA ülkeleri ve ABD (DTÖ, 2024a). Bu çerçevede, Ürdün'ün özellikle ekonomik olarak büyük ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın detayları sunulmaktadır.

2.2.3.1. Ürdün-Avrupa Ortaklığı

Ürdün ve Avrupa Birliği, ekonomik ilişkileri geliştirmek, çeşitli alanlarda işbirliğini artırmak ve her iki taraf arasında ticaret değişimini teşvik etmek amacıyla 24 Kasım 1997 tarihinde Ortaklık Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma, Mayıs 2002 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, 1995 Barselona Bildirisi çerçevesinde şekillendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2024). Barselona Bildirisi, Avrupa Birliği'nin Akdeniz komşularına yönelik yeni politikasını belirlemiştir. Anlaşma şu anda Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi olarak bilinmekte olup, Akdeniz'in her iki tarafında barış ve ekonomik refah ile karakterize edilen geniş bir bölge kurmayı amaçlamaktadır.

Anlaşma uyarınca, Ürdün'den Avrupa Birliği pazarlarına ihraç edilen endüstriyel ürünler, benzer etkilere sahip tüm gümrük vergileri, ücretler ve vergilerden muaf tutulmuştur. Bu durum, Ürdün endüstrisine önemli bir rekabet avantajı sağlamıştır. Karşılığında, kalkınma ve endüstri seviyelerindeki farklılıklar nedeniyle, Ürdün, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 yıl içinde Avrupa endüstri ürünlerinin gümrük vergilerini aşamalı

olarak kaldırmış ve anlaşmada listelenen tüm ürünler için tam serbestleşmeye 1 Mayıs 2014 tarihinde ulaşılmıştır (Z.S.O, 2024).

2.2.3.2. Ürdün- ABD

Ürdün ve Amerika Birleşik Devletleri, ekonomik, ticaret ve yatırım işbirliğini artırmak amacıyla 24 Ekim 2000 tarihinde bir serbest ticaret bölgesi kurma anlaşması imzalamış ve bu anlaşma 17 Aralık 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, mal, hizmet, fikri mülkiyet haklarının korunması, çevre, iş gücü ve e-ticaret alanlarını kapsamaktadır. İki ülke arasındaki endüstriyel ve tarımsal ürün ticareti, bu ürünlere uygulanan gümrük vergileri ve benzer etkili vergilerin aşamalı olarak azaltılması yoluyla serbest bırakılmıştır (Ruebner, 2001). Tam muafiyet, anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden itibaren on yıllık bir geçiş süresinin ardından elde edilmiş olup, bu süre zarfında gümrük vergileri senkronize bir takvime göre kaldırılmıştır. Tütün ve alkollü içecekler gibi bazı ürünler, gümrük vergilerinden muaf tutulmamıştır. Anlaşmanın onuncu yılına girildiğinde, Ürdün malları tamamen ABD pazarına gümrük vergilerinden muaf olarak girmiştir (Z.S.O, 2024).

2.2.3.3. Ürdün- EFTA Ülkeleri

Ürdün ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (EFTA) oluşturan İsviçre, Lihtenştayn, İzlanda ve Norveç arasında, taraflar arasında bir serbest ticaret bölgesi kurma anlaşması 21 Haziran 2001 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı, eşitlik temelinde ticaret ve ekonomik işbirliğinin gelişimini ve çeşitlendirilmesini sağlamak için uygun bir çerçeve oluşturarak ortak çıkarları gerçekleştirmektir. Anlaşma, 1 Eylül 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, fikri mülkiyet hakları, gümrük işlemleri, düzenlemeler ve teknik standartlar gibi çeşitli alanlarda ekonomik ve teknik işbirliğini kapsamaktadır. Pratikte, anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on iki yıl süren bir geçiş döneminin ardından tam ticaret serbestleşmesine ulaşmıştır. Bu süre zarfında, Ürdün, EFTA ülkelerinden gelen sanayi ürünleri ithalatında gümrük vergilerini ve benzer etkilere sahip vergileri aşamalı olarak azaltmıştır. Aynı şekilde, Ürdün'den EFTA pazarlarına ihraç edilen sanayi ürünleri, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren gümrük vergilerinden ve benzer etkilere sahip vergilerden muaf hale gelmiştir (Avrupa Serbest Ticaret Birliği EFTA, 2024; Z.S.O, 2024).

2.2.3.4. Ürdün- Kanada

Ürdün ve Kanada, 28 Haziran 2009 tarihinde Amman'da bir serbest ticaret anlaşması imzalamış ve bu anlaşma 1 Ekim 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, Kanada'nın bir Arap ülkesi ile imzaladığı ilk serbest ticaret anlaşması olarak kabul edilmektedir. Ayrıca yatırımların teşviki ve korunması ile işbirliği alanında ve çevre konularında işbirliği anlaşmaları da içermektedir. Anlaşmanın amacı, Ürdün ve Kanada arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek ve iki ülke arasında iş birliklerini teşvik etmektir. Anlaşma, aynı zamanda iki ülke arasındaki mal ticaretinin seviyesini artırmaya katkıda bulunmakta ve Ürdün ürünlerine yabancı pazarlarda yeni ihracat fırsatları yaratma amacıyla her iki ülkenin de serbest ticaret anlaşmalarına sahip olduğu ülkelerle menşe entegrasyonu olasılığına erişim sağlamaktadır. Bu anlaşma uyarınca, Ürdün malları, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Kanada pazarına gümrük vergileri ve benzer etkilere sahip diğer ücretlerden muaf olarak giriş yapmaktadır. Bu süre zarfında, Ürdün tarafından ithal edilen Kanada malları gümrük vergilerinde aşamalı bir azalmaya tabi tutulmuş olup ve sonunda anlaşmanın yürürlük tarihinden itibaren 3 ila 5 yıl süren geçiş dönemlerinde tam muafiyete ulaşmaktadır (Kanada Hükümeti, 2024; Z.S.O, 2024).

Ürdün'ün Singapur ve Birleşik Krallık ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) bulunmaktadır. Ürdün ile Singapur arasında 16 Mayıs 2004 tarihinde imzalanan anlaşma 22 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ürdün'ün Birleşik Krallık ile olan anlaşması ise 5 Kasım 2019'da imzalanmış olup 1 Mayıs 2021'de yürürlüğe girmiştir (DTÖ, 2024).

2.3. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1929 yılına kadar, Türkiye, Lozan Antlaşması'nın hükümleri doğrultusunda gümrük tarifelerini uygulama yükümlülüğü taşımaktaydı. Bu antlaşma, Türkiye'nin kendi özel gümrük koruma politikasını uygulama yeteneğini sınırlamıştı. Sonuç olarak, ülkenin dış ticaret hareketlerine getirilen kısıtlamalar kaldırılmış ve Türkiye, gelişmiş ülkeler için açık bir pazar haline gelmiştir. İthalatın artması sonucunda, Türkiye kuruluş döneminde dış ticaret açığı yaşamıştır. Ancak, gümrük bağımsızlığının sağlanmasının ardından, 1929 yılında Gümrük Tarife Kanunu ve Genel İthalat Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiş; bu gelişmeyle birlikte Türkiye, devlet bütçesine vergi geliri elde etmeye başlamıştır (Boratav, 1987)

1929'da New York Borsası'nın çökmesiyle büyük bir kriz meydana gelmiş ve bu durum Büyük Bunalım'ı tetiklemiştir. Hammaddeler ve tarım ürünleri ihraç eden ülkeler bu krizden büyük ölçüde etkilenmiştir. Avrupa'nın 1930'larda büyük bir daralma yaşadığı bir dönemde, siyasi gerilimler de artmaya başlamış ve bu durum, yeni bir dünya savaşı için hazırlık döneminin başlangıcını göstermiştir. Tüm bu faktörlerin sonucunda, Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde arz daralması yaşanmış ve bu durum, bu ülkelerin gelirlerinde düşüşe neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde hızlı bir enflasyon yaşanmış ve bu durum para birimlerinin değerini olumsuz etkilemiştir (Kazgan, 2005). Dolayısıyla, ithal edilen ve ihraç edilen ürünler arasındaki fiyat farkı genişlemiş ve bu düşüşün dış ticaret dengesine olumsuz etkisi olmuştur. Bu durum, 1929'da dış ticaret dengesinin -48.7 milyon dolar olarak gerçekleştiği Tablo 10'da görülmektedir.

Türkiye'nin 1939 yılında dış ticaret dengesi yaklaşık 7,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaretindeki ithalattaki azalma, ihracattaki düşüşü aşmıştır. Ancak, 1949 yılında dış ticaret dengesi -42,4 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin yıllara göre dış ticaret rakamları ve dengesi, Tablo 10'da sunulmuştur.

1973 yılında OPEC'in uyguladığı petrol ambargosunun ardından, Türkiye'de büyük ölçüde etkili bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. İthalata olan artan bağımlılık ve ihracattan elde edilen gelirlerdeki azalma, ekonomiyi baskı altına almış ve dış ticaret dengesinde önemli ölçüde olumsuz etkiler yaratmıştır (Parasız, 1998). 1969 yılında 8 milyon dolar seviyesinde olan ithalat, 1979 yılında 5,1 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalat kadar artmaması nedeniyle, 1969 yılında yaklaşık -2,6 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1979 yılında yaklaşık -2,81 milyar dolara ulaşmıştır.

24 Ocak 1980'de alınan kararlar, Türkiye'de ekonomik liberalizasyon sürecini başlatmak amacıyla atılan önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu programın temel hedefi, devletin ekonomik, siyasi ve idari işlere müdahalesini azaltmak ve piyasa mekanizmalarını daha etkin hale getirmektir (Dağdelen, 2004). 1979 yılında 2,3 milyar dolar seviyesinde olan ihracatın, 1989 yılında 11,6 milyar dolara çıkması, dış ticareti serbestleştirme önlemlerinin 1980'den itibaren ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde, ithalatın 5,1 milyar dolardan 15,8 milyar dolara yükselmesi de dikkat çekicidir. Ancak, ithalatın ihracattan daha hızlı artması sonucunda, ticaret dengesi

açığının 1979 yılında 2,81 milyar dolar iken, 1989 yılında 4,17 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.

1990'ların sonrasında, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ni başlatması, ticaretin önemini artırmış ve Türkiye'de serbest ticaret kavramlarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu anlaşma, OGT uyumunu ve 1 Ocak 1996 itibarıyla AB'den ithal edilen endüstriyel ürünlerde gümrük vergilerinin kaldırılmasını öngören ilkeleri içermektedir (İyiboçkurt, 1996). Gümrük Birliği anlaşması ülkenin ihracatını uzun yıllar boyunca olumlu bir şekilde etkilemiştir. Tablo 10'da görüldüğü gibi, ihracat sektörü 1999 yılında 26.59 milyar dolar olarak başlayan değerlerden sürekli bir artış göstermiş ve 2009'da 102 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak ithalat rakamları ihracat rakamlarından daha hızlı bir artış göstermiş ve en yüksek ithalat değeri 2008'de 201.9 milyar dolara ulaşmıştır, bu da ülkenin dış ticaret dengesi açısından olumsuz bir etki yaratmıştır.

2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz, bir dizi olayın etkisiyle ortaya çıkmış ve ekonomilerde ve finans piyasalarında büyük bir daralmaya yol açmıştır. Tüketim ve yatırıma olan talebin azalması, Türkiye'nin önemli dış ticaret ortaklarını olumsuz yönde etkilemiş ve zorlu ekonomik koşullar ile iş beklentilerinin kötüleşmesi sonucu dış ticaret hacminde bir düşüşe neden olmuştur (Öcal, 2011). İhracat rakamlarının 2008 yılında 132 milyar dolardan 2009 yılında 102,1 milyar dolara düştüğü, ithalat rakamlarının ise 2008 yılında 201,9 milyar dolardan 2009 yılında 140,9 milyar dolara gerilediği gözlemlenmiştir.

Tablo 10

1929-2023 Arasında Türkiye'nin İthalatı ve İhracatı Ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1929	74,8	123,5	-48,7
1939	99,6	92,498	7,1
1949	247,8	290,2	-42,4
1959	353,8	469,9	-116,2
1969	536,8	801,2	- 264,4
1979	2.261,1	5.069,4	- 2. 808,3
1989	11.624,7	15.792,1	- 4.167,5
1999	26.587,2	40.671,2	- 14.084,0
2009	102.142,6	140.928,4	- 38. 785,8
2019	171. 464,9	202.704,3	-31.239,4
2023	255.777,5	361.774,4	-105.996,6

Kaynak: TÜİK (2024a)

2019 ve 2020 yıllarında Türk ihracatında önemli bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüş, dünya ekonomilerine ve Türk ekonomisine belirgin etkileri olan COVID-19 salgınının

olumsuz etkilerinden kaynaklanmaktadır. Şahin'in çalışmasında belirtildiği üzere, "COVID-19 pandemisi ülke ekonomileri üzerinde temelde dış ticaret odaklı üç etkide bulunmuştur. Bunlar; talepte daralma, küresel tedarik zincirinin aksaması ve pek çok ürünün üretim maliyetlerindeki artışın firmalar tarafından karşılanma gücüne bağlı olarak yaşanan arz krizi" (Şahin, 2022, s. 83). Ayrıca, Türkiye'nin Çin'den gelen girdilerdeki eksiklikler nedeniyle ihracat kapasitesi büyük ölçüde etkilenmiş ve bu durum, üretim için gerekli tedarik ve hammadde eksikliğine bağlı olarak Türk ürünlerinin ihracat miktarında bir azalmaya yol açmıştır (Tekoğlu, 2020).

COVID-19 salgınının etkilerinin azaldığı ve alınan önlemlerin sona erdiği süreçte, ülkeler ekonomilerini canlandırmak ve krizden kaynaklanan kayıpları telafi etmek amacıyla üretkenliklerini artırmaya yönelik çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu dönemde ihracat sektörü önemli bir artış göstermiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı, 2020 yılında 169,6 milyar dolar iken, 2021 yılında 225 milyar dolara yükselmiş ve belirgin bir artış sergilemiştir. Bu artış 2023 yılında da devam etmiş ve Türkiye'nin ihracat değeri 255,78 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 10). Bu durum, iki yıllık durgunluktan sonra güçlü bir toparlanmayı yansıtmaktadır.

2.3.1. Türkiye'nin İhracatı ve Başlıca İhracat Ürünleri

Tablo 11 ve Trademap'tan elde edilen Türkiye'nin ihracat ortalaması verilerinin analizi incelendiğinde, petrol ve bitümlü minerallerden elde edilen orta yağların Türkiye'nin başlıca ihraç ürünleri arasında yer aldığı görülmektedir. 2019-2023 döneminde, bu ürün grubunun ihracat ortalaması 6,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada, değerli metallerden yapılan mücevherler yer almakta olup, bu ürün grubunun ortalama ihracat değerinin 6,28 milyar doları bulunduğu gözlemlenmektedir. Motorlu taşıtlar hariç, değerli taşlar ve el yapımı halılar da son 5 yılda en fazla ihracatı yapılan ürün grupları arasında yer almaktadır.

Tablo 11

Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$)

HS Kodu	Ürün Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
271019	Petrol veya bitümlü minerallerden orta yağlar	4.862,0	2.696,8	4.663,6	9.822,3	11.990,8	6.807,1
711319	Altından mücevherci eşyası, aksamı (kıymetli metallerle kaplı/ yaldızlı)	5.000,2	3.498,8	6.670,5	8.027,0	8.235,6	6.286,4

Tablolar devamı

870421	Malların taşınmasına yönelik, yalnızca sıkıştırma ateşlemeli içten yanmalı motorlu taşıtlar	4.198,3	3.558,6	4.534,2	4.211,1	4.454,3	4.191,3
870340	Taşınması için tasarlanmış diğer motorlu taşıtlar	3.125,2	3.332,5	3.560,7	3.301,9	4.672,5	3.598,5
999999	Belirtilmeyen mallar	2.731,2	2.216,3	2.880,8	4.079,8	5.689,3	3.519,4
721420	Çubuklar vb. şekil bozuklukları olan	2.651,0	2.437,4	4.551,7	4.000,8	2.123,3	3.152,8
710812	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)- para yerine kullanılmayanlar	1.995,5	2.778,9	3.481,6	1.050,7	3.919,9	2.645,3
870321	Benzinli binek otomobilleri	2.444,2	1.851,1	2.779,1	2.432,3	3.134,7	2.528,3
570242	El yapımı halılar ve diğer zemin kaplamaları	2.038,8	2.139,0	2.584,9	2.164,5	2.107,2	2.206,9
271012	Petrol veya bitümenli minerallerden oluşan hafif yağlar ve müstahzarlar (hacim itibariyle >= %90 " dahil).	2.282,1	1.021,3	1.858,5	3.231,6	1.774,5	2.033,6

Kaynak: Trade Map (2024).

Türkiye, dışa açık bir ekonomi olarak ve dünya ülkeleriyle ticari ilişkiler kurabilen bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olarak kabul edilmekte olup, bu durum, ticaret işlemlerini kolaylaştıran GB Anlaşması'na dayanmaktadır.

Tablo 12

Türkiye'nin İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)

Ülke	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
Almanya	16.624,1	15.980,4	19.317,7	21.144,9	21.079,8	18.829,4
ABD	8.971,9	10.183,2	14.719,3	16.882,3	14.826,0	13.116,5
Birleşik Krallık	11.281,3	11.236,9	13.705,1	13.010,9	12.461,6	12.339,2
Irak	10.224,3	9.142,5	11.131,3	13.750,8	12.757,9	11.401,3
İtalya	9.754,7	8.082,9	11.474,9	12.353,9	12.376,9	10.808,7
Fransa	7.952,7	7.204,7	9.132,2	9.548,8	10.295,7	8.826,8
İspanya	8.141,1	6.684,5	9.627,0	9.650,5	9.772,1	8.775,1
Rusya	4.153,2	4.506,8	5.775,9	9.343,4	10.908,0	6.937,5

<i>Tablolar devamı</i>						
Hollanda	5.762,6	5.195,4	6.768,8	8.028,8	7.859,8	6.723,1
İsrail	4.464,3	4.704,4	6.356,1	7.032,9	5.422,7	5.596,1

Kaynak: Trade Map (2024).

Tablo 12'ye göre, Türkiye'nin en önemli ticari ortağının Almanya olduğu görülmektedir. İkinci sırada, ortalama 13,1 milyar dolarlık ihracat gerçekleştiren ABD yer almaktadır. Birleşik Krallık, Türkiye'nin üçüncü büyük ticaret ortağı olarak ortalama 12,3 milyar dolarlık ihracatla öne çıkmıştır. Dördüncü sırada ise Türkiye'nin coğrafi sınırlarını paylaşan ve ticaret faaliyetlerinde yer alan Irak bulunmaktadır; bu ülkeyle ortalama 11,4 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiştir. Rusya'ya yapılan ortalama ihracat ise 6,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya'ya ihraç edilen ürünler arasında Türkiye'de üretilen makine teçhizat ve araçlar %28, gıda maddeleri %31 ve tekstil ürünleri ile ayakkabılar %18 oranında yer almaktadır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2024). Bu durum, Rus pazarının Türk ekonomisi için önemli bir pazar olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Türkiye'nin İthalatı ve Başlıca İthalat Ürünleri

Karşı tarafta, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak için hangi ürünlere ve ülkelere önem verdiğini anlamak amacıyla, 2019-2023 dönemindeki ithalatların ortalamasını gösteren Tablo 13 ve Tablo 14 incelenmiştir.

Tablo 13

Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon \$)

HS Kodu	Ürün Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
999999	Belirtilmeyen mallar	27.967,5	18.773,0	34.048,1	65.495,6	39.545,2	37.165,9
710812	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)- para yerine kullanılmayanlar	11.265,8	25.179,3	5.493,2	20.433,6	29.569,4	18.388,2
271019	Orta yağlar-özel bir işleme tabi tutulacak olanlar	8.743,0	5.946,2	9.608,3	18.303,8	19.847,8	12.489,8
720449	Parçalanmış olan döküntü ve hurdalar	5.555,5	6.061,4	10.777,6	9.548,2	7.551,4	7.898,8
270112	Koklu taşkömürü-bitümenli	3.413,5	2.633,4	3.977,5	7.893,6	5.390,1	4.661,6

Tablolar devamı

870322	Binek otomobilleri-ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş motorlu taşıtlar	622,6	2.206,9	2.175,9	2.916,4	6.660,2	2.916,4
740311	Katotlar ve katot parçaları- elektrolitik bakırdan	2.077,2	2.090,8	3.187,7	3.406,0	3.596,2	2.871,6
880240	Sivil havacılık yolcu taşıma uçakları- boş ağırlık> 15000 kg.	2.305,7	2.830,4	2.070,4	2.636,0	3.340,9	2.636,7
100199	Buğday- diğerleri	1.874,2	2.010,0	2.518,2	3.280,9	3.403,2	2.617,3
760110	Alaşımsız alüminyum- işlenmemiş	1.588,1	1.408,3	3.536,5	3.547,9	2.782,1	2.572,6

Kaynak: Trade Map (2024).

37,16 milyar dolarlık ortalama ithalatla, belirtilmeyen mallar ithalat listesinin en üstünde yer almıştır. İkinci sırada, 18,38 milyar dolarlık ortalama ithalatla, altın (platin kaplamalı altın dahil), işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde olanlar (para yerine kullanılmayanlar) grubu bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise orta yağlar ürünleri grubunun ithalatı yer almaktadır. Türkiye, dünya genelinden yaptığı ithalatta, üretim süreçlerinde yeniden kullanılabilir ve yeni kimyasal bileşiklerin üretilmesinde kullanılabilir ürün gruplarını tercih etmiştir. Tablo 13'te, Türkiye'nin dünya genelinden en çok ithal ettiği 10 ürün grubu yer almaktadır.

Tablo 14

Türkiye'nin Son 5 Yılda İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon \$)

Ülke	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
Rusya	23.116,9	17.829,2	28.959,0	58.853,5	45.598,2	34.871,4
Çin	19.127,9	23.040,8	32.239,2	41.353,9	44.980,2	32.148,4
Almanya	19.279,1	21.732,8	21.757,5	24.032,7	28.683,4	23.097,1
Bilinmeyen Ülke	15.148,7	13.685,9	24.393,9	34.492,7	24.570,4	22.458,3
ABD	11.847,5	11.525,2	13.148,1	15.228,6	15.777,6	13.505,4
İtalya	9.350,9	9.201,4	11.563,8	14.083,4	14.996,0	11.839,1
İsviçre	3.377,0	7.771,7	3.057,9	15.342,7	19.911,4	9.892,2

Tablolar devamı

Fransa	6.760,0	6.988,1	7.931,5	9.429,8	11.545,5	8.530,9
Hindistan	6.635,2	4.830,1	7.936,1	10.697,7	7.931,0	7.606,0
Kore Cumhuriyeti	5.776,9	5.734,3	7.597,1	9.004,4	9.479,1	7.518,4

Kaynak: Trade Map (2024).

Coğrafi dağılıma bakıldığında, Rusya, 2019-2023 yılları arasında ortalama 34,87 milyar dolarlık ithalatla Türkiye'nin başlıca tedarikçilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Rusya, Türkiye'nin petrol, gaz ve bunların türevlerine olan ihtiyacının %59'unu karşılamakta olup, çelik ve metal ürünleri alanında da önemli bir tedarikçi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, stratejik bir ortak olarak Kabul edilmektedir (DİEK, 2024). İkinci sırada, ortalama 32,14 milyar dolarlık ithalatla Çin yer almaktadır. Türkiye, hücresel ve diğer kablosuz ağlar için telefonlar, otomatik bilgi işlem makineleri ve üniteleri, ses-görüntü, çevirmeye ve vermeye yarayan araçlar, kompresörler ve konvertörler gibi ürünlerde Çin'in ihracatına bağımlıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024). Üçüncü sırada, ortalama 23,09 milyar dolarlık ihracatla Türkiye'ye en büyük ihracatçısı olarak Almanya bulunmaktadır. Ayrıca, Hindistan önemli bir tedarikçi olarak konumlanmaktadır. Türkiye, mineral yakıtlar ve yağlar, demir ve çelik, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, alüminyum ve alüminyumdan eşya, motorlu kara taşıtları ile organik kimyasallar gibi ürünlerde Hindistan'ın ihracatına bağımlıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Son olarak, ortalama 7,5 milyar dolarlık ithalatla Kore Cumhuriyeti gelmektedir. Türkiye, elektronik cihazlar, motorlu taşıtlar, taşıt aksam ve parçaları, makineler ve mekanik cihazlar, plastik mamuller, demir-çelik ürünleri ile optik alet ve cihazlar gibi ürünlerde Kore'nin ihracatına bağımlıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

2.3.3. Türkiye'nin Taraf Olduğu STA' ları

Bugüne kadar ve Türkiye Ticaret Bakanlığı resmi web sitesine göre, Türkiye 39 serbest ticaret anlaşması imzalamış olup bunlardan 11'i Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle feshedilmiştir. Şu anda Avrupa Serbest Ticaret Birliği, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Mauritius, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları, Singapur, Kosova, Venezuela, Birleşik Krallık ve Birleşik Arap Emirlikleri ile 23 aktif serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Öte yandan, Lübnan, Sudan ve Katar'la olan STA'lar iç onay süreçlerinin tamamlanmasını

müteakip yürürlüğe girecektir. Tablo 15, Türkiye ile dünya genelinde çeşitli ülkeler arasında yürürlükte olan ve uygulanan anlaşmaları göstermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Tablo 15

Türkiye'nin Yürürlükte Olan STA'lar Listesi

Sıra	Ülke	Anlaşmanın imza tarihi	Anlaşmanın yürürlüğü girişi
1	Birleşik Arap Emirlikleri	3 Mart 2023	1 Eylül 2023
2	Birleşik Krallık	29 Aralık 2020	
3	Bosna Hersek	3 Temmuz 2002	1 Temmuz 2003
4	Faroe Adaları	16 Aralık 2014	1 Ekim 2017
5	EFTA Ülkeleri	10 Aralık 1991	1 Nisan 1992
6	FAS	7 Nisan 2004	Ocak 2006
7	Gürcistan	21 Kasım 2007	1 Kasım 2008
8	Arnavutluk	22 Aralık 2006	1 Mayıs 2008
9	Filistin	20 Temmuz 2004	1 Haziran 2005
10	Güney Kore	“Çerçeve Anlaşma” ve “Mal Ticareti Anlaşması”	1 Mayıs 2013
		“Hizmet Ticareti Anlaşması” ve “Yatırım Anlaşması”	1 Ağustos 2018
11	İsrail	14 Mart 1996	1 Mayıs 1997
12	Karadağ	26 Kasım 2008	1 Mart 2010
	Mevcut STA'nın kapsamının hizmet ticaretini içerecek şekilde genişletilmiş	17 Temmuz 2019	1 Temmuz 2022
13	Kosova	27 Eylül 2013	1 Eylül 2019
14	Makedonya	7 Eylül 1999	1 Eylül 2000
15	Malezya	17 Nisan 2014	1 Ağustos 2015
16	Mısır	27 Aralık 2005	1 Mart 2007
17	Moldova	11 Eylül 2014	1 Kasım 2016
18	Morityus	9 Eylül 2011	1 Haziran 2013
19	Sırbistan	1 Haziran 2009	1 Eylül 2010
	Anlaşmanın kapsamını genişletilmiş	30 Ocak 2018	1 Haziran 2019
20	Singapur	14 Kasım 2015	1 Ekim 2017
21	Şili	14 Temmuz 2009	1 Mart 2011
22	Tunus	25 Kasım 2004	1 Temmuz 2005

<i>Tablolar devamı</i>			
23	Venezuela	17 Mayıs 2018	21 Ağustos 2020

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2024).

2.4. Ürdün ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaret

Türkiye ile Ürdün arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan 'Dostluk Anlaşması' 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanmış olup, Türk Büyükelçiliği Amman'da 28 Nisan 1947 tarihinde faaliyete geçmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

İki ülke arasında imzalanan anlaşmalara göz atıldığında ilk olarak 1960 yılında, Ürdün Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında hava taşımacılığı alanında bir anlaşma imzalandığı ve ardından 1966 yılında ticari ve ekonomik bir anlaşmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. 1980'de her iki ülkenin hükümeti arasında imzalanan anlaşma, eşitlik ve karşılıklı fayda temelinde ülkeler arası ticari ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Tablo 16 iki ülke arasında yıllara göre imzalanan anlaşmalar sunulmaktadır.

Tablo 16

Türkiye ve Ürdün Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Yıl	Anlaşmanın Niteliği
1960	Hava Taşımacılığı Anlaşması
1966	Ticari ve Ekonomik Anlaşma
1973	Bölgeler Arası Hava Hizmetleri Anlaşması
1980	Eşitlik ve karşılıklı fayda temelinde ülkeler arası ticari ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan bir anlaşma
1982	İşgücü alanında işbirliği anlaşması
1983	Ekonomik, endüstriyel ve teknik işbirliği anlaşması
1985-86	Gelir, yatırım ve sermaye üzerinde uyguladığı vergilerle ilgili konuları düzenlemek ve çifte vergilendirmeyi önlemek için bir anlaşma
1988	karayolu taşımacılığı hizmetleri anlaşması
1993	Karşılıklı yatırımı teşvik etmeyi ve korumayı amaçlayan bir anlaşma
1994	İş Konseyi'nin kurulmasını öngören bir anlaşma
1996	Türkiye Ticaret Odaları ve Borsalar Birliği ile Ürdün Ticaret Odaları Birliği arasında işbirliğini öngören bir anlaşma
2009	1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girecek STA'nın imzalanması

Kaynak: Amman Ticaret Odası (2018); T.C. Ticaret Bakanlığı (2024); DTÖ (2024).

İki ülke arasında 2009 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen, 22 Kasım 2018 tarihinde Ürdün tarafından ülke ekonomisine zarar verdiği iddiasıyla iptal edilmiştir (DTÖ, 2024b). İki ülke arasındaki ticari ilişkiler ele alındığında, 1969 yılında toplam ihracat 602 bin \$ iken, 2023 yılı

sonunda 726,85 milyon \$ olarak kaydedilmiştir. Yıllara göre Türkiye'nin Ürdün'e yaptığı ihracat ve ithalat rakamları Tablo 17'de sunulmaktadır.

Tablo 17

1969-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin Ürdün'e Toplam İhracatı ve Ürdün'den İthalatı

Yıl	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1969	0,6	1,4	42,8
1979	45,1	3,2	1409
1989	62,7	34,7	180.7
1999	88,1	16,6	530.7
2009	455,3	20,3	2242.8
2019	642,0	32,1	2000
2020	563,2	61,9	909.8
2021	738,9	73,4	1006.7
2022	914,3	106,3	860
2023	726,8	77,9	932.99

Kaynak: TÜİK (2024b).

Ürdün ve Türkiye arasındaki ticaretin doğasını anlamak amacıyla, iki ülke arasında uluslararası ticaret konu olan ürünlerin detayları Tablo 18'de sunulmaktadır.

Son 5 yılı temel alan tabloda Türkiye'nin Ürdün'e ihraç ettiği en önemli ürün grubunun değerli metallerden yapılan mücevherler olduğu görülmektedir. 2019'dan 2023'e kadar ilgili ürün grubunun ihracat ortalaması 32,9 milyon \$ olarak kayıtlara geçmiştir. İkinci sırada ise dokunmuş kumaş ürünleri, üçüncü sırada ise kadınlar için giysiler vb. ürün grubu olduğu görülmektedir. Değerli taş ve tekstil haricinde tarım, gıda ve sanayi ürünlerinin de son 5 yılda en fazla ihracatı yapılan ürün grupları olduğu ifade edilebilir.

Tablo 18

Türkiye'nin Ürdün'e Son 5 Yılda En Çok İhraç Ettiği Ürünler (Milyon \$)

HS Kodu	Ürün Türü-Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
7113	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	52,7	13,4	13,9	48,0	36,4	32,9
6006	Diğer örme mensucat	11,0	13,9	29,6	58,6	43,5	31,3
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs	19,0	11,2	26,5	22,8	16,3	19,2
5402	Sentetik lif ipliği (dikiş ipliği hariç)	9,3	12,0	25,7	19,7	16,4	16,7
0802	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	8,2	8,5	20,7	17,4	18,7	14,7

<i>Tablolar devamı</i>							
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	14,2	13,8	16,9	16,4	10,6	14,4
8703	Motorlu otomobiller	19,1	10,3	9,2	12,7	15,1	13,3
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs	11,2	13,5	12,0	11,4	12,3	12,1
7216	Demir/alaşımsız çelikten profil	13,3	7,8	6,6	15,2	15,8	11,8

Kaynak: Trade Map (2024).

Türkiye'nin Ürdün'den ithal ettiği ürünlere bakıldığında ise ürün çeşitliliğinden ziyade en çok ithal edilen 10 ürün arasında kimyasallardan elde edilen ürünlerin yer aldığı görülmektedir. Türkiye, Ürdün'den yapmış olduğu ithalatta üretim süreçlerinde yeniden kullanılabilir ve yeni kimyasal bileşiklerin üretilmesinde kullanılabilir ürün gruplarını tercih etmiştir. Tablo 19'da ise Türkiye'nin Ürdün'den en çok ithal ettiği 10 ürün grubu bulunmaktadır.

Tablo 19

Türkiye'nin Ürdün'den Son 5 Yılda En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon\$)

HS Kodu	Ürün Türü-Adı	2019	2020	2021	2022	2023	Ortalama
3105	Gübre elementlerinden nitrojenin iki veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler.	10,8	27,4	38,3	30,7	30,3	27,5
2809	Difosfor pentaoksit; fosforik asit ve polifosforik asitler	0	9	28,3	58,4	233	17,4
2834	Nitritler; nitratlar	5,3	7,7	7,2	17,6	8,2	9,2
7108	Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	0	29,9	0	0	13,7	8,7
2510	Doğal kalsiyum fosfatlar ve doğal alüminyum kalsiyum fosfatlar	2	448	1,3	2,9	29,9	6,9
9013	Lazerler, diğer optik cihaz ve aletler	9,8	9,2	5,9	4,9	2,2	6,4
7801	İşlenmemiş kurşun	2,8	3,2	1,3	5,1	873	2,6
0804	Hurma, incir, avokado ve guava armudu, mango, mangost (taze/kurutulmuş)	1,3	1,9	3,0	978	1,2	1,7
7602	Alüminyum döküntü ve hurdaları	598	626	2,7	3,4	934	1,7
7606	Alüminyum sac, levha ve şeritler, kalınlık > 0, 2mm	3,7	2,8	904	475	1	1,6

Kaynak: Trade Map (2024).

2.5. Türkiye -Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması

İki ülke arasında imzalanan STA, dolaylı olarak Türkiye'nin 1963 yılında AB ile imzaladığı Ankara Anlaşması'na kadar uzanmaktadır. 1996 yılında Türkiye'nin resmi olarak Gümrük Birliği içinde yer almasıyla birlikte, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kapsamında AB ile ortak bir ticaret politikası benimsenmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin ticari kararları ve tercihleri üzerinde belirleyici bir etken haline gelmiştir. Bu bağlayıcı hükümler, Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiş ve ülkenin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemesini engellemiştir (Köse, 2022).

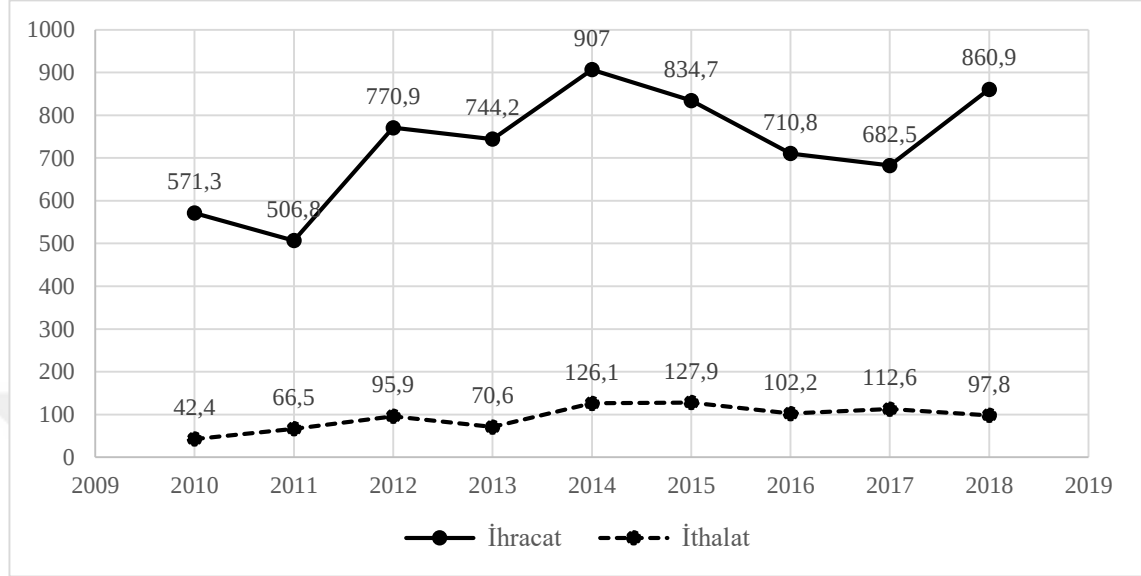
AB resmî sitesine göre, 1997 yılında imzalanan ortaklık anlaşması kapsamında, Ürdün ile AB arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulmuş ve bu anlaşma Mayıs 2002'de yürürlüğe girmiştir (Avrupa Komisyonu, 2024). Bu çerçevede, Ürdün ve Türkiye arasında 2009 yılında STA'sı ve vize muafiyeti anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmalar Mart 2011'de yürürlüğe girmiştir. Bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin ilerlemesine katkıda bulunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2011 yılından itibaren iki ülkenin dış ticaret hacminde belirgin bir artış yaşadığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin ihracatı 2010'da 571,3 milyon \$ iken, anlaşmanın sona erdiği yıl olan 2018'de 860 milyon \$ seviyesine kadar yükselmiştir. Diğer taraftan, Ürdün'ün Türkiye'ye yaptığı ihracat miktarı o denli yüksek rakamlara ulaşamamıştır.

2017 yılında yayımlanan Amman Sanayi Odası'nın çalışmasında iki ülke arasındaki STA'nın Türk tarafının lehine olduğu ifade edilmektedir. Türk sanayisinin rekabet ve ihracat kapasitesi ile Ürdün sanayisi arasındaki büyük fark nedeniyle, Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatı 1 milyar \$'ın üzerine çıkarken, Ürdün'ün Türkiye'ye olan ihracatı 100 milyon \$ seviyelerinde kalmıştır. Bu durum, Ürdün hükümetinin ulusal endüstrileri olumsuz etkilerden korumak için anlaşmayı yeniden gözden geçirmesi için bir dayanak noktası oluşturmuştur (Amman Sanayi Odası, 2017). Ancak, 2011 yılında anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bu yana, ülkeler arasındaki ticaretin (ihracat ve ithalatın) artmasının nedenlerinden biri, özellikle de Irak ve Suriye'de yaşananlar dikkate alındığında, bölgedeki istikrarsız politika ve güvenlik durumudur. Suriye ile sınırın kapanması nedeniyle Ürdün, tüccarlarını ve ithalatçılarını yerel pazarın ihtiyaçlarını karşılamak için Türk pazarına yönlendirmiştir (Amman Ticaret Odası, 2018, s. 3).

Şekil 2

2010-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Ürdün'e Toplam İhracatı ve Ürdün'den İthalatı (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2024b).

İmzalanan serbest ticaret anlaşması neticesinde en çok ithal ve ihraç edilen ticarete konu olan ürünlerde farklı oranlarda muafiyet oranları bulunmaktadır (Amman Ticaret Odası, 2018). Bu kapsamda çalışmada kullanılacak ithalat ve ihracat verileri üzerinde serbest ticaret anlaşmasının etkisinin araştırılması makul olacaktır.

BÖLÜM 3. TÜRKİYE’NİN VE ÜRDÜN’ÜN DIŞ TİCARETLERİNE

ÜRDÜN-TÜRKİYE STA’NIN ETKİSİNİ EKONOMETRİK

ANALİZİ

Bu bölüm, Türkiye ile Ürdün arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının etkisini ekonometrik analiz araçları kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, her iki ülkenin ikili ticaretinde ihracat uzmanlaşma derecelerini belirlemek için ihracat uzmanlaşma endeksi tercih edilmiştir. Sonrasında, elde edilen sonuçların doğruluğunu test etmek amacıyla kullanılan değişkenlerin, özellikle serbest ticaret anlaşması değişkeninin, iki ülke arasındaki ticaret hacmi üzerindeki etkisini incelemek için ARDL yöntemi kullanılmıştır. ARDL yöntemi, uzun ve kısa vadeli etkiler taşıyan değişkenlerin belirlenmesine olanak tanımaktadır. Her iki analiz sonucunun karşılaştırılmasıyla, serbest ticaret anlaşmasının iki ülkenin dış ticareti üzerindeki etkisini ortaya koyan sonuçlara ulaşılabilir. Bu da çalışmanın ana hedefini oluşturmaktadır.

3.1. Literatür Taraması

Serbest ticaret anlaşmalarının ülkelerin dış ticaretine etkisi üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Ayrıca, ülkeler özelinde de serbest ticaret anlaşmalarına ilişkin bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında, yazında yer alan Ürdün ve Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin anlaşmaların etkisini inceleyen bazı çalışmalar ele alınmaktadır. İlgili çalışmaları iki grupta toplamak mümkündür: Birinci grup çalışmalar, ticaret anlaşmalarının Ürdün ve Türkiye'nin dış ticaret üzerindeki etkilerini vurgularken, ikinci grup çalışmalar ise bu anlaşmaların diğer ülkeler üzerindeki etkilerini araştırmaktadır.

Bölgesel bazda Avrupa Birliği ile Akdeniz ülkeleri arasında yapılan anlaşmayı ele alan Peridy (2005) çalışmasında, bu anlaşmanın Akdeniz Ülkeleri'nin ihracatını büyük ölçüde artırdığını bulmuştur. Buna farklı değişkenler kullanarak, Gülen'in (2014) çalışmasında, 16 ülkeyle imzalanmış olan serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ele almıştır. Oluşturulan regresyon modelleri neticesinde ticaret ortaklarının GSYİH'si ve imzalanan anlaşmaların Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırdığı sonucuna varılmıştır. Gülen'in sonuçlarıyla tutarlı şekilde, Bolat ve Kaplan (2021) Türkiye'nin

sektörel ihracatları üzerindeki serbest ticaret anlaşmalarının etkisini incelemişlerdir. Kullanılan çekim modeli regresyonu sonucunda Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmalarının, ortak ülkelerin GSYİH' sının Türkiye'nin sektörel ihracatını istatistiksel olarak anlamlı şekilde artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir sonuca Cihan ve Sandalcılar (2022) ürün gruplarını inceleyerek ulaşmışlardır. Çalışmada 1991-2019 yılları verileri kapsamında serbest ticaret anlaşmalarının ürün grupları bazında Türkiye'nin ihracatı üzerinde büyük ve olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'ye yönelik yapılan çalışmaların yanında Ürdün özelinde özellikle MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ülkeleri kapsamında serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret üzerindeki etkileri yazında incelenmiştir. Bu çalışmalardan olan Cardozo vd.'nin (2022) gerçekleştirdikleri çalışmada, çekim modeli yardımıyla 1995-2016 döneminde MENA ülkelerinin imzaladığı anlaşmaların, genel olarak Ürdün'ün ve diğer MENA ülkelerinin ihracatını artırmada başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Dinç ve Sunal'ın (2012) çalışmasının sonuçlarıyla uyumludur. Çalışmada, MENA ülkelerinin AB'ne ihracatı üzerinde Euro-Med Anlaşması'nın etkisi ele alınmış ve anlaşmanın MENA ülkelerinden AB'ne ihracatı artırdığını bulmuşlardır. Ayrıca, anlaşmada yer alan Avrupa ülkelerinin GSYİH' sının MENA ülkelerinin ihracatı olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Bir başka çalışmada Hosoe (2001), Ürdün'ün AB ile imzaladığı STA'nın Ürdün üretim, ihracat ve ithalat hacmi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu pozitif etkinin tüm üretim ve ihracat sektörlerini kapsadığı söylenemez.

Literatürde serbest ticaret anlaşmalarının ticaret üzerinde olumlu etkilerini bulan çalışmalara ek olarak olumsuz ya da etkisiz olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak Demiroğlu (2019) çalışmasında, bazı STA'larının Türkiye'nin ihracatını olumlu ve güçlü bir şekilde etkilediğini, ancak diğerlerinin herhangi bir etkisi olmadığını veya olumsuz bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Farklı değişkenlerle benzer sonuçlar bulan Özkaya (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'nin taraf olduğu ikili ticaret anlaşmalarının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı, ancak çok taraflı ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ihracatını olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, döviz kuru değişkeni, yabancı ülkenin döviz kurunun dolara karşı değeri ile TL'nin dolara karşı değerinin bölünmesiyle kullanılmış ve bu değişkenin Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir.

Türkiye'nin dış ticaretinde AB ile imzalanmış olan GB (Gümrük Birliği) anlaşması da literatürde incelenmiştir. Kütük ve Akbostancı'nın (2016) çalışması, GB'nin Türkiye'nin ihracatını etkilemediğini ancak ithalatını artırdığını ortaya koymuştur. Kütük ve Akbostancı'nın (2016) bulgularıyla ters bir şekilde, Antonucci ve Manzocchi (2006), 1963'te ortaklık anlaşmasının imzalanmasına ve Türkiye'nin 1996'da GB'ne katılmasına rağmen, Türkiye ve AB arasında ticaretin artmasına dair herhangi bir kanıt bulamamışlardır. Türkiye adına önemli bir ekonomik entegrasyon süreci olan GB anlaşması gibi Ürdün için önemli olarak değerlendirilebilecek bir süreç ise ülkenin DTÖ'ne katılmasıdır. Busse vd. (2012), Ürdün'ün DTÖ'ne katılımının ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerini tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Sonuç olarak, çok taraflı veya tercihli ticaret anlaşmalarının Ürdün'ün ihracat ve ithalat rakamları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir etkiye sahip olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, çalışmada ABD ile Ürdün'ün imzaladığı STA'nın istisnai bir durum olduğu belirtilmektedir. Yapılan anlaşmanın ardından Ürdün'ün ABD'ye olan ihracatı önemli ölçüde artmıştır. DTÖ ve Ürdün'e ilişkin olarak Bino ve değerlerinin (2014) çalışmasında, Ürdün'ün DTÖ'ne katılmasının ticareti ve uluslararası rekabet gücünü nasıl etkilediği ele alınmaktadır. 1994-2009 döneminde Ürdün'ün ticaret, ithalat ve ihracat verileri kullanılarak yapılan çekim modeli neticesinde DTÖ 'ne katılmanın Ürdün'ün ihracatı üzerinde büyük ölçüde negatif bir etkisi olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye ve Ürdün arasındaki STA'na dair yazında çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri olan Jaloudi ve Omar (2019) çalışmalarında Ürdün ve Türkiye arasındaki anlaşmanın Ürdün-Türkiye ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma, 1978'den 2017'ye kadar olan dönemde Ürdün-Türkiye ikili ticaret dengesi ve belirleyicileri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi tahmin etmek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) model kullanmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) uzun vadede ticaret dengesi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu görülmektedir. Bu durum, Ürdün hükümetinin bu anlaşmadaki çalışmaları iptal etme kararını desteklemektedir. Jaloudi ve Omar'ın (2019) çalışmasında kullanılan benzer metodolojiyle, Dursun ve Aytkin (2022) Türkiye ile Güney Kore arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın iki ülke arasındaki dış ticaret üzerindeki etkisini ARDL sınır testi kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırmacılar, analizde Türk lirasının nominal döviz kuru değişkenini kullanmışlardır. İstatistiksel sonuçlar, anlaşmanın uzun vadede Türkiye'nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak

anlamalı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, anlaşmanın Türkiye'nin ithalatı üzerinde olumlu bir etkisi gözlemlenmiştir. Nominal döviz kuru açısından elde edilen sonuçlar ise, uzun vadede Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, ancak ithalat üzerinde istatistiksel olarak anlamalı bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

İhracatta Uzmanlaşma Endeksi (ESI) kapsamında Erkekoğlu ve Koçer'in (2022) çalışması Türkiye ve Mısır arasındaki STA'sının karşılıklı ticaret üzerindeki etkisine odaklanılmışlardır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'nin Mısır'a olan ihracatının nasıl değiştiğinin analizini yapan bu çalışmada ihracatta uzmanlaşma endeksi kullanılmıştır. Sonuçlar anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'nin Mısır'a olan ihracatında büyük bir artış olduğunu ve Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği bazı ürünlerde uzmanlaştığını göstermektedir. Türkiye'nin ihracatında uzmanlaşma artmasının yanında her iki ülkenin ihracatında genel bir artışın da olduğu çalışmada belirtilmektedir. Ateş (2021), Türkiye'nin insansız hava araçlarını ve silahlı insansız hava araçlarını ihracatının rekabet gücünü analiz etmek amacıyla, diğer göstergelerle birlikte ihracatta uzmanlaşma endeksini kullanmış. Analizde, 2002-2020 yılları arasında, altı digit verileri kullanılmıştır. İhracat uzmanlık endeksi analizinin sonuçları genel olarak bazı dönemlerde negatif değerler gösterdiğini, bu da incelenen ürünlerin ihraç edilmesinde uzmanlaşmadığını göstermektedir. Ancak bazı ürünlerde endeks değerinin +1'e yaklaştığı görülmektedir, bu da Türkiye'nin bazı ürünlerin ihracında uzmanlaşmayı başardığını ancak bu ihracat başarısının inceleme dönemi boyunca sürekli olmadığını göstermektedir. (Kara vd., 2019), Türkiye'nin endüstriyel ahşap ve ahşap ürünleri sektöründeki rekabet gücünü incelemek amacıyla 14 ürün bazında 2008-2017 dönemimde ihracatta uzmanlaşma endeksi ile birlikte 7 farklı endeksi kullanarak benzer sonuçlara ulaşılar. Ateş'in (2021) çalışmasına paralel olarak, Kantur ve Türkekul (2021), Türkiye'nin pamuklu tekstil alanındaki uluslararası rekabet gücünü incelemek amacıyla ihracat uzmanlık endeksini ve bir dizi diğer göstergeleri kullanmışlardır. Sonuca göre, Türkiye'nin pamuk ve kardelenmiş pamuk ihracatında Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya ve Hindistan gibi bu alanda Türkiye ile rekabet eden ülkelerle kıyaslandığında daha az uzmanlaştığı sonucuna varılmıştır. Kantur ve Türkekul'un (2021) çalışmasında kullanılan benzer göstergelerle, Çabuk ve Yeşilkaya'nın (2017) çalışması da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmaları, Türkiye'deki ahşap işleme makineleri endüstrisinin uluslararası rekabet gücünü analiz etmeyi amaçlamış ve negatif ihracat

uzmanlaşma endeksi değerlerinin, Türkiye'nin ihracat uzmanlaşmasında zayıflık yaşadığını ve ahşap işleme makineleri sektörünün rekabet gücünde zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Kantur ve Türkecul'un (2021) ve Çabuk ve Yeşilkaya'nın (2017) çalışmalarında kullanılan aynı analiz yöntemini kullanarak, İhracat Uzmanlaşma Endeksi ve diğer göstergeleri kullanan Erdoğan ve diğerlerinin (2024) çalışmasının sonuçları, İhracat Uzmanlaşma Endeksi değerlerinin negatif olduğunu ve Türk madencilik sektörünün ihracatta herhangi bir uzmanlaşmaya veya rekabet avantajına sahip olmadığını göstermiştir. Ancak, rakamlar daha yakından incelendiğinde, araştırmacılar bu sektörün ihracat rakamlarında bir iyileşme tespit etmişlerdir.

Literatürün ikinci bölümünde, Ürdün ve Türkiye dışındaki ülkeler üzerinde serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini inceleyen çalışmalar ele alınacaktır.

Doan ve Xing (2018) çalışmasında, Vietnam'ın ticaret ortaklarıyla ihracat verimlilik düzeylerini tahmin etmek amacıyla rastgele etkiler modelini kullanmışlardır. Sonuçlar, Vietnam'ın ASEAN üyeliğinin ülkenin dış ticaret verimliliği ve etkinliğini olumlu yönde artırdığını ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının önemine vurgu yapmaktadır. Ancak, Vietnam'ın AB ve NAFTA üyeliğinin olmamasının dış ticaret üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. İthalat açısından Harada ve Nişitano (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Japonya, Çin ve Güney Kore'nin dünya çapında 27 kaynak ülkeyle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) gümrük vergilerinin düşürülmesinin şarap ithalatı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, STA üye ülkeleri arasında tarifelerdeki yüzde 1 puanlık bir azalmanın, şarap ithalat miktarında %0,042'lik bir artışla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Harada ve Nişitano'nun (2011) çalışmalarının sonuçlarıyla tutarlı bir şekilde, Mahmood'un (2009) çalışması, Pakistan'ın ithalatları üzerindeki Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın (STA) etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, Malezya, Çin ve İran ile yapılan STA'larının Pakistan'ın ithalatlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. GSYİH değişkenini ekleyerek Arslan ve Alkin (2023) Çalışmasında STA'larının ABD'nin dış ticaret hacmine etkisini analiz edilmiştir. Çalışma örneklemini, Amerika Birleşik Devletleri'nin en yüksek dış ticaret oranını elde ettiği ve 2000-2019 döneminde onlarla STA'ları imzaladığı 43 ülke grubundan oluşturmuştur. Basit ve Genişletilmiş Çekim Modeli ile analiz yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, dış ticaret hacminin Amerika Birleşik Devletleri ve ortak ülkelerin (GSYİH) ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ek olarak, STA'ları ve gümrük vergisi indirimleri ticaret hacmini olumlu yönde etkilemektedir. Rahman'ın (2003) çalışması

benzer sonuçlarla ilişkilendirilmiştir. Çalışma, 1972-1999 döneminde Bangladeş'in ithalat ve ihracat işlemlerini gerçekleştirdiği 35 ülke ile olan ticari ilişkilerini çekim modeli kullanarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın değişkenleri arasında ortak ülkelerin GSYİH'si, nominal döviz kuru ve Bangladeş'in ticari ilişkilerdeki açıklık derecesi yer almaktadır. Sonuçlara göre, Bangladeş'in ihracatının ana belirleyicileri şunlardır: nominal döviz kuru, ortak ülkelere ithalat talebi (GSYİH) ve Bangladeş'in ekonomik açıklığı. Bu üç faktör de Bangladeş'in ihracatını olumlu yönde etkilemektedir. Diğer yandan, döviz kuru Bangladeş'in ithalatı üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır.

Literatürde, Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) çelişkili etkiler taşıdığı ve aynı anda hem olumlu hem de etkisiz etkiler gösterebileceği ifade edilmektedir. Gould'un (1998) çalışması, (NAFTA) Anlaşması'nın Kuzey Amerika ticaret büyümesi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Ampirik sonuçlar, NAFTA'nın Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasındaki ticaret akışları üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiş, ancak NAFTA'nın ABD ile Kanada ve Kanada-Meksika arasındaki ticaret üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Kaushal (2022) çalışmasında Hindistan'daki ihracat verimliliği düzeyinin belirlenmesinde bölgesel ticaret anlaşmalarının (ikili anlaşmalar, SAFTA, APTA, ASEAN ve MERCOSUR ticaret bloğu) rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Ampirik sonuçlar, APTA hariç olmak üzere diğer ticaret anlaşmalarının istatistiksel olarak önemli bir ihracat verimliliği sağladığını göstermektedir.

GSYİH'nin dış ticaret üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Mehta (2015) çalışması, Hindistan'daki GSYİH ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, 1976-2014 yıllarını kapsayan zaman serilerine dayanmaktadır. Araştırma sonuçları, GSYİH ile ihracat arasında tek yönlü bir nedensel ilişki olduğunu ortaya koymuştur; yani GSYİH uzun vadeli olarak ihracata neden olur, ancak ihracat GSYİH'yi etkilemez. Ayrıca, GSYİH ile ithalat arasında nedensel bir ilişkinin bulunmadığı, yani GSYİH'nin ithalatı etkilemediği ve ithalatın da GSYİH'yi etkilemediği tespit edilmiştir.

Nominal döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan Breuer ve Klose (2015) çalışmasında, Euro Bölgesi ülkelerinin ihracat ve ithalatını nominal döviz kuru değişikliklerinin etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları, nominal döviz kuru değişikliklerinin ülkelerin dış ticaret dengesine ters yönde etki ettiğini göstermektedir; yani Euro'nun değerinin artması, bu ülkelerin hem ihracatını hem de ithalatını

azaltmaktadır. Önceki sonuçlardan farklı olarak, Çatalbaş (2016) çalışmasında 1998:1-2015:3 dönemine ait çeyrek yıllık veriler kullanılarak Türkiye'deki nominal döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki incelenmiştir. Veriler, VAR modeli, Granger nedensellik analizi ve impuls-tepki (impulse-response) analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, nominal döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında nedensel bir ilişkinin bulunmadığını ve bu değişkenlerin birbirlerini etkilemediğini göstermektedir.

3.2. Veri Seti ve Araştırma Modeli

Çalışmada Türkiye ve Ürdün arasındaki ticaretin STA'ndan nasıl etkilendiğini belirlemek maksadıyla öncelikle temel yöntemlerden biri olan ihracatta uzmanlaşma endeksi (ES) skoru hesaplanmıştır. Sonrasında ise elde edilen sonuçların geçerliliğini görebilmek adına STA değişkeninin kukla değişken olduğu ARDL modeli tahmin edilmiştir.

ES analizi için veriler Trade Map sayfasından 2002:Ç1-2023:Ç4 dönemini kapsayacak şekilde toplanmıştır. Yapılan analizde çeyreklik veriler STA etkisini gözlemleyebilmek için üç dönemde ele alınmıştır: STA Öncesi (2002:Ç1-2011:Ç1 - 37 Dönem) – STA Dönemi (2011:Ç2-2018:Ç3 - 30 Dönem) – STA Sonrası (2018:Ç4-2023:Ç4 - 21 Dönem).

İlgili dönemlere ilişkin olarak hem ülkelerin kendi aralarında hem de dünya ile yapmış olduğu ihracat trend analizinin yanında, çalışmada iki ülke arasında yapılan ikili ticarete Türkiye'nin Ürdün'e ve Ürdün'ün Türkiye'ye olan ihracatında ES hesaplaması yapılmıştır.

ES (Export Specialization Index) ülkenin ihracat veya ithalatta uzmanlaşma derecesini belirlemek için kullanılan bir endeks hesaplamasıdır. Her mal grubu için net ihracatın toplam ticaret hacmine oranının alınması yoluyla endeks hesaplanmaktadır. Eşitlik 3.1'de ES endeksinin matematiksel hesaplaması verilmiştir. Endeks -1 ile +1 arasında değişen değerler almaktadır. Endeks değeri pozitif ise ülkenin o ürün ihracatında uzmanlaştığı, negatif ise ihracatta uzmanlaşmanın söz konusu olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir. Endeks değerinin 0 olması durumunda iki anlama da gelebilecek bir belirsizlik söz konusu olmaktadır.

$$ES = (X_{ij} - M_{ij}) / (X_{it} + M_{it}) \quad (3.1)$$

Eşitlikte verilen X ifadesi ihracatı, M ithalatı, i ticarete konu olan ülkeyi, j mal grubunu ve t ise ilgili dönemi göstermektedir (Seymen, 2009: 10, aktaran Erkekoğlu ve Koçer, 2022).

ARDL model tahmininde ihracat ve ithalat modellerinde STA dışında yer alacak diğer değişkenlerin (GSYİH ve döviz kuru) kullanımına literatürde yürütülen teorik ve ampirik çalışmalar ışığında karar verilmiştir (Gülen,2014; Bolat ve Kaplan,2021; Arslan ve Alkin, 2023; Rahman, 2003; Mehta, 2015; Breuer ve Klose, 2015; Özkaya, 2011; Çatalbaş, 2016). Analizin 2002 Ç1 - 2023 Ç4 dönemiyle sınırlandırılmasının nedeni, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin anlaşmanın imzalanmasından önce ve sona erdikten sonra incelenmesidir. Analizde kullanılan değişkenlere ait kısaltmalar ve Veri Seti Kaynağı Tablo 20'de verilmiştir.

Model 1: Türkiye- Ürdün'e ihracatı

$$\text{İhracat}_{\text{TR-ÜR}} = \beta_0 + \beta_1 \text{GSYH}_{\text{tr}} + \beta_2 \text{GSYH}_{\text{ür}} + \beta_3 \text{NK}_{\text{DinTL}} + \beta_4 \text{STA} + \mu \quad (3.2)$$

Model 2: Türkiye – Ürdün'den ithalatı

$$\text{İthalata}_{\text{TR-ÜR}} = \beta_0 + \beta_1 \text{GSYH}_{\text{tr}} + \beta_2 \text{GSYH}_{\text{ür}} + \beta_3 \text{NK}_{\text{DinTL}} + \beta_4 \text{STA} + \mu \quad (3.3)$$

Tablo 20

Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Değişken açıklaması	Değişken kaynağı
İhracat _{TR-ÜR}	Türkiye'nin Ürdün'e ihracat miktarı milyon \$ olarak elde edilmiştir.	Trade Map veritabanından çeyreklik olarak elde edilmiştir.
İthalat _{TR-ÜR}	Türkiye'nin Ürdün'den ithalat miktarı milyon \$ olarak elde edilmiştir.	Trade Map veritabanından çeyreklik olarak elde edilmiştir.
GSYH _{tr}	Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası	Fred ekonomik veri tabanından TL olarak elde edilmiş ve \$ cinsinden hesaplanmıştır.
GSYH _{ür}	Ürdün'ün Piyasa Fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Ürdün Merkez Bankasından, Ürdün dinarı olarak elde edilmiş \$ cinsinden hesaplanmıştır.
NK	Ürdün dinarı dolara karşı değerinin, TL'nin dolara karşı değerine bölünmesiyle elde edilen nominal döviz kuru	TR: Fred ekonomik veri tabanından ÜR: Ürdün Merkez Bankasından
STA	Türkiye – Ürdün arasındaki serbest ticaret anlaşması	2011:Ç2 – 2018:Ç4 dönemleri 1; diğer dönemler 0.

3.2.1. İhracatta Uzmanlaşma Endeksinin Bulguları

Çalışmada öncelikle belirlenen üç dönem içinde ülkelerin ticaret performanslarının nasıl gerçekleştiğine ilişkin tanımlayıcı bir analiz yapılmıştır. Bahsi geçen dönemlere dair verilerin dönem özelinde ortalaması alınmıştır. Bu kapsamda hem Türkiye'nin hem de Ürdün'ün kendi aralarında ve dünya ile yapmış olduğu ticaretin trendi dönemlere göre incelenmiştir. Tablo 21'de Türkiye özelinde ilgili sonuçlar dönem bazında sunulmaktadır.

Tablo 21

Türkiye'nin İlgili Dönemlerde Dış Ticareti (Çeyreklik)

		STA Öncesi	STA Dönemi	STA Sonrası
Türkiye'nin Ürdün'e Yaptığı Toplam İhracat Ortalaması	Milyon (\$)	84,6	187,9	191,8
	Büyüme Oranı (%)	-	122,1	2
Türkiye'nin Dünyaya Yaptığı Toplam İhracat Ortalaması	Milyon (\$)	21.413	37.737,8	53.375,5
	Büyüme Oranı (%)	-	76,2	41,4
Dünya ve Ürdün Karşılaştırması	İhracat Hacmi	253 Kat	200 Kat	278 Kat
	Büyüme Oranı Farkı	-	- %45,9	+ %39,4

Kaynak: Trade Map (2024)'den alınan veriler doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır

Türkiye özelinde Ürdün ile yapılan STA'nın ihracat açısından olumlu olduğu ifade edilebilir. STA döneminde geçmiş döneme göre ihracat hacminde dünya ortalamasından daha fazla artış olduğu görülmektedir. Buna ek olarak STA'nın feshedilmesinin ardından Ürdün'e yapılan ihracatın dünyaya göre çok daha yavaş büyüdüğü söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin dünyaya yaptığı çeyreklik ortalama ihracat ile Ürdün'e yaptığı çeyreklik ortalama ihracat arasındaki farkın azaldığı dönem STA dönemi olmuştur.

Türkiye'nin ikili ve dünya ihracatındaki genel performansının yanında Ürdün'ün de aynı dönemlerdeki performansının sunulması daha net bilgiler sunacaktır. Bu kapsamda Tablo 22'de Ürdün özelinde ilgili rakamlar verilmektedir.

Tablo 22*Ürdün'ün İlgili Dönemlerde Dış Ticareti (Çeyreklik)*

		STA Öncesi	STA Dönemi	STA Sonrası
Ürdün'ün Türkiye'ye Yaptığı Toplam İhracat Ortalaması	Milyon (\$)	5,3	25,7	24
	Büyüme Oranı (%)	-	378,5	-6,6
Ürdün'ün Dünyaya Yaptığı Toplam İhracat Ortalaması	Milyon (\$)	1.298,7	1.959,2	2.325
	Büyüme Oranı (%)	-	50,8	18,6
Dünya ve Türkiye Karşılaştırması	İhracat Hacmi	245 Kat	76 Kat	97 Kat
	Büyüme Oranı Farkı	-	- %327,7	+ %25,2

Kaynak: Trade Map (2024)'den alınan veriler doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır

Ürdün tarafından imzalanan STA'nın etkisine bakıldığında ise Türkiye gibi anlaşmanın Ürdün'ün ihracatına olumlu yansıdığı görülmektedir. Hatta etkisinin Türkiye'ye göre daha fazla olduğu söylenebilir. Ürdün'ün Türkiye'ye ihracatı STA döneminde önceki döneme göre %378 artış kaydetmiştir oysa Ürdün'ün dünyaya yaptığı ihracat bu dönemde sadece %50 seviyesinde artmıştır. Diğer taraftan Türkiye'ye yapılan ihracatın dünyaya yapılan ihracat arasındaki farkın en az olduğu dönem de yine STA dönemi olmuştur.

STA için daha tutarlı sonuçlara ulaşmak adına çalışmada ES skorları da hesaplanmıştır. İlgili dönemlere dair hem Türkiye hem de Ürdün için ES sonuçları Tablo 23'te gösterilmektedir.

Tablo 23*Türkiye'nin ve Ürdün'ün ES Ortalama Değerleri*

	STA Öncesi	STA Dönemi	STA Sonrası
Türkiye	0,86	0,76	0,79
Ürdün	-0,84	-0,73	-0,78

Kaynak: Trade Map (2024)'den alınan veriler doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tüm ürünler bazında ES analizine bakıldığında, Türkiye'nin 2002:Q1-2011:Q1 döneminde (anlaşma öncesi dönemde) ürün ihracatında skorun 1'e yakın olduğu ve ihracatta uzmanlaştığı tespit edilmiştir. 1'e yakın bir değer olan 0,86 olan skor STA döneminde azalarak 0,76'ya gerilemiştir. Anlaşmanın feshinden sonra skor tekrar

yükselmiş ve 0,79 olmuştur. Veriler kapsamında Türkiye için Ürdün ile imzalanan STA anlaşması ihracatta uzmanlaşma adına fayda sağladığı söylenemez.

Ürdün tarafında ise STA öncesinde ES skoru -1'e yakın sayılabilecek -0,84 seviyesinde iken STA döneminde -0,73'e kadar yükselmiştir. Ürdün'ün Türkiye ile ticaretinde aslında ihracatta uzmanlaşmadığı görülmektedir. Ancak STA döneminde Ürdün'ün ES skorunun yükselmesi bu dezavantajlı durumun ihracat açısından olumlu bir yöne doğru ilerlediği anlamını taşımaktadır. STA sonrası dönemde ES skoru tekrar -1'e yaklaşmaya başlamış ve -0,78 olarak hesaplanmıştır.

Yapılan hesaplamalar ve analizler neticesinde Türkiye ve Ürdün arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması aslında Ürdün için Türkiye'ye nazaran daha fazla fayda sağlamıştır. Ürdün'ün Türkiye'ye ihracatı STA döneminde daha fazla artmış ve ihracatta uzmanlaşma endeksi olumlu yönde ilerlemiştir. Oysa Türkiye için STA anlaşması sonrasında Ürdün'e yapılan ihracat, dünyaya yapılan ihracat büyümesine daha yakın gerçekleşmiş ve ihracatta uzmanlaşma skoru STA döneminde Ürdün'ün aksine azalmıştır.

3.2.2. ARDL modelinin analizi

ARDL modeli, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu model, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiştir. Gecikmeli Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modelinin tercih edilmesinin sebebi, diğer eşbütünleşme testleriyle kıyaslandığında sunduğu avantajlardır. ARDL yaklaşımının sınır testi yapısının en önemli özelliklerinden biri, analizdeki değişkenlerin durağanlık derecesine bakılmaksızın, $I(0)$ veya $I(1)$ olsun, uygulanabilir olmasıdır (Pesaran vd., 2001, s.290). ARDL sınır testi yaklaşımının ikinci avantajı, hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model - UECM) kullanmasıdır. Bu özellik, ARDL'yi Engle-Granger yöntemine kıyasla daha iyi istatistiksel özelliklere sahip kılar (Narayan ve Narayan, 2005 s.429). ARDL sınır testi modeli, önemli bir avantaja da sahiptir; küçük örneklemelerden oluşan çalışmalara uygulanabilir. Bu durum, gözlem sayısının az olduğu çalışmalarda, modelin Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlere kıyasla daha güvenilir sonuçlar sunmasını sağlar (Narayan ve Smyth, 2005 s.103).

İktisadi zaman serileri genellikle durağan olmayan süreçler göstermektedir (Johansen ve Jesulius, 1990). Durağan olmayan zaman serilerinin kullanımıyla yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Durağanlığı

sağlamak için fark alma işlemi uygulanmaktadır. Ancak bu işlem, serilerde bilgi kaybına neden olurken seriler arasındaki mevcut ilişkiyi de bozabilmektedir (Tarı ve Yıldırım, 2009). Bu nedenle, verilerin kaybolmasını önlemek ve durağan olmayan seriler sorununu ortadan kaldırmak amacıyla birim kök testine başvurulmaktadır. birim kök testi, seviyelerinde durağan olmayan serilerin durağan bir bileşiminin elde edilebileceğini belirtir (Eriçok ve Yılancı, 2013).

3.2.2.1. Birim Kök Testi

Önceki açıklamalara dayanarak, ARDL sınır testi yaklaşımını kullanmadan önce, değişkenlerin durağanlık derecelerini belirlemek amacıyla Dickey-Fuller birim kök testi uygulanacaktır.

Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi Denklem 3.2’de hesaplanmaktadır;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_{2t} + \partial Y_{t-1} + \alpha_1 + u_t \quad (3.4)$$

Denklemde t, zaman boyutunu; Δ , birinci farkı; u, hata terimini; Y, modele dahil edilen seriyi temsil etmektedir. ADF birim kök testinde t-istatistik değerleri mutlak değerce kritik değerlerden büyük olması durumunda seriler durağan; küçük olduğu durumda ise birim köklü olduğunu ifade etmektedir (Said ve Dickey, 1984).

Tablo 24

ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	T- istatistik	Birinci fark	Sonuç
STA	-1.490***	-----	I(0)
Ln TR-ihacat	-2.913*	-----	I(0)
Ln TR-ithalat	-3.590*	-----	I(0)
Ln GSYH-ÜR	-0.817	-9.700***	I(1)
Ln GSYH-TR	-2.983*	-----	I(0)
Ln Dinar-TL	4.127	-7.288***	I(1)

* %1’de durağan bir seri olduğunu,** %1 ve %5’te durağan olduğunu, *** %1, %5 ve %10’da durağan bir seri olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilen Said ve Dickey (1984) birim kök testleri sonrasında, serbest ticaret anlaşması, Türkiye’nin Ürdün’e toplam ihracatı, Türkiye’nin Ürdün’den toplam ithalatı ve Türkiye’nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası düzeylerinde durağan olduğu [I(0)] tespit edilirken; Ürdün’ün Gayri Safi Yurtiçi Hasılası ve Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki nominal döviz kurunun birinci fark düzeylerinde [I(1)] durağanlaştıkları görülmüştür. Böylelikle, I(0) ve I(1) durağanlaşan değişkenlerin kısa ve uzun dönemli

ilişkilerinin sınanması için ARDL sınır testinin uygulanmasının uygun olacağı tespit edilmiştir.

3.2.2.2. Uygun Gecikme Uzunluğu testi

Değişkenler arasında durağanlık derecesi belirlendikten sonra, ARDL sınır testi yaklaşımının ikinci aşamasında değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin analizi için gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu, modelin doğru ve güvenilir sonuçlar vermesini sağlamak için önemli bir adımdır. Modeli bu şekilde genişletmek, regresyon hata teriminin seri korelasyondan arındırılmış olduğu dinamik olarak tam bir model elde etmeyi amaçlamaktadır (Kripfganz ve Schneider, 2023).

Yapılan analizler sonucunda uygun gecikme uzunlukları birinci model için (1,0,2,2,3) ve ikinci model için (3,4,0,0,0) olarak bulunmuştur.

3.2.2.3. ARDL Sınır Testi

ARDL sınır testi yaklaşımı temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

$$H_0 = \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0$$

$$H_1 = \phi_i \neq 0, \quad i = 1,2,3,4$$

Bu test, F-istatistiğine dayalı olarak temel hipotez kabul veya reddedilmektedir . F-istatistiği değeri üst kritik değerlerden düşük olduğunda, boş hipotezi kabul edilir; bu da değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığı göstermektedir. Ancak, F-istatistiği değeri üst kritik değerlerden yüksek olduğunda, boş hipotezi reddedilir ve bu durum, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermektedir (Peseran vd., 2001).

Tablo 25

ARDL sınır testi sonuçları

Model	Sınır test (F- istatistik)		Kritik değer	
			Kritik alt değer	kritik üst değer
Model(1)	12.891	90%	2.45	3.52
		95%	2.86	4.01
		99%	3.74	5.06
Model(2)	3.766	90%	2.45	3.52
		95%	2.86	4.01
		99%	3.74	5.06

Tablo 25 ARDL sınır testi sonuçlarına göre, Modeller için F-istatistiği değerleri sırasıyla 12.891 ve 3.766 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, birinci modelde F-istatistiği değeri tüm

güven seviyelerinde üst kritik değerlerden daha yüksek olduğu için boş hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç, Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatı, Türkiye'nin GSYH'si, Ürdün'ün GSYH'si, Dinar-TL nominal kur değişkeni ve STA'sı arasındaki uzun dönem ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

İkinci modelle ilgili olarak, F-istatistiği değerinin yalnızca %90 seviyesinde üst kritik değerlerden daha yüksek olduğu, ancak diğer güven seviyelerinde F-istatistiği değerinin üst kritik değerlerden daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu bulguya göre, %90 güven seviyesinde Türkiye'nin Ürdün'den olan ithalatı, Türkiye'nin GSYH'si, Ürdün'ün GSYH'si, Dinar-TL nominal kur değişkeni ve STA'sı arasında eş bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır (Şeker, 2020; Çelik, 2020).

3.2.2.4. Tanısal İstatistik Testleri

ARDL sınır testi modellerinde kullanılan veri serilerinin otokorelasyon veya değişen varyans gibi sorunlardan arındırılmış olduğunu doğrulamak amacıyla, Durbin-Watson, Breusch-Godfrey ve White gibi tanısal istatistik testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 26'da sunulmuştur. Durbin-Watson testinde sonuçlarına göre, model 1 ve model 2 için test istatistiklerinin 2'ye yakın olması, veri serisinin otokorelasyondan arındırılmış olduğunu göstermektedir (Mroua ve Trabelsi, 2020; Öndeş ve Levet, 2023). Breusch-Godfrey ve White testleri açısından, serinin otokorelasyon ve değişen varyans içermediğini belirlemek için p-değerinin 0.05'ten büyük olması gerektiği ifade edilmektedir (Güriş vd., 2017, aktaran Gümüşsoy, 2021). ARDL modelinin, tanısal testlerine incelendiğinde modellerde değişen varyans veya otokorelasyon açısından herhangi bir probleme rastlanmamıştır.

Tablo 26

Tanısal İstatistik Testlerin Sonuçları

Model	Testler	Olasılık Değeri veya Test İstatistiği	Sonuç
Model (1)	Durbin-Watson	1.955006	Otokorelasyon sorunu yoktur.
	Breusch-Godfrey LM	0.9145 > 0.05	Otokorelasyon sorunu yoktur.
	White testi	0.9925 > 0.05	Değişen varyans sorunu yoktur.

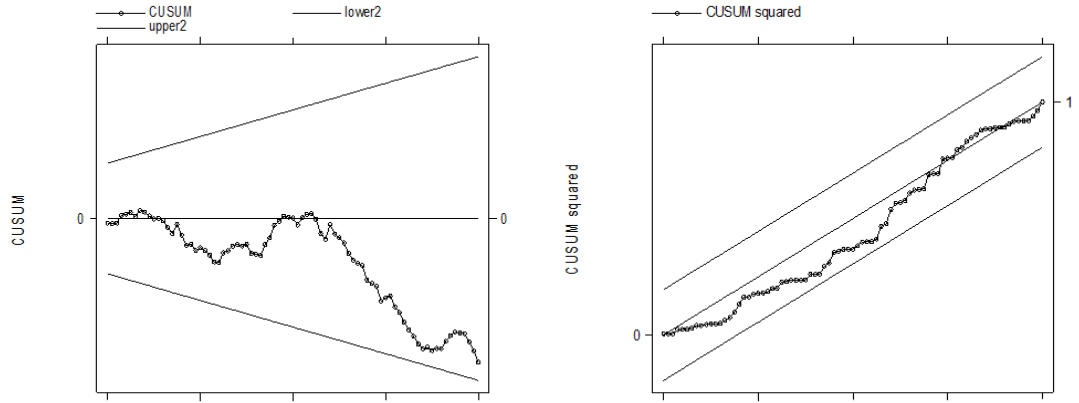
<i>Tablolar devamı</i>			
Model(2)	Durbin–Watson	2.071139	Otokorelasyon sorunu yoktur.
	Breusch–Godfrey LM	0.5414 > 0.05	Otokorelasyon sorunu yoktur.
	White testi	0.3342 > 0.05	Değişen varyans sorunu yoktur.

3.2.2.5. CUSUM ve CUSUM² Testleri

Modellerdeki katsayıların kısa ve uzun dönem tahminlerindeki istikrarını değerlendirmek amacıyla CUSUM ve CUSUM² testleri uygulanmıştır.

Şekil 3

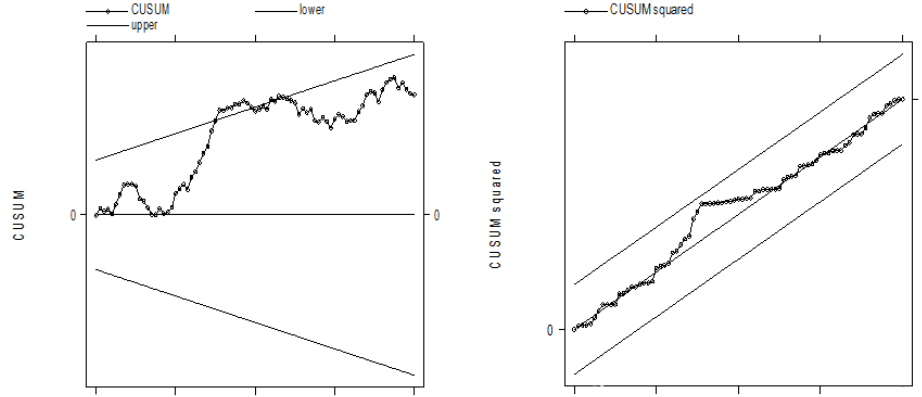
Birinci Model İçin CUSUM ve CUSUM² Testi

Şekil 3’te CUSUM ve CUSUM² dağılımları incelendiğinde katsayıların kritik değerler arasında dağıldığı görülmektedir. Bu da katsayıların istikrarlı bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 4

İkinci Model İçin CUSUM ve CUSUM² Testi

Şekil 4 incelendiğinde, CUSUM testinde katsayıların üst sınırı aştığı görülmektedir. Ancak, CUSUM2 dağılımları incelendiğinde, katsayıların kritik değerler arasında kaldığı ve bu nedenle istikrarlı bir dağılıma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.2.6. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

ARDL sınır testi yaklaşım uzun dönem ilişkisi iki model için Denklem 3.3'te, ve 3.4'te uygulanmaktadır: Çalışma kapsamında oluşturulan modellere ait değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri Tablo 27 sunulmaktadır.

$$\begin{aligned} \text{LnTRihr}_t = & \alpha_t + \alpha_{1i} \text{LnTRihr}_{t-1} + \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-1} + \alpha_{3i} \text{GSYHÜR}_{t-1} + \\ & \alpha_{4i} \text{Ln NKTLDinar}_{t-1} + \alpha_{5i} \text{STA}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \text{LnTRihr}_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} \Delta \text{LnGSYHÜR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{4i} \Delta \text{Ln NKTLDinar}_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^k \alpha_{5i} \text{STA}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.5) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{LnTRith}_t = & \alpha_t + \alpha_{1i} \text{LnTRith}_{t-1} + \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-1} + \alpha_{3i} \text{GSYHÜR}_{t-1} + \alpha_{4i} \\ & \text{Ln NKTLDinar}_{t-1} + \alpha_{5i} \text{STA}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \text{LnTRihr}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} \\ & \Delta \text{LnGSYHÜR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{4i} \Delta \text{Ln NKTLDinar}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{5i} \text{STA}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.4) \end{aligned}$$

Denklemde Δ sembolü, nominal TL-dinar kuru ile Ürdün'ün GSYH'sinin birinci farkını ifade etmektedir. $t - i$, ifadesi Akaike bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Denklemdeki α sembolü ise değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini sınamaktadır.

Tablo 27*ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları*

Model	Uzun Dönem Katsayıları			
	Değişken	Katsayı	T İstatistiği	Olasılık (P-value)
Model(1) (1,0,2,2,3)	Ln GSYH _{ÜR}	.4132642	3.30	0.002
	Ln GSYH _{TR}	1.10886	10.48	0.000
	LndinarTL	-.1860924	-2.00	0.050
	STA	.2520081	3.89	0.000
Model(2) (3,4,0,0,0)	Ln GSYH _{ÜR}	.5201396	0.97	0.337
	Ln GSYH _{TR}	.5102576	1.03	0.308
	LndinarTL	.3329612	1.09	0.280
	STA	1.054507	4.08	0.000

1. Model(1) :Prob > F = 0.0000 R-kare = 0.9014 Düzeltilmiş R-Kare = 0.8845

2. Model(2) :Prob > F = 0.0000 R- kare = 0.7513 Düzeltilmiş R-Kare = 0.7127

ARDL modelinin sınır testi uzun dönem katsayı tahminleri sonuçlarına göre, birinci modelde Türkiye'nin Ürdün'e yaptığı ihracat ile diğer değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı ile Türkiye'nin GSYH'si, Ürdün'ün GSYH'si ve iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşması arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna karşılık, Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı ve Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değeri negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Empirik bulgular, uzun dönemde Ürdün'ün GSYİH seviyesinde yaşanan her %1'lik artışın, Türkiye'nin Ürdün'e yönelik ihracatını %0,41 oranında tetiklediğini göstermektedir. Benzer şekilde, Türkiye'nin GSYİH'sindeki %1'lik bir yükseliş, ülkenin toplam ihracatında %1,1'lik bir artışa neden olmaktadır. Öte yandan, serbest ticaret anlaşmalarının yürürlükte olduğu dönemlerde incelenen süreçte, Türk ihracatında ortalama %0,25 oranında bir büyüme kaydedilmiştir. Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değerinin uzun dönemde %1 oranında artması durumunda, Türkiye'nin Ürdün'e ihracatının %0.186 oranında azalacağı ortaya konulmuştur.

İkinci modelle ilgili elde edilen sonuçlar, Ürdün'ün GSYİH'sı, Türkiye'nin GSYİH'sı ve Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru gibi değişkenlerin Türkiye'nin ithalatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Ancak, serbest ticaret anlaşması değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etki göstermektedir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği dönemlerde Türkiye'nin Ürdün'den ithalatı %1,05 oranında artış göstermiştir.

3.2.2.7. ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Sonuçları

ARDL sınır testi yaklaşımında hata düzeltme modeline ait değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi ise Denklem 3.5'te ve 3.6'da yer almaktadır:

$$\begin{aligned} \text{LnTRihr}_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \text{LnTRihr}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} \\ & \Delta \text{LnGSYHÜR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{4i} \Delta \text{Ln NKTLDinar}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{5i} \text{STA}_{t-i} + \phi \text{ECT}_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.5)$$

$$\begin{aligned} \text{LnTRihr}_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \text{LnTRihr}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \text{LnGSYHTR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} \\ & \Delta \text{LnGSYHÜR}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{4i} \Delta \text{Ln NKTLDinar}_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{5i} \text{STA}_{t-i} + \phi \text{ECT}_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.6)$$

Denklemdeki α kısa dönemli değişimleri temsil eder. Hata düzeltme terimi (ECT) ise denge sapmalarının dengeye ulaşma hızını gösteren kısa dönem bir varyantıdır. Normal dağılıma sahip kısa dönem hata düzeltme terimi (ECT) -1 ile 0 arasında dağılmaktadır. Hata düzeltme terimi -1 ile 0 arasında bir dağılıma sahip ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu zaman kısa dönemde meydana gelen sapmalar uzun dönemde dengeye geldiği anlamına gelmektedir (Çelik, 2022).

Tablo 28

ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Sonuçları

Model	Değişkenler	Katsayı	T- istatistiği	Olasılık (P-value)
Model(1) (1,0,2,2,3)	TR-ÜR'e ihr (EC)	-.8903963	-7.64	0.000***
	Ln GSYH _{TR}			
	D1.	.4813521	0.94	0.348
	LD.	.8916596	1.73	0.088*
	Ln _{dinar-TL}			
	D1.	1.019434	1.93	0.058*
	LD.	1.186692	2.06	0.043**
	STA			
	D1.	-.4131645	-3.04	0.003***
	LD.	-.2257199	-1.60	0.114
	L2D.	-.2551692	-1.93	0.057*
Model (2) (3,4,0,0,0)	TR-ÜR'den ith(EC)	-.6861383	-4.03	0.000***
	Ln TR-ÜR'den ithalatı			
	LD.	-.1193959	-0.7	0.443
	L2D	.1716835	1.54	0.129
	Ln GSYH _{ÜR}			
	D1.	-1.275797	-2.13	0.036**
	LD.	.8213583	1.38	0.172
	L2D.	-.4566643	-0.82	0.414
	L3D.	-1.27191	-2.31	0.024**

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenlere ait ARDL kısa vadeli ilişki sonuçları Tablo 28’de sunulmuştur. Sonuçlara göre, modeller kapsamında ele alınan Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı ve Türkiye'nin Ürdün'den ithalatı hata düzeltme katsayılarının EC (-1) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bulunan hata düzeltme terimi katsayısı bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki sapmaların göstermektedir. Modellerdeki EC (-1) katsayıları sırasıyla -.890 (model 1) ve -.686 (model 2) olarak hesaplanmıştır. Hata düzeltme katsayısına dayanarak, ilgili modellerde meydana gelen herhangi bir şok ya da sapmaların sırasıyla %89 ve %68 oranlarında bir sonraki çeyrekte düzeltileceği belirlenmiştir. Başka bir deyişle, birinci modelde sapmalar yaklaşık 1,1 çeyrek, ikinci modelde ise yaklaşık 1,4 çeyrek içinde dengeye dönmektedir.

Kısa dönem katsayılarında da gözlendiği üzere, birinci modelde Türkiye'nin GSYH 'sının Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Birinci model için uygun gecikme uzunluğunun (1, 0, 2, 2, 3) olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede, GSYH_{ÜR} değişkeni için uygun gecikme uzunluğunun 0 olduğu, yani kısa dönemde dengeden sapma olmadığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Tablo 28’de Ln GSYH_{ÜR} değişkeni yer almamaktadır (çelik, 2020). Öte yandan, Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değişkeni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Serbest Ticaret Anlaşması değişkeni ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermiştir.

İkinci modele gelindiğinde, sonuçlar Ürdün'ün Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (Ln GSYH_{ÜR}) değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Diğer değişkenler (Ln GSYH_{TR}, STA, Ln Dinar-TL döviz kuru) ise uygun gecikme uzunluklarının 0 olması nedeniyle sonuç tablosuna dahil edilmemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme kavramının yaygınlaşması, dünya ülkelerinin ekonomik kalkınmadan maksimum fayda sağlamak amacıyla ticaret sektöründe açılım ve serbestleşme politikalarını benimsemeye başlamasıyla Türkiye de serbest ekonomi serüvenine dahil olmuştur. Bu bağlamda, serbest ticaretin sunduğu avantajlardan yararlanmak için birçok ülkeyle ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan biri de 2009 yılında imzalanıp 2011 yılında yürürlüğe giren Ürdün ile yapılan serbest ticaret anlaşmasıdır. Ancak, iki ülke arasında 22.11.2018 tarihinde imzalanan serbest ticaret anlaşması, Ürdün tarafından ulusal çıkarlara zarar verdiği iddiasıyla tek taraflı olarak feshedilmiştir. Bu çalışmada yapılan analizler, 2002:Ç1-2023:Ç4 dönemini kapsamakta olup, anlaşmanın iki ülkenin dış ticaretinde yarattığı etkilerin doğasını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, her iki ülkenin ihracattaki uzmanlaşma derecesini belirlemek için İhracat Uzmanlık Endeksi yöntemi, değişkenler arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkileri incelemek için ise ARDL modeli kullanılmıştır.

Tüm ürünler bazında ES analizine bakıldığında, ilgili dönem STA etkisini gözlemleyebilmek adına üç alt döneme ayrılmıştır. Böylelikle STA öncesi, STA dönemi ve STA sonrasında ülkelerin dış ticaret rakamları analize tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar kapsamında Ürdün'ün Türkiye'ye yaptığı ihracatın dünyaya yaptığı ihracata nazaran STA döneminde çok hızlı arttığı ve buna ek olarak ihracatta uzmanlaşma konusunda anlaşmanın Ürdün'e fayda sağladığı görülmüştür. Diğer taraftan Türkiye STA döneminde ihracatını Ürdün kadar hızlı artıramamış ve ayrıca ihracatta uzmanlaşma skoru STA döneminde gerilemiştir. Yazındaki sonuçlara bağlı olarak yapılan bu çalışmada bir ekonomik entegrasyon olan STA'nın Ürdün için faydalı olduğu diğer taraftan ihracatta uzmanlaşma konusunda Türkiye için fayda sağlamadığı görülmektedir. (Demiroğlu 2019; Özkaya 2011; Kütük ve Akbostancı'nin 2016; Antonucci ve Manzocchi 2006; Dursun ve Aytkin 2022; Busse vd,2012; Bino vd., 2014; Jaloudi ve Omar, 2019; Gould, 1998; Kaushal, 2022)

ARDL modeli kullanılarak gerçekleştirilen ampirik analizlerle ilgili olarak, öncelikle zaman serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, STA, Ln TR-ihracat, Ln TR-ithalat ve Ln GSYH-TR değişkenlerinin I(0) seviyesinde durağan olduğunu, buna karşın Ln GSYH-ÜR ve

LnDinar-TL döviz kuru değişkenlerinin I(1) seviyesinde durağan olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, ARDL modelinin kullanımının uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna ek olarak, ARDL sınır testi modellerinde kullanılan veri serilerinin otokorelasyon veya değişen varyans gibi sorunlardan arındırılmış olduğunu doğrulamak amacıyla, Durbin-Watson, Breusch-Godfrey ve White gibi tanısal istatistik testleri uygulanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, modellerde ne değişen varyans ne de otokorelasyon açısından herhangi bir probleme rastlanmamıştır.

Değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını doğrulamak amacıyla ARDL sınır testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, oluşturulan iki modelde de değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı ile Türkiye'nin GSYH'si, Ürdün'ün GSYH'si ve iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşması arasında uzun vadede anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı ve Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değeri negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Empirik bulgulara göre, uzun dönemde Ürdün'ün GSYİH seviyesinde yaşanan her %1'lik artışın, Türkiye'nin Ürdün'e yönelik ihracatını %0,41 oranında tetiklediğini tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Türkiye'nin GSYİH'sindeki %1'lik bir yükseliş, ülkenin toplam ihracatında %1,1'lik bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuç, serbest ticaret anlaşmasına taraf olan ülkelerin GSYH' sının, bu ülkelerin dış ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumlu bir bulgudur (Gülen,2014; Bolat ve Kaplan,2021; Dinç ve Sunal, 2012; Arslan ve Alkin, 2023; Rahman, 2003; Mehta, 2015).

Öte yandan, serbest ticaret anlaşmalarının yürürlükte olduğu dönemlerde incelenen süreçte, Türk ihracatında uzun dönemde %0,25 oranında bir büyüme tespit edilmiştir. Bu sonuç, serbest ticaret anlaşmaları ülkelerin dış ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumlu bir bulgudur (Peridy, 2005; Gülen,2014; Bolat ve Kaplan,2021; Cihan ve Sandalcılar ,2022; Cardozo vd, 2022; Dinç ve Sunal, 2012; Hosoe, 2001; Doan ve Xing ,2018; Harada ve Nishitaten, 2021; Arslan ve Alkin, 2023; Mahmood, 2019; Rahman, 2003).

Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değerinin uzun dönemde %1 oranında artması durumunda, Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatının %0,186 oranında azalacağı tespit edilmiştir. Oysa, bu sonucun elde edilmesi beklenmiyordu; zira Ürdün dinarının

Türk lirası karşısında değer kazanması, Türk lirasının değer kaybettiği anlamına gelir. Bu durum, Türk ürünlerinin fiyatlarının daha ucuz hale gelmesine ve dolayısıyla talebin artmasına yol açarak ihracatın artmasını sağlamalıydı. Ancak, ticareti yapılan ürünlerin döviz kuru oynaklığına karşı beklenen değişimi göstermemesi dikkat çekicidir. Nitekim, önceki çalışmalar da bu yönde bulgular sunmaktadır (Özkaya, 2011; Dursun ve Aytekin, 2022; Breuer ve Klose, 2015). Diğer taraftan Ürdün kapsamında satın alma gücü paritesine göre hesaplanan GSYH değişkeninin kullanılmamış olması da bu sonucun ortaya çıkmasının nedeni olabilir.

İkinci modelle ilgili elde edilen sonuçlar, Ürdün'ün GSYİH'sı, Türkiye'nin GSYİH'sı ve Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru gibi değişkenlerin Türkiye'nin Ürdün'den ithalatı üzerinde uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Ancak, serbest ticaret anlaşması değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etki ortaya koymuştur. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği dönemlerde Türkiye'nin Ürdün'den ithalatında %1,05 oranında bir artış tespit edilmiştir. Bu bulgu, İhracat Uzmanlık Endeksi analizi ve tanımlayıcı analiz sonuçlarıyla uyumludur; her iki analiz de anlaşmanın Ürdün'ün ihracatı üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Kısa vadeli şokların veya sapmaların uzun vadeli dengeye ne kadar hızlı döndüğünü analiz etmek amacıyla Hata Düzeltme Modeli (ECM) katsayıları tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ilgili modellerde meydana gelen herhangi bir şok ya da sapmaların sırasıyla %89 ve %68 oranlarında bir sonraki çeyrekte düzeltileceği belirlenmiştir.

Değişkenlere ait ARDL kısa vadeli ilişki sonuçları değerlendirildiğinde, birinci modelde Türkiye'nin GSYH'sının Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan, Ürdün dinarının Türk lirası karşısındaki döviz kuru değişkeni kısa dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ürdün dinarının değer kazanması, Türk lirasının değer kaybettiği anlamına gelmektedir. Bu durum, Türk ürünlerinin fiyatlarının daha ucuz hale gelmesine ve dolayısıyla talebin artmasına yol açarak ihracatın artmasını sağlamaktadır. Bu bulgu, önceki çalışmalarla uyumlu bir sonuçtur (Özkaya, 2011; Dursun ve Aytekin, 2022; Breuer ve Klose, 2015). Bununla birlikte, Serbest Ticaret Anlaşması değişkeni için elde edilen bulgular, anlaşmanın yürürlükte olduğu dönemlerde Türkiye'nin Ürdün'e olan ihracatının kısa dönemde %0,413 oranında azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, serbest

ticaret anlaşmaları ülkelerin dış ticaret hacmi üzerinde hem olumlu hem olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumlu bir bulgudur (Kütük ve Akbostanci,2016; Antonucci ve Manzocchi 2006; Dursun ve Aytkin 2022; Busse vd, 2012; Demiroğlu, 2019; Özkaya 2011; Bino vd., 2014; Jaloudi ve Omar, 2019;Gould, 1998; Kaushal, 2022).

İkinci modele ilişkin sonuçlar, Ürdün'ün GSYİH' sının Türkiye'nin Ürdün'den yaptığı ithalat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ürdün'ün GSYİH'sindeki %1'lik bir artış, Türkiye'nin Ürdün'den yaptığı ithalatı %1,27 oranında azaltmaktadır. Araştırmacının bilgisi dahilinde, bu sonuçla benzer bir bulguya ulaşan herhangi bir çalışma rastlanmamıştır. Diğer değişkenler için ($\ln GSYH_{TR}$, STA, $\ln$ Dinar-TL döviz kuru) ise uygun gecikme uzunluklarının 0 olması nedeniyle sonuç tablosuna dahil edilmemiştir.

Son olarak, çalışmanın önemi, bilimsel araştırmalardaki mevcut bir boşluğu doldurma potansiyelinden kaynaklanmaktadır; araştırmacıların bilgisi dahilinde, bu anlaşmanın etkisine özel olarak odaklanan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'deki bilimsel araştırma veri tabanlarını önemli ölçüde zenginleştirmeye katkıda bulunacaktır. Diğer taraftan yazında sona erdirilen serbest ticaret anlaşmaları kapsamında analizlerin yapılmadığı bilinmektedir. Bu kapsamda yapılan bu tez çalışması diğer STA çalışmalarından ayrılmaktadır.

Ürdün'ün Türkiye'ye yönelik ihracat konusunda uzmanlaşarak elde ettiği başarı, karar vericilerin karşılaştığı zorluğun boyutunu artırmaktadır. Bu nedenle, diğer ülkelere yönelik ihracat sektörlerini destekleyen politikalar ve stratejiler izlemeleri ve Türkiye ile elde edilen olumlu deneyimden faydalanmaları gerekmektedir. Ancak, yurtiçindeki üreticilerin zorda kalması nedeniyle Ürdün yönetiminin verdiği bu kararın arkasında yalnızca uluslararası ticaret kaygılarının olmadığı da unutulmamalıdır. Türk tarafının, bu anlaşmadan daha az fayda sağladığı göz önüne alındığında, ihracat stratejilerini yeniden değerlendirmesi gerekmektedir. Bu yeniden değerlendirme, ihracatın uzmanlaşma derecesini artırmayı ve Türk ürünlerinde rekabetçi avantaj sağlamayı hedeflemelidir. Bunun nedeni, bazı çalışmalarda Türk ihracatının çeşitli sektörlerde uzmanlaşmada ve rekabetçi avantaj elde etmede başarısız olduğuna dair somut sorunların ortaya konmuş olmasıdır (Ateş, 2021; Kara vd., 2019; Kantur ve Türkekul, 2021; Çabuk ve Yeşilkaya, 2017; Batbaylı, 2023; Erdoğan vd., 2024).

Türkiye'nin ihracat açısından Ürdün'den daha fazla pazar çeşitliliğine sahip olması ve yüksek hacimlerde ticaret yapması nedeniyle anlaşmanın feshedilmesi ülkenin dış ticaretinde önemli değişimlere sebebiyet vermemiştir. Ancak Türkiye'ye göre daha az miktarda dış ticaret hacmine sahip olan Ürdün için bilimsel açıdan fayda sağlayan bir serbest ticaret anlaşmasının iddialar üzerine feshedilmesi ülkenin Türkiye ile yaptığı dış ticaret için olumlu olmamıştır. Bu nedenle Ürdün'deki karar vericilerin özellikle dış ticarete ilişkin alacağı kararlarda daha titiz olması ve bilimsel bilgileri dikkate alarak karar vermesi ülke dış ticaretinin menfaatine olacaktır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, gelecekteki bilimsel çalışmaların daha geniş veri setleri ve farklı tahmin yöntemleri kullanarak ikili ticaretin eğilimlerini ortaya koyması önerilmektedir. Ayrıca, diğer ülkelerin ekonomik entegrasyon süreçlerinden ayrıldıktan sonraki dönemlerde ihracat uzmanlaşma endeksi skorlarının ve ARDL modelinin kullanılması, bu tür çalışmaların zenginleştirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ababsa, M. (Ed.) 2013. *Atlas of Jordan: History, territories and society*. Beyrouth: Presses de l'Ifpo. doi: 10.4000/books.ifpo.4560. <https://books.openedition.org/ifpo/4560?lang=e>
- ABD Gümrük ve Sınır Koruma (2024). *Güney Kore ve ABD serbest ticaret anlaşmaları*. <https://www.cbp.gov/trade/free-trade-agreements/korea> adresinden 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Abedini, J., ve Péridy, N. (2008). The greater Arab free trade area (GAFTA): an estimation of its trade effects. *Journal of Economic Integration*, 848-872.
- Akdeniz Birliği. (2024). *Üye devletler*. <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/member-states/> adresinden 27.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Allali .B. (2015). *The new generation of free trade agreements and their impact on intra-oic trade*. <https://icdt-cidc.org/wp-content/uploads/New-Generation-of-Free-Trade-Agreements-1-En.pdf>.
- Amman Sanayi Odası (2016, Ekim). *Hükümetin yönelimine bakış*. https://www.aci.org.jo/page/research_aci.aspx. adresinden 03.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Amman Sanayi Odası. (2017, Şubat). *Değerlendirme çalışması -Ürdün ve Türkiye arasında serbest ticaret anlaşması*. https://www.aci.org.jo/page/research_aci.aspx adresinden 03.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Amman Ticaret Odası .(2018). *Ürdün-Türkiye serbest ticaret anlaşması ve Ürdün ithalatı üzerindeki etkileri*. <https://www.ammanchamber.org.jo/UploadedFiles/2018826143355.pdf>. adresinden 25.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Antonucci, D., ve Manzocchi, S. (2006). Does Türkiye have a special trade relation with the EU? A gravity model approach. *Economic Systems*, 30(2), 157-169. doi:10.1016/j.ecosys.2005.10.003
- APEC (2023). *What is Asia-Pacific economic cooperation?* <https://www.apec.org/about-us/about-apec>. adresinden 13.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- APEC Politika Destek Birimi. (2019, Mayıs). *Apec regional trends analysis Apec At 30: A region in constant change*. https://www.apec.org/docs/default-source/publications/2019/5/apec-regional-trends-analysis---apec-at-30/219_psu_arta_may-2019.pdf?sfvrsn=2a3e7ae3_1 adresinden 13.11.2023 tarihinde alınmıştır.

- Arap Ticaret Odaları Birliği. (2024). *Büyük Arap serbest ticaret bölgesi tanımlayıcı kılavuz*. https://kms.uac-org.org/Content/uploads/gafta/Gafta_Booklet.pdf. adresinden 26.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Arslan, E ve Alkin, K. (2023). Korumacılığın ve serbest ticaret anlaşmalarının küresel ticarete etkisinin panel çekim modeli ile test edilmesi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 7(12), 14-28. Doi: 10.55775/ijemi.1267337
- Ateş, E. (2021). Türkiye'nin insansız hava aracı (iha) ihracat rekabet gücünün analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 3(1), 7-16. DOI: 10.51534/tiha.884468
- Avrupa Komisyonu - AB ile güney komşuluk. (2024). *EU trade relations with its Southern Neighbourhood*. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/southern-neighbourhood_en. adresinden 27.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Komisyonu - Barselona deklarasyonu. (1995, 4 Aralık). *Barcelona Euro-Mediterranean Conference*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_95_7 adresinden 27.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Komisyonu . (2024). *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/jordan_en. adresinden 19.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Komisyonu (2024). *What is the euro area*. https://economy-finance.ec.europa.eu/euro/what-euro-area_en. adresinden Erişim 28.1.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Komisyonu. (2024). *AB ve Ürdün*. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/jordan_en adresinden 31.1.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Serbest Ticaret Birliği EFTA. (2024). *Jordan*. <https://www.efta.int/trade-relations/free-trade-network/jordan>. adresinden 19.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avustralya Hükümeti. (2024). *Avustralya ve ABD serbest ticaret anlaşması*. <https://www.dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/ausfta/australia-united-states-fta>. adresinden 27.09.2024. tarihinde alınmıştır.
- Avustralya Hükümeti .(2024). *CPTPP serbest ticaret anlaşması*. <https://www.dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/cptpp/comprehensive-and-progressive-agreement-for-trans-pacific-partnership>. adresinden 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bahçekapılı, C. (2013). Avrupa kıtasında Avrupa Birliği dışındaki entegrasyon hareketleri. Küçükahmetoğlu, O., Çeştepe, H., Tülüoğlu, Ş.(Ed.), *Ekonomik entegrasyon küresel ve bölgesel yaklaşım* (3.baskı, ss. 347-364). Ekin yayınevi .

- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. (1.baskı.). Routledge Revivals. <https://doi.org/10.4324/9780203805183>
- Balassa, B. (1976, 27 September). *Types of economic integration*. In economic integration: Worldwide, regional, sectoral: Proceedings of the Fourth Congress of the International Economic Association held in Budapest, Hungary (pp. 17-40). London: Palgrave Macmillan UK.
- Bardakçı, H ve Görgün, M. (2020). Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik etkileri ve AB ile yaşanan sorunlar. Demir, M. ve Çiçek, A. (Ed). *Küresel ve Yerel Bağlamda Siyaset, Ticaret ve Muhasebe*(ss.53-76).). İksadyayınevi
- Batbaylı, Ş. (2023). Sağlık turizmi ile tıp ve eczacılık ürünleri: seçilmiş ülkeler üzerine uluslararası rekabet gücü analizi. *MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 355-379.
- Bino, A., Ghunmi, D. ve Qteishat, I. (2014). Trade, export capacity, and world trade organization membership: Evidence from Jordan. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50:sup1, 51-67, DOI: 10.2753/REE1540-496X5001S104
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2024). *Afrika kıtasal serbest ticaret bölgesi*. adresinden <https://www.undp.org/africa/afcfta>. 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bolat, M., ve Kaplan, F. (2021). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin sektörel ihracatına etkisi: çekim modeli. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1).
- Boratav, K. (1987). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985* (1. Baskı). Gerçek Yayınevi
- Breuer, S., ve Klose, J. (2015). Who gains from nominal devaluation? An empirical assessment of euro-area exports and imports. *The World Economy*, 38(12), 1966-1989. doi: 10.1111/twec.12241
- Brynen, R. (1992). Economic crisis and post-rentier democratization in the Arab world: the case of Jordan. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 25(1), 69-98.
- Busse, M., Gröning, S., ve Groening, S. (2012). Assessing the impact of trade liberalization: the case of Jordan. *Journal of Economic Integration*, 466-486.
- Cabuk, Y., ve Yesilkaya, M. (2017). International competitiveness analysis of woodworking machinery industry in Türkiye. *Fresenius Environmental Bulletin*, 26(8), 5395-5402.
- Candaş, U. (2010). Çok taraflılık mi iki taraflılık mı? Tercihli ticaret anlaşmalarının uluslararası ticaret sistemiyle ilişkisine dair bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(22), 55-76.
- Cardozo, A., Martínez-Zarzoso, I., ve Vogler, P. (2022). The impact of free trade agreements on Middle East and North Africa exports of intermediate and final goods. *The World Economy*, 45(5), 1501-1527. DOI: 10.1111/twec.13214

- Çatalbaş, N. (2016). The relationship among nominal exchange rate import and export in Türkiye for the period 1988: 1 to 2015: 3. *International Research Journal of Applied Finance*, 7(4), 11-25.
- Çelik, H. (2022). Türkiye’de ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), 147-162. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1048669>
- Cihan, K. ve Sandalcılar, A. (2022). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticaretine etkileri: çekim modeli ile bir inceleme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(2), 143-163.
- Cooper, C. ve Massell, B. (1965). Toward a general theory of customs unions for developing countries. *Journal of Political Economy*, 73(5), 461-476.
- Dağdelen, İ. (2011). Liberalization. *Journal of Human Sciences*, 8(1).
- Deardorff, A. V., ve Stern, R. M. (2002). What you should know about globalization and the World Trade Organization. *Review of International Economics*, 10(3), 404-423.
- Demiroğlu, Ö. (2019). *Serbest ticaret anlaşmalarının dış ticarete etkisi: Türkiye için karşılaştırmalı bir analiz.*(Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Dinç, T. ve Sunal, S. (2012). EUROMED serbest ticaret antlaşması’nın MENA ülkelerinin ihracatı üzerindeki etkisi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(1), 311-320.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2024). *Türkiye ve Rusya arasındaki karşılıklı ticaret hacmi hedefi 100 milyar dolar.* <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ve-rusya-arasindaki-karsilikli-ticaret-hacmi-hedefi-100-milyar-dolar>. adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Doan, T. ve Xing, Y. (2018). Trade efficiency, free trade agreements and rules of origin. *Journal of Asian Economics*, 55, 33-41. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2017.12.007>
- Dünya Bankası (2024a). *Ürdün gayri safi yurt içi hasıla.* <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=JO> adresinden 4.2.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024b). *Ürdün kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla* <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2022&locations=JO&start=2015> adresinden 4.2.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dünya Bankası. (2024c). *Ürdün Dış Ticareti ve dış ticaret dengesi (1980-2009).* Erişim site: <https://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.GNFS.CD?locations=JO> adresinden 22. 1.2024 tarihinde alınmıştır.

- Dünya Ticaret Örgütü (2024a). *Bölgesel ticaret anlaşmalar*. <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>. adresinden 27.1.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dünya Ticaret Örgütü (2024b). *Ürdün'ün yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmalar*. <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>. adresinden 27.1.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dura, C., Atik, H., ve Dumrul, C. (2015). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye* (5.baskı). Nobel Yayınları.
- Dursun, A., ve Aytekin, G. (2022). Türkiye ve Güney Kore arasında imzalanan STA'nın Türkiye'nin Güney Kore ile dış ticaretine etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 56-76
- EFTA Serbest Ticaret Birliği. *EFTA üye ülkeler*. <https://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association> adresinden 23.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- El-Agraa, A. M. (1989). *The theory and measurement of international economic integration*. (1.baskı.). New York: Palgrave Macmillan. DOI 10.1007/978-1-349-10203-7
- Elmallah, M. (2014). *The Euro-Med free trade area: An empirical assessment of the main trade agreements effects*. (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Münih Üniversitesi).
- Erdoğan, M., Örs, Ş., Demirbağ, O., ve Ayaydın, H. (2024). International competitive advantage of the Turkish mining sector: A worldwide and brics countries comparison. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 520-539. DOI: <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1476213>
- Eriçok, R., ve Yılcı, V. (2013). Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Erkekoğlu, H., ve Koçer, E. (2022). Türkiye ile Mısır serbest ticaret anlaşmasının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri: İhracatta uzmanlaşma (Es) endeksi uygulaması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 938 - 950. doi: 10.11616/asbi.1103587
- Ertürk, E. (1993). *Ekonomik entegrasyon teorisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonlar* (1.Baskı). Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Ertürk, E. (2006). *Uluslararası iktisadi birleşmeler* (4.Baskı). Alfa Aktüel
- Ertürk, E. (2016). *Uluslararası iktisat teori ve politika* (4.Baskı). Medyay kitabevi
- Fabbrini, S. (2015). *Which European Union?* Cambridge University Press.
- Gould, D. (1998). Has NAFTA changed north american trade? *Economic Review-Federal Reserve Bank of Dallas*, 12-23
- Government of Canada.(2024). *Canada-Jordan free trade agreement*. <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords->

commerciaux/agr-acc/jordan-jordanie/fta-ale/background-
contexte.aspx?lang=eng. adresinden 19.08.2024 tarihinde erişilmiştir.

- Granger, C. , ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gülen, A. (2014). *Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkisi: panel veri analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi
- Gümüşsoy, F. (2021). Kuru soğan üretimi ve fiyat ilişkisinin ARDL sınır testi ve ALMON modeli ile tespit edilmesi: Örümcek ağı teoremi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(1), 37-55. Doi: 10.46737/ emid.794094
- Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği- Association of Southeast Asian Nations. (2024). *About ASEAN*. <https://asean.org/> adresinden 25.01.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Haaland, J. I., ve Norman, V. D. (1987). EFTA and the world economy: comparative advantage and trade policy.
- Harada, K. ve Nishitatenno, S. (2021). Measuring trade creation effects of free trade agreements: evidence from wine trade in East Asia. *Journal of Asian Economics*, 74, 101308. <http://dx.doi.org/10.1016/j.asieco.2021.101308>
- Hobikoğlu, E. (2007). Gümrük birliklerinin ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisi: gümrük birliği yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 65-82.
- Hosny, A. (2013). Theories of economic integration: A survey of the economic and political literature. *International Journal of economy, management and social sciences*, 2(5): 133-155.
- Hosoe, N. (2001). A general equilibrium analysis of Jordan's trade liberalization. *Journal of Policy Modeling*, 23(6), 595-600.
- Huijskens, R. (2017). *The effect of free trade agreements on international trade: an empirical analysis for developed and developing countries*. (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Erasmus Üniversitesi).
- Imai, S. (2012). Economic and trade liberalization in Jordan: An analysis of policy orientation in the 2000s. *Kyoto Working Papers on Area Studies: G-COE Series*, 125, 1-20.
- İyibozkurt, E. (1996). *Türkiye-AB gümrük birliği* (2.Baskı). Ezgi Kitabevi, Bursa
- Jabonya Birliği (2024). *Singapur ve Japonya serbest ticaret anlaşması*. https://www.customs.go.jp/english/c-answer_e/keizairenkei/4001_e.htm# adresinden 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Jaloudi, M. ve Harb, O. (2019). Determinants of Jordan-Turkish bilateral trade balance. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 6(1), 32-40. DOI: 10.17261/Pressacademia.2019.1026

- Johansen, S., ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with appucations to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
- Kara, O., Şahin, Ö., Bekar, İ., ve Kayacan, B. (2019). Endüstriyel ağaç ve ahşap ürünleri sektörünün uluslararası rekabet gücü analizi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 15-32.
- Karluk, R. (2013). *Uluslararası ekonomi teori-politika* (10 b.). Beta Yayınları.
- Kaushal, L. (2022). Impact of regional trade agreements on export efficiency – A case study of India. *Cogent Economics ve Finance*, 10(1), 2008090 DOI: 10.1080/23322039.2021.2008090
- Kazgan, G. (2005). *Türkiye ekonomisinde krizler 1929-2001:" Ekonomi Politik" açısından bir irdeleme* (1.basım) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Khorana, S. and M. García .(2018). *Handbook on the EU and international trade*. Edward Elgar Publishing. DOI 10.4337/9781785367472
- Köse, H. (2022). Türkiye'nin AB'nin serbest ticaret anlaşmalarına uyumda yaşadığı sorunların ve serbest ticaret anlaşması politikası farklılıklarının üçüncü ülke pazarlarına erişimine etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(43), 27-49.
- Kripfganz, S., ve Schneider, D. (2023). ARDL: Estimating autoregressive distributed lag and equilibrium correction models. *The Stata Journal*, 23(4), 983-1019. DOI: 10.1177/1536867X231212434
- Küçükahmetoğlu, O., Çeştepe, H., Tülüoğlu, Ş.(Ed). (2013). *Ekonomik entegrasyon küresel ve bölgesel yaklaşım*. (3. Baskı). Ekin Yayınevi.
- Kürkcü, M. (2020). Ekonomik entegrasyonların ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerinin analizi: Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 7(1): 152-166.
- Kütük, M. ve Akbostancı, E. (2016). Do regional trade agreements actually increase Türkiye's foreign trade? *METU Studies in Development*, 43(1), 257.
- Latin Amerika Bölgesel Entegrasyon Birliği. (2024). *LALA üye ülkeler*. <https://www.aladi.org/sitioaladi/quienes-somos-2/> adresinden 23.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği. (1962). *The latin American free trade association*. <https://www.usitc.gov/publications/other/pub60.pdf>. adresinden 24.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Legrenzi, M., ve Calculli, M. (2013). *Regionalism and regionalization in the Middle East: options and challenges*. International Peace Institute (IPI). https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/ipi_e_pub_regionalism_me.pdf

- Lipsey, R. G., ve Lancaster, K. (1956). The general theory of second best. *The Review of Economic Studies*, 24(1), 11-32.
- Mahmood, F. (2019). Impact of free trade agreements on imports: evidence from Pakistan. *Thailand and The World Economy*, 37(1), 60-82.
- Malezya Yatırım, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı. (2024). *CPTPP free trade agremrent*. https://fta.miti.gov.my/index.php/pages/view/tpp_cptpp. adresinden 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Malezya'nın Serbest Ticaret Anlaşmaları. (2024). *ASEAN free trade area (AFTA)*. <https://fta.miti.gov.my/index.php/pages/view/asean-afta>. adresinden 25.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- McKay, J. (2002). APEC: Successes, weaknesses, and future prospects. *Southeast Asian Affairs*, 42-53.
- Medvedev, D. (2010). Preferential trade agreements and their role in world trade. *Review of World Economics*, 146(2), 199–222. doi:10.1007/s10290-010-0054-x
- Mehta, S. (2015). The dynamics of relationship between exports, imports and economic growth in India. *International Journal of Research in Humanities ve Social Sciences*, 3(7), 39-47.
- Milner, H. V., ve Mukherjee, B. (2009). Democratization and economic globalization. *Annual Review of Political Science*, 12(1), 163-181.
- Momani, B. (2007). The EU, the Middle East, and regional integration. *World Economics*, 8(1), 1-10.
- Mroua, M., ve Trabelsi, L. (2020). Causality and dynamic relationships between exchange rate and stock market indices in BRICS countries: Panel/GMM and ARDL analyses. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 25(50), 395-412. DOI 10.1108/JEFAS-04-2019-0054
- Narayan, P. , ve Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438. doi:10.1016/j.econmod.2004.06.004
- Narayan, P., ve Smyth, R. (2005). Trade liberalization and economic growth in Fiji. An empirical assessment using the ARDL approach. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1), 96–115. DOI: 10.1080/1354786042000309099
- Öcal, F.(2011). Küresel ekonomik krizin reel sektöre etkileri kapsamında Türkiye'nin dış ticaret analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 204-225.
- Öndeş, T., ve Levet, M. (2023). Faaliyet giderlerinin firma kârlılığına etkisi: BIST 30 endeksinde işlem gören firmalar üzerine bir inceleme. *Maliye ve Finans Yazıları*, (119), 77-96.

- Oumazzane, T. (2018). *An assessment of the economic and political impacts of the Agadir Agreement: promoting peace and stability in the Middle East and North Africa*. (yayımlanmamış doktora tezi). (Nottingham Trent Üniversitesi).
- Özkaya, H. (2011). İkili ve çok taraflı anlaşmaların Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 279-288.
- Oztürk, M. (2016). *Uluslararası ekonomik entegrasyonlar ve kuruluşlar* (1.baskı) Ekin Basım Yayın, Bursa.
- Parasız, İ. (1998), *Türkiye ekonomisi 1923'ten günümüze iktisat ve istikrar politikaları* (1.baskı). Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Péridy, N. (2005). The trade effects of the euro–mediterranean partnership: What are the lessons for ASEAN countries? *Journal of Asian Economics*, 16(1), 125-139. doi:10.1016/j.asieco.2004.12.001
- Pesaran, M., Shin, Y., ve Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326. DOI: 10.1002/jae.616
- Rahman, M. (2003). A panel data analysis of Bangladesh's trade: The gravity model approach. In *Proceedings of the 5th Annual Conference of the European Trade Study Group (ETSG2003)*.
- Romagnoli, A., ve Mengoni, L. (2009). The challenge of economic integration in the MENA region: from GAFTA and EU-MFTA to small scale Arab Unions. *Economic change and restructuring*, 42, 69-83. DOI 10.1007/s10644-008-9058-0
- Ruebner, J. (2001). *US-Jordan free trade agreement. Congressional Research Service, Library of Congress*. https://www.everycrsreport.com/files/20010501_RL30652_b63128b01a7f63989588c0934378d5d504200696.pdf .adresinden 17.03.2024 tarihinde alınmıştır .
- Şahin, I. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99.
- Said, S., ve Dickey, D. (1984). Testing for unit roots in autoregressive-moving average models of unknown order. *Biometrika*, 71(3), 599-607.
- Şeker, A. (2020). Türkiye'de ihracat ve yatırım teşvikleri arasındaki ilişki: ARDL sınır testi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2311-2326.
- Siroën, J. M., ve Yücer, A. (2014). Trade performance of free trade zones. *Document De Travail*, 1-28.
- Sobutay. T ve Engin. Ö .(1997). *Ürdün ülke etüdü*. (Yayın No. 1997-5). İstanbul Ticaret Odası.
- Sobutay. T ve Engin. Ö .(2003) *Ürdün ülke etüdü* (Yayın No. 2003-4).İstanbul Ticaret Odası.

- Sözbir, M. (2023). *The effects of Türkiye's free trade agreements on its external trade: A causal inference approach*. (yayımlanmamış doktora tezi). (Hacettepe Üniversitesi).
- Stoll, P. (2017). *Mega-regionals: Challenges, opportunities and research questions*. Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-56663-4_1
- Sütalan, Z. (2011). Ürdün'de değişimi anlamak. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 191-206.
- Taghizadeh-Hesary, F., Yoshino, N., Kim, C. J., Morgan, P. (2020). Regional economic integration in Asia. *Journal of Economic Integration* 35(1): 1-9. <https://doi.org/10.11130/jei.2020.35.1.1>
- Tarı, R., ve Yıldırım, D. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 95-105.
- Tekin, Ü.(2017). Ekonomik entegrasyonların uluslararası ticarete etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4(12): 1172-1185.
- Tekoğlu, A. (2020). Covid-19 salgını ve dış ticarete kriz yönetimi: Türkiye örneği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 32-53.
- Ticaret Bakanlığı (07 Ekim 2020). *TR-ÜR arasında ticaretin altyapısını oluşturan anlaşma ve protokoller*. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdun/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>. adresinden 26.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ticaret Bakanlığı (2024). *Türkiye'nin yürürlükte bulunan STA'lar*. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar?s=1>. adresinden 27.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Tovias, A. (1991). A survey of the theory of economic integration. *Journal of European Integration*, 15(1), 5-23. , DOI: 10.1080/07036339108428964
- Trade Map. (2024). *Trade statistics for international business development*. <https://www.trademap.org/> adresinden 20.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK (2024a). *1923 – 2023 dönemi arasında Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>. adresinden 11.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK (2024b). *2010-2018 yılları arasında Türkiye'nin Ürdün'e toplam ihracatı ve Ürdün'den ithalatı*. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>. adresinden 20.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkecul, B., ve Kantur, Ç. (2021). Türkiye'nin pamuk ve pamuklu dokumada uluslararası rekabet gücü: sabit pazar payı ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 58(4), 613-626. <https://doi.org/10.20289/zfdergi.871428>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2023). *Hindistan ülke profili*. <https://ticaret.gov.tr/data/5f58be6a13b8763344b7b62c/H%C4%B0ND%C4%B0>

- STAN_%C3%9Cke_Profil_2023.pdf. adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2024). *Güney Kore'nin ekonomisi*. https://www.mfa.gov.tr/guney-kore_ekonomisi.tr.mfa. adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2024). *Relations between Türkiye and Jordan*. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-jordan.en.mfa>. adresinden 31.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2024). *Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik ilişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> . adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Uluslararası Ticaret İdaresi (2024). *USMCA overview*. <https://www.trade.gov/north-american-free-trade-agreement-NAFTA>. adresinden 31.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ürdün İstatistik Bakanlığı (2024). *Nüfus*. <https://dosweb.dos.gov.jo/population/population-2/>. adresinden 04.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ürdün Merkez Bankası(2024). *1980-2022 yılları arasında, yayınlanan yıllık raporları*. <https://www.cbj.gov.jo/Pages/viewpage.aspx?pageID=337> adresinden 06.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ürdün Merkez Bankası. (2022). *Finansal istikrar raporu*. https://www.cbj.gov.jo/EN/List/Financial_Stability_Report. adresinden 4.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ürdün Serbest Bölgeler ve Kalkınma Alanları Grubu (2022,17 şubat). *Yatırım fırsatları, Ürdün serbest bölgeleri*. <https://cyprusjordan.org.cy/wp-content/uploads/sites/17/2022/02/Free-Zone.pdf>. adresinden 27.02.2024 tarihinde alınmıştır.
- Villareal, M., ve Fergusson, I. F. (2014). *NAFTA at 20: Overview and trade effects*. Congressional Research Service. <https://cdn.vanderbilt.edu/vu-my/wp-content/uploads/sites/138/2017/06/14091648/NAFTAat20.pdf>. adresinden 21.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Viner, J. (1950). *The customs union issue*. Oxford University Press, USA
- Wilson, R. J. (1988). Jordan's trade: Past performance and future prospects. *International Journal of Middle East Studies*, 20(3), 325-344
- Yeni Zelanda Dış İşleri ve Ticaret Bakanlığı. (2024). *RCEP anlaşması*. <https://www.mfat.govt.nz/en/trade/free-trade-agreements/free-trade-agreements-in-force/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/rcep-overview> adresinden 27.09.2024 tarihinde alınmıştır.

Zarqa Sanayi Odası (2024). *Ürdün'ün gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalar*.
<https://www.zci.org.jo/ar/agreements> adresinden 21.01.2024 tarihinde alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Shatha ALMASRI

ÖĞRENİM DURUMU

Öğrenim Derecesi	Öğrenim Yeri	Öğrenim Yılı
Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi/İşletme Enstitüsü/Uluslararası Ticaret	Devam Ediyor
Lisans	Mutah Üniversitesi / İşletme Fakültesi / Finansal ve Bankacılık Bilimleri	2015-2019
Lise	Al-Potash Lisesi	2015

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Yer	Görev
2022	Professional Consultants	Pazarlama Görevlisi

YABANCI DİL

Arapça, Türkçe, İngilizce

ESERLER

Almasri, S., ve Şimdi, H. (2024). İhracatta uzmanlaşma (ES) endeksi kapsamında Türkiye ile Ürdün serbest ticaret anlaşması ülkelerin karşılıklı dış ticaretini nasıl etkiledi? *İşletme Bilimi Dergisi*, 12(2), 167-184. DOI: 10.22139/jobs.1506088